

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

1768-1774 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE NAVARİN KALESİ

Göktürk ALTINDIŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

1768-1774 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE NAVARİN KALESİ

Göktürk ALTINDIŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

TEŞEKKÜR

Elinizdeki tez, uzun ve meşakkatli bir sürecin sonunda vücut buldu. Ne var ki bu yorucu lâkin oldukça keyifli yazım aşamasında bana eşsiz yardımları dokunan kişilerin yardımları olmasaydı, bu işin altından kalkabilmem mümkün olmazdı. Öncelikle tüm bu süreçte bana rehberlik ederek metnin meydana gelmesinde önemli katkıları bulunan tez danışmanım değerli hocam Dr. Ömer GEZER'e, bir an olsun yardımını esirgemediği için teşekkür etmek istiyorum. Bununla birlikte askerî tarihe olan ilgi ve alakamın artmasında doğrudan etkisi bulunan *Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü*'nün değerli hocalarından Prof. Dr. Fatih YEŞİL başta olmak üzere, burada tek tek ismini sayamayacağım bölümümün kıymetli diğer tüm hocalarına, lisans dönemimden bu yana şahsıma katmış oldukları her şey için müteşekkirim. Kuşkusuz onların tedrisatından geçmiş olmak sayesinde, bugün bu çalışmayı ortaya koyabildim. Yine tüm bu süreçte, gerek içerisinden çıkamadığım Osmanlı arşiv metinleri bahsinde olsun gerek tez metnindeki gerekli düzeltmeler hususunda olsun, göstermiş olduğu destek için Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR'a da teşekkürü bir borç bilirim. Diğer yandan burada sevgili ailemden, değerli babam Mehmet ALTINDİŞ ve annem Sevgi ALTINDİŞ'ten bahsetmeden bu satırları sonlandırmak gibi bir yanlışı tabii ki yapmayacağım. Onlara, her zaman yanımda oldukları ve bunu bana daima hissettirdikleri için tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Zira göstermiş oldukları maddi ve manevi destek olmasaydı, bu çalışmanın altından kalkabilmem imkânsız olurdu. Bunun için onlara her zaman şükran duyacağım. Maddi destek demişken, bu tezin ortaya çıkmasında *Türk Tarih Kurumu*'nun tarafıma sağladığı bursun katkısı yadsınamaz. Bu bağlamda değerli kurumumuza vermiş oldukları maddi destek için ayrıca teşekkür ediyorum. Son olarak, literatüre küçük de olsa katkı sağlamak amacıyla çıktığım bu yolda umarım hedefimi gerçekleştirebilmiş ve ortaya nitelikli bir çalışma koyabilmişimdir. Takdir, siz değerli okuyucularındır.

Göktürk ALTINDİŞ

Ankara / Yaşamkent - 2021

ÖZET

ALTINDIŞ, Göktürk. *1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nde Navarin Kalesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Osmanlılar tarafından kesin olarak 1501'de fethedilen Navarin, Mora Yarımadası'nın ve hatta tüm Doğu Akdeniz'in stratejik önemi haiz yerlerinden biri idi. Osmanlı idaresinde ve askerî organizasyonu içinde sürekli bir gelişme gösterecek olan bölgeye, sahip olduğu limanın da güvenliğini sağlamak amacıyla modern tarzda (*trace italienne*) yeni bir kale (Anavarin-i cedid) inşa edildi. Söz konusu kale, II. Viyana Kuşatması sonrası başlayan Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları sürecinde 1684'te Venedikliler tarafından ele geçirilmişse de 1715'te Mora üzerine düzenlenen sefer neticesinde tekrar fethedilmiş ve onarımı için çalışma başlatılmıştır. İlerleyen yıllarda özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla artan Rus tehdidi, 1768 yılında yerini savaşa bırakmış ve Osmanlı ile Rusya arasındaki harp hali aralıklı bir şekilde Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na değin yaklaşık altı yıl devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlıların ağır yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşın cephelerinden birisi de Mora Yarımadası olmuştu. 1770 yılında Rusların tahrikiyle yarımada da bir Rum isyanı patlak vermiş ve kısa sürede büyümüştü. Bu esnada kuşatılan Navarin, bir müddet Rus işgali altında kalmışsa da kale yeniden ele geçirilmiş ve isyanın dönüm noktasını teşkil eden bu olaydan kısa bir süre sonra da ayaklanma tamamen bastırılmıştır. Ancak yine de teyakkuz hali savaş boyunca devam etmiş ve zapt edilmesi sonrası kalenin onarımı için harekete geçildiği gibi garnizonun mevcudu arttırılarak iaşesine gayret edilmiştir. Nihayetinde çalışmamızın ana konusu, 1768-1774 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında Navarin Kalesi'nin ne şekilde tahkim ve teçhiz edildiğini irdelemek olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Navarin Kalesi, Osmanlı, Rus, Mora, Tamir, Nefer

ABSTRACT

ALTINDIS, Gokturk. *The Navarino Fortress in the 1768-1774 Ottoman-Russian War*, Master's Thesis, Ankara, 2021.

Conquered definitively by the Ottomans in 1501, Navarino was one of the strategically important places of the Peloponnese and even the entire Eastern Mediterranean. A new fortress (Anavarin-i cedid) was built in a modern style (*trace italienne*) in order to ensure the security of the port it owned in the region, which would show a continuous development in the Ottoman administration and military organization. The fortress in question, although it was captured by the Venetians in 1684 during the Ottoman-Holy Alliance Wars that started after the Siege of Vienna II, it was conquered again as a result of the expedition over the Morea in 1715 and work was started for its repair. In the following years increasing Russian threat, especially as of the second half of the XVIII. century, turned into a war in 1768 and the state of war between Ottoman-Russia continued intermittently for about six years until the Küçük Kaynarca Treaty was signed in July 1774. In addition to this, one of the fronts of this war, which resulted in the heavy defeat of the Ottomans, was the Peloponnese Peninsula. In 1770, a Greek revolt broke out in the peninsula with the provocation of the Russians and it grew in a short time. Meanwhile, Navarino, which was besieged and occupied by the Russians, but the fortress was recaptured and the uprising was completely suppressed shortly after this event, which constituted the turning point of the rebellion. However, the readiness continued in the war and after the seizure, action was taken for the repair of the fortress, as well as the size of the garrison was increased and efforts were made to supply it. Ultimately, the main subject of our study was to examine how the Navarino Fortress was fortified and equipped during the Ottoman-Russian war between 1768-1774.

Keywords

Navarino Fortress, Ottoman, Russian, Morea, Repair, Troops

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar.....	x
HARİTALAR.....	xi
KRONOLOJİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	5
1.1. MORA COĞRAFYASINDA NAVARİN.....	5
1.2. OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE MORA’NIN TARİHÇESİ.....	9
1.3. MORA’DA OSMANLI DÜZENİNİN TESİSİ VE NAVARİN KALESİ.....	12
2. BÖLÜM.....	18
2.1. NAVARİN KALESİ.....	18
2.1.1. Anavarin-i Atik (Eski Navarin) Kalesi’ne Dair.....	18
2.1.2. Anavarin-i Cedid (Yeni Navarin) Kalesi’nin İnşası.....	23
2.2. VENEDİK HÜKMÜ ALTINDA NAVARİN (1686-1715).....	29
2.3. MORA’NIN İKİNCİ FETHİ VE NAVARİN (1715-1768).....	35
3. BÖLÜM.....	48

3.1. 1768-1774 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE NAVARİN KALESİ.....	48
3.1.1. Osmanlı-Rus Harbi'nde Akdeniz Cephesi.....	48
3.1.2. Mora İsyanı ve Navarin'de Rus İşgali.....	72
3.2. MORA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİ: NAVARİN KALESİ'NİN	
TAHKİM VE TEÇHİZİ.....	91
3.2.1. Navarin'de Osmanlı Askerî Düzeninin Yeniden Tesisi.....	91
3.2.2. Garnizonun İaşesi ve Donatımı.....	107
3.2.3. Navarin Kalesi'nin Onarımı.....	114
4. BÖLÜM.....	125
4.1. SAVAŞ SONRASI NAVARİN'İN VAZİYETİ (1774-1828).....	125
4.1.1. Navarin'de Osmanlı Hâkimiyetinin Son Yılları.....	125
4.1.2. 1821 Rum İsyanı ve Navarin Kalesi'nin Kesin Olarak	
Elden Çıkışı.....	129
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	135
EKLER.....	150

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

BOA. : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

c. : cilt

Çev.: Çeviren

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DTCF. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ed. : Editör

h. : hicri

Haz. : Hazırlayan

hkm. : hüküm.

İA. : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

OTAM. : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : sayfa

ss.: sayfalar

sy. : sayı

TTK. : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

vd.: ve diğerleri

vs. : ve sair

TABLOLAR

Tablo 1. Navarin Kalesi'nde Müstahdem Yerli Kulu Neferlerin Sayıları (1717-1762)...	44
Tablo 2. Navarin Kalesi'ndeki Yeniçerilerin Mevcudu (1715-1764).....	46
Tablo 3. Navarin Kalesi'nde Görevli Cebeci ve Topçu Neferlerinin Mevcudu (1728-1763).....	47
Tablo 4. Bazı Mora Kalelerindeki Yerli Kulları ile Yeniçerilerin Mevcudu (1771-1772).....	95
Tablo 5. Navarin Kalesi Yerli Kulu Askerlerinin Ocaklıkları.....	96
Tablo 6. Navarin'in Savunmasından Sorumlu Muhafızlar (1771-1772).....	98
Tablo 7. Navarin Kalesi Garnizonunun Terkibi (1771-1772).....	100
Tablo 8. Mora Yarımadası ve Civarındaki Bazı Kalelerde Bulunan Yeniçeri Neferleri (1771-1772).....	105
Tablo 9. Navarin Kalesi ile Diğer Bazı Mora Kalelerine Gönderilmesi Kararlaştırılan Donatım Malzemeleri (1772).....	113
Tablo 10. Navarin Kalesi'nde Onarılması Gereken Belli Başlı Yapılar/Yerler ile Onların Boyutları ve Hesaplanan Masrafları (1772).....	119
Tablo 11. Navarin Kalesi'ndeki Yeniçeri Kışlasının Onarımı İçin İstenilen Yapı Malzemesi, Yük Hayvanı ve Ustalar ile Bunların Giderleri (1797).....	126
Tablo 12. Navarin Kalesi Tamiratında Çalıştırılan Usta ve İşçilerin Yevmiyesi ile Kiralanan Yük Hayvanlarının Günlük Maliyeti (1805).....	128

HARİTALAR

Harita 1: Mora Yarımadası'nın Akdeniz'deki Coğrafi Konumu.....	5
Harita 2: Navarin Körfezi ve Çevresinin Görünümü.....	8
Harita 3: Mora'da Yer Alan Başlıca Kaleler (XVII. yüzyıl).....	16
Harita 4: Eski Navarin Kalesi'nin Venedikliler Tarafından Hazırlanmış Planı (1706).....	20
Harita 5: Yeni Navarin Kalesi'nin Venedikliler Tarafından Hazırlanan Planı.....	27
Harita 6: Yeni Navarin Kalesi'nin Kuşatma Planı (1686).....	31
Harita 7: Levasseur Tarafından Hazırlanan Yeni Navarin Kalesi'nin Planı.....	34
Harita 8: Navarin Kalesi'nin Planı (1716).....	41
Harita 9: Rus Filosunun Harekât Güzergâhı.....	58
Harita 10: Çeşme Deniz Muharebesi'nin Planı (5-7 Temmuz 1770).....	67
Harita 11: Mora İsyanı'nın Merkez Üssü Manya Bölgesi ve Belli Başlı Yerler (1770).....	81
Harita 12: Navarin Kalesi'nin Ruslar Tarafından Kuşatılması (24 Mart-11 Nisan 1770).....	86

KRONOLOJİ

- **1460-1479** – Fatih Sultan Mehmet’in çıkmış olduğu ikinci Mora seferi sonrası, Navarin ve civarının Osmanlı birlikleri tarafından alınması ve bölgenin kısa süreli kontrolü.
- **28 Mayıs 1501** – 1499 yılında başlamış olan Osmanlı-Venedik harbi esnasında Osmanlı birliklerinin hem karadan hem de denizden düzenlemiş olduğu saldırı neticesinde, daha önce ele geçirilen (Ekim 1500) fakat kısa bir süre sonra tekrar Venediklilerin eline geçmiş bulunan Navarin’in ikinci kez ve kesin olarak fethedilmesi.
- **14 Aralık 1502** – II. Bayezid döneminde Venedikliler ile gerçekleşen savaş (1499-1502) sonrası imzalanan barış antlaşması sonucu, Navarin’in kat’i bir şekilde Osmanlı hâkimiyetine girdiğinin resmen kabul edilmesi.
- **1573** – Yeni Navarin Kalesi’nin yapımına fiilen başlanması.
- **1579** – Yeni Navarin Kalesi’nin inşasının büyük ölçüde tamamlanması.
- **2 Haziran 1686**-Venedikliler tarafından muhasara altına alınan Eski Navarin Kalesi’nin mukavemet göstermeksizin teslim oluşu.
- **4 Haziran 1686**- Yeni Navarin Kalesi’nin Venedikliler tarafından kuşatılmaya başlanması.
- **15-16 Haziran 1686**– Yeni kalenin düşmesi ve Navarin’de Venedik hâkimiyetinin başlaması.
- **Ağustos 1715** – Mora üzerine sefer düzenlenmesi sonucu Navarin’in yeniden zapt edilerek, bölgede Venedik hâkimiyetine son verilmesi.
- **8 Ekim 1768** – Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya’ya savaş ilânı ve Osmanlı-Rus Harbi’nin resmen başlaması.
- **24 Mart-11 Nisan 1770** – Karadan ve denizden kuşatma altına alınan Navarin Kalesi’nin Ruslarca işgal edilmesi.
- **Haziran 1770** – Osmanlı donanmasının Mora’ya harekâtını haber alan Aleksey Orlov ve beraberindeki asi liderlerinin, Navarin Kalesi’ni tahliye etmeleri.
- **13-15 Haziran 1770** – İzdinli Beyzâde Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, Yenişehirli Osman Bey ve Yenişehirli Kapıcıbaşı İsmail Ağa kumandasındaki yaklaşık 8.000 kişiden

oluşan Osmanlı birliklerinin, sekiz saat süren şiddetli bir çarpışma sonrası Navarin Kalesi'ni Rus işgalinden kurtarmaları.

- **17-27 Eylül 1772** – Yeni Navarin Kalesi'nin Mimar Halife Ali Efendi ve kale ileri gelenleri tarafından keşif ve muayene edilmesi sonrasında kapsamlı bir tamirattan geçirilmeye başlanması.
- **21 Temmuz 1774** – 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdirecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması.
- **19 Ağustos 1821** – Navarin'in Mora'da isyan eden Rumlar tarafından ele geçirilişi.
- **19 Mayıs 1825** – Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın, Navarin'i isyancıların elinden alması.
- **20 Ekim 1827** – Navarin limanında demirlemiş bulunan Osmanlı-Mısır donanmasının, müttefik donanması (İngiliz, Rus ve Fransa) tarafından yakılması.
- **29 Ağustos 1828** – Navarin'e Fransızların asker çıkarması ve bu olay sonrası burada Osmanlı hâkimiyetinin kesin bir şekilde sona ermesi.

GİRİŞ

Muhtelif sözlüklerde bir yeri korumak ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koymak amacıyla gerek etrafına gerek içerisine nefer yerleştirilen kalın ve muhkem duvarlarla çevrili sağlam binalar olarak tanımlanan kaleler,¹ çok uzun yıllar yapılış amaçlarına matuf bir şekilde savunmaları kuşatmacıların saldırısına karşı korumakta eşsiz avantajlar sağlamışlarsa da bu durum, ilk örneklerini XIV. yüzyılın ortalarında görmeye başladığımız kuşatma toplarıyla tersine döndü.² İlerleyen süreçte topçuluk tekniğinin giderek daha da ilerlemesi ve topun yıkıcı etkisinin artması sonucu artık kaleler saldırganlar tarafından eskisine nazaran daha hızlı düşürülmeye başlanınca, buna cevap olarak yeni savunma sistemleri geliştirildi ve bunun bir yansıması olarak da *trace italienne* (yıldız tabya) tekniğinde; kısaca tabya ve harici istihkâmlara sahip, top atışlarına kolay hedef olmamak için de eğimli bir arazi üzerinde konumlanan ve alçak kalın surlara sahip askerî yapılar olarak nitelendirilebileceğimiz “modern” kaleler inşa edilmeye başlandı; mevcut kaleler ise bu tekniğe uygun bir şekilde yeniden tahkim edildi. Erken Modern Çağ olarak adlandırılan ve kabaca 1500 ilâ 1750 yılları arasına tekabül eden dönem itibarıyla kıta Avrupası’nda yeni baştan inşa edilecek olan kalelerin ekseri bu yeni kale yapım usulüyle yapılacaktır.³ Peki Batı’da bu tarz kaleler “yükselirken”, bunun Osmanlı askerî mimarisine olan yansıması ne surette olmuştu? Nitekim bu soru esasında tez çalışmamın da bir noktada çıkış noktasını teşkil edecek idi.

Bu noktada tez çalışmasından bağımsız olarak bundan önce Osmanlı kalelerine dair malumat elde edebileceğim Türkçe bir eser olup olmadığı hakkında araştırma yaparken, karşıma Gülsün Tanyeli’nin kaleme almış olduğu ve bugün üzerinden bir hayli zaman geçmiş olan *Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı: Anavarin Örneği*⁴ adlı içerisinde bir hayli ilginç bilgiler barındıran makalesi ile karşılaşmış ve dikkatle okumuş idim. Makalenin içerisinde yer alan bilgiler bir hayli dikkatimi çekmişti zira yazar, Osmanlı

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015, s. 1079; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, s. 143.

² Christer Jörgensen ve Michael Pavkovic vd., *Dünya Savaş Tarihi (Erken Modern Çağ 1500-1763)*, c.II, (çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Timaş Yay., 2021, s. 179.

³ Henry Guerlac, “Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi”, *Modern Stratejinin Ustaları*, (ed. Edward Mead Earle), İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007, ss. 49-50, 62-77; Jörgensen ve Pavkovic, *Erken Modern Çağ*, ss. 173-199.

⁴ Gülsün Tanyeli, “Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı: Anavarin Örneği”, Prof. Doğan Kuban'a Armağan, (haz. Zeynep Ahunbay ve Deniz Mazlum vd.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, ss. 85-93.

kale mimarisi ile Batı'da ortaya çıkan yeni inşa sanatı arasında devamlı bir ilişki olduğunu iddia ediyordu ve bunu da Navarin'de Osmanlılar tarafından yapımı gerçekleştirilen kaleyi örnek göstererek açıklamaktaydı.⁵ Diğer taraftan ilerleyen sayfalarda ayrıntılı bir şekilde bahsedileceği üzere, Navarin Kalesi'nin önemi yalnızca modern kale mimarisi ile olan bu ilişkisinden kaynaklanmıyordu. Söz konusu yapı aynı zamanda Doğu Akdeniz'in stratejik öneme sahip en geniş limanlarından biri olan buradaki limanın güvenliğinin sağlanmasında da kilit öneme sahipti ve kalenin düşmesi bir nevi limanın da kontrolünün kaybedilmesi anlamına geldiğinden, burasının elde tutulması ayrıca önem arz etmekteydi. Kısacası sahip olduğu nitelikler ile Osmanlı kaleleri içerisinde ayrı bir yere konumlanan Navarin Kalesi'ne dair bir çalışmada bulunmak kararını vermem zor olmasa da içerik ve kapsamı belirlemem için daha fazla araştırma yapmam gerektiğini de bu vesileyle fark etmiş oldum.

Şöyle ki ilerleyen süreçte tez çalışmam için araştırma yapmak fırsatı doğunca haliyle bu konuya yani kaleye dair daha fazla malumat bulabileceğimi umduğum birincil ve ikincil kaynaklar üzerine araştırma yaparken, müstakil olarak kale hakkında bilgi içeren telif eserlerin ve daha başka kaynakların sayısının bir hayli az olduğunu gördüm. Diğer taraftan *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi*'nde ise çok sayıda kaleye dair vesika yer alıyordu. Şurası kesindi ki ortaya konulacak olan çalışma ağırlıklı olarak arşiv belgelerine dayanacaktı ancak arşiv belgelerinin sayısı da işin içinden çıkılamayacak boyutlarda olduğundan muhakkak surette belirli bir zaman aralığının belirlenmesi gerekiyordu. Neticede arşivde yaptığım ön araştırma neticesinde bunun için en uygun dönemin kalenin tarihi de söz konusu olduğunda, 1768-1774 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Rus savaşı olduğuna kanaat getirdim -zira ileride de görüleceği üzere söz konusu tarih aralığında kaledeki askerî hareketlilik had safhaya ulaşacak idi- ve bu doğrultuda imkânlar ölçüsünde bahse konu zaman aralığını merkeze alarak, kaleyi askerî, idari ve mimari açıdan ele almaya çalıştım. Bunu yaparken de garnizonun yapısı ile kalenin ne şekilde tamir ve tahkim edildiğini saptayabilmek adına arşivdeki başta *Muallim Cevdet Tasnifi*, *Küçük Kale Kalemi*, *Başmuhasebe Kalemi*, *Kamil Kepeci Tasnifi*, *Maliyeden Müdevver Defterler* ve *Ali Emiri Tasnifi* olmak üzere çeşitli fonlar içerisinde yer alan belgelerden istifade ettim.

⁵ Tanyeli, *Anavarin*, s. 87.

Diğer taraftan Navarin Kalesi'ne dair kaleme alınmış ikincil kaynaklar arasında tespit edebildiğim kadarıyla bu zamana kadar ki en kapsamlı çalışma, Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis ve Machiel Kiel gibi yazarların katkıda bulunduğu *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*⁶ isimli eserdir ve içerisinde adı geçen yazarlar ile diğerlerinin her birinin kaleme almış olduğu çok sayıda makaleyi ihtiva etmektedir. Örneğin, Kiel'in bu çalışma içerisinde yer alan ve ikinci bölümde kalenin inşa sürecinden bahsettiğim kısımda da görüleceği üzere çokça istifa ettiğim *Construction of the Ottoman Castle of Anavarin-i Cedit*⁷ başlıklı çalışması kalenin inşa süreci mevzubahis olduğunda ilk olarak başvurulması gereken eser olarak öne çıkmaktadır. Yine zikrolunan kitap içerisinde yer alan iki önemli makale vardır ki burada belirtmeden geçmek olmaz: Bunlar Aaron D. Wolpert'in *The Fortress of Anavarin-i Atik*⁸ ile Jack Davis, John Bennet ve Deborah Harlan'ın ortaklaşa kaleme aldıkları *The Fortress of Anavarin-i Cedit*⁹ adlı çalışmalardır. İlaveten Kevin Andrews'in *Castles of the Morea*¹⁰ adlı kitabı her ne kadar yazılmasının üzerinden epey zaman geçmiş olsa da mevzubahis Mora kaleleri hakkında bilgi almak olduğunda alan için temel kaynak olmak özelliğini hâlâ koruyor ki eserde Navarin Kalesi'nin mimari özelliklerine dair eşsiz bilgiler yer almaktadır. Keza kalenin genel tarihçesi hakkında İdris Bostan ile Tayyip Gökbilgin'in her ikisi de *Navarin*¹¹ adını taşıyan ansiklopedi maddeleri ile yine aynı muhteviyatta Nikos A. Béés ve Alexis Savvides'in İngilizce kaleme aldığı *Navarino*¹² maddesi öne çıkan bir diğer çalışmalardır.

⁶ Ne var ki burada yer alan makalelerin tamamı Navarin'in XVIII. yüzyılın ilk yarısı ile daha öncesine dair durumu hakkında malumat içermektedir, buna karşın söz konusu yüzyılın ikinci yarısı ve sonraki dönem hakkında bilgi ise oldukça sınırlıdır. Bkz. Fariba Zarinebaf, John Bennet ve Jack L. Davis vd., *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: American School of Classical Studies at Athens (ASCSA) Publishers, 2005.

⁷ Machiel Kiel, "Construction of the Ottoman Castle of Anavarin-i Cedit", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 265-281.

⁸ Aaron D. Wolpert, "The Fortress of Anavarin-i Atik", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 223-240.

⁹ John Bennet, Jack L. Davis ve Deborah K. Harlan, "The Fortress of Anavarin-i Cedit", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 241-264.

¹⁰ Kevin Andrews, *Castles of the Morea*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1978. Kitabın ilk baskısı 1953 yılında yapılmıştır.

¹¹ İdris Bostan, "Navarin", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, Ankara, 2006, ss. 441-443; M. Tayyip Gökbilgin, "Navarin", *MEB İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. IX, İstanbul, 1964, ss. 127-135.

¹² Nikos A. Béés ve Alexis Savvides, "Navarino", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition (EI2), c. VII, Leiden, 1998, ss. 1037-1041.

Bunun yanı sıra dönemim kroniklerinden de mümkün mertebe yararlanmaya çalıştığımı belirtmeliyim. Bu kapsamda başta Süleyman Penah Efendi'nin kalenin Mora İsyanı esnasındaki durumuna birincil gözden ışık tutan önemli eseri *Mora İhtilâli (1770)*¹³ olmak üzere harbin ve Mora'da patlak veren isyanın serencamı söz konusu olduğunda Enverî Sadullah Efendi'nin,¹⁴ Ahmed Vâsıf Efendi'nin,¹⁵ Ahmet Resmî Efendi¹⁶ ve Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi¹⁷ gibi kişilerin kaleme aldıkları tarihçe ve kronikleri; daha geçmiş dönemler söz konusu olduğunda Selânikî Mustafa Efendi'nin¹⁸ ve İbn-i Kemal'in¹⁹ vakayinameleri ile XIX. yüzyıl bağlamında Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin²⁰ kaleme almış olduğu eserler Navarin Kalesi'ne dair önemli bilgiler içermektedirler. Öte yandan seyyah-ı alem Evliya Çelebi²¹ olmak üzere Mora Yarımadası'na bir şekilde yolu düşen ve Navarin'i görmek fırsatına erişen seyyahların yazmış oldukları da kıymet-i haizdi ki bunlar arasında Bernard Randolp,²² William Martin Leake,²³ Pouqueville²⁴ ve William Gell²⁵ gibi kişileri muhakkak surette zikretmek gerekmektedir.

¹³ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, (haz. Abdullah Zararsız), Ankara: Akçağ Yay., 2017.

¹⁴ Enverî Sadullah Efendi, *(Vekayi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, (haz. Muharrem Saffet Çalışkan), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000.

¹⁵ Ahmet Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehasinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (haz. Nevzat Sağlam), Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 2020.

¹⁶ Ahmet Resmî Efendi, *Hulâsatü'l- İtibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (haz. Osman Köksal), Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.

¹⁷ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevârih*, c. II-A, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978; Aynı yazar, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980.

¹⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. I, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, 1989.

¹⁹ İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, (haz. Ahmet Uğur), Ankara: TTK Yayınları, 1997.

²⁰ Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânî-Zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, c. II, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: Çamlıca, 2008.

²¹ Evliya Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. VIII, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY), 2003.

²² Bernard Randolph, *The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponnesus*, Londra: Will Nots, 1689.

²³ William Martin Leake, *Travels in the Morea*, c. I, Londra, 1830.

²⁴ François Pouqueville, *Travels through the Morea, Albania, and Several Other Parts of the Ottoman Empire to Constantinople during the Years 1798, 1799, 1800, and 1801*, Londra, 1806.

²⁵ William Gell, *Narrative of a Journey in the Morea*, Londra, 1823.

1. BÖLÜM

1.1. MORA COĞRAFYASINDA NAVARİN

Fernand Braudel bugün temel eser hüviyetini kazanmış kitabında şöyle yazar: “Akdeniz, bir deniz bile değildir; o bir denizler bütünüdür ve bu denizler adalarla dolmuş, yarımadalarla kesilmiş ve dallı budaklı kıyılarla çevrelenmişlerdir.”²⁶ İşte Akdeniz’in doğusunda yer alan Mora, bu derya bütünlüğünü “kesen” toprak parçalarından birisidir. Korint adı verilen dar bir kıstakla kuzeyindeki Yunanistan anakarasına bağlanan Mora; doğusunda Ege Denizi, batısında İyon Denizi, güneyinde ise Akdeniz ile çevrili bir yarımadadır. Genel olarak dağlık bir yapıya sahip olan yarımadanın diğer bölgelerinin aksine, Mesenya bölgesi ovalıktır ve verimli topraklara sahiptir.²⁷ Mesenya’ya Mora’nın doğu bölgelerinden ulaşmak zordur; çünkü üç dağ silsilesi bölgeye ulaşımı engellemektedir. Yarımadanın güneybatısında, Mesenya bölgesi içerisinde yer alan Navarin ise; iki kale ve şehir ile birlikte bir limandan oluşmaktadır. Mesenya bölgesi, bilhassa da Navarin Körfezi’nin yer aldığı kesim, yarımadanın yükseltisi en az olan bölgelerinden biridir.²⁸

Harita 1: Mora’nın Akdeniz’deki Coğrafi Konumu

²⁶ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 22.

²⁷ Machiel Kiel ve John Alexander, “Mora”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXX, Ankara, 2005, s. 280.

²⁸ Navarin bölgesi genel olarak 0-200 m ekseninde bir yükseklik değerine sahiptir. Bkz. Eberhard Zangger, Michael Timpson, Sergei Yazvenko, Falko Kuhnke ve Jost Knauss, “The Pylos Regional Archaeological Project: Part II: Landscape Evolution and Site Preservation”, *Hesperia*, c.LXVI, sy. 4, Atina, 1977, ss.549-550.

Navarin Körfezi, kuzeyden güneye 10 km ve batıdan doğuya doğru 4 km boyunca uzanmaktadır ve 60 m derinliğe sahiptir.²⁹ Güneyde Lygudista ve Maglava dağlarından gelen Verga (Skias) adlı nehir körfeze akmaktadır. Körfez içerisinde yer alan liman, Mora'nın batı kıyısındaki geniş ve güvenli tek limandır. Mora'yı konu edinen birçok eserde, limanın genişliği ve gemilere güven teşkil etmesi methiye dolu sözlerle anlatılmıştır. Örneğin Navarin'i görmek şansına erişen pek çok seyyah, Navarin Limanı'ndan övgüyle bahsetmiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki Mora'ya yapılmış bir geziyi -1671-1679 yılları arasında olduğu düşünülmektedir- anlatan ilk eserlerden birini yazan Bernard Randolp, Navarin'in 5 mil (8 km) uzunluğu, 3 mil (4,8 km) genişliğiyle Mora'daki en iyi limana sahip olduğunu belirtmektedir.³⁰ XIX. yüzyılın başında Navarin'e giden bir diğer seyyah William Gell, limanın dünyanın en iyilerinden biri olduğunu ve derin bir girintiden oluştuğunu yazmıştır.³¹ Gell ile hemen hemen aynı senelerde bölgeyi ziyaret ederek hakkındaki detaylı gözlemlerini aktaran François Pouqueville ise, Navarin'in Mora'nın en geniş limanı olduğunu ve bu limanın Eski Navarin (Pylos) bölgesine dek 3 fersah (15-17 km) boyunca uzandığını yazar.³²

Seyyah-ı alem Evliya Çelebi de Navarin'i ziyaret edenler arasındaydı. Çelebi, Seyâhatname'de 1667 senesinde gördüğü Navarin Körfezi için; buraya İtalyan dilinde Porto Çunkor denildiğini, 500 parça gemiyi içine alabilecek tabii büyük bir liman olduğunu, sekiz rüzgârdan emin, geniş ve Osmanlı donanması için güvenli bir sığınak sağladığını yazar.³³ Osmanlı denizcisi ve coğrafyacısı Piri Reis ise, bilinen eseri Kitâb-ı Bahriyye'de 200'den fazla geminin barındığı Porto Conko (Kova Limanı) adı verilen körfezin, gayet güzel, geniş, rahat ve tabii bir liman olduğunu belirtmektedir.³⁴

Peki Navarin Limanı'nı bu kadar güvenli kılan ve hakkında herkesin övgüyle bahsetmesine neden olan özelliği ne idi? Bu sorunun cevabı körfezin sahip olduğu coğrafi özelliği ile açıklanabilir. Şöyle ki, Navarin Körfezi'nin batı tarafı boyunca uzanan

²⁹ Zangger, vd., *Pylos Regional*, s. 557.

³⁰ Randolp'un limanın boyutları hakkında verdiği rakamların her ne kadar gerçek değerlere yakın olsa da hatalı olduğu görülmektedir. Bernard Randolph, *Peloponnesus*, s. 5.

³¹ Gell, *Journey in the Morea*, s. 4.

³² Pouqueville, *Travels through the Morea*, s. 13.

³³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 141.

³⁴ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (ed. Bülent Arı), Ankara: Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları 2002, s. 243.

Sphacteria³⁵ (Sphaggia ya da Türkçe ismiyle Çamlıca) adlı ada, -ki bu adayı anakaradan sadece Sykia Kanalı adı verilen çok dar bir su yolu ayırıyordu- Limanı batıdan gelecek rüzgârlara ve deniz akıntılarına karşı koruyor,³⁶ adeta bir kalkan vazifesi görüyordu. Limanın sahip olduğu tüm bu imkân ve nitelikler Navarin'in Akdeniz'deki harekâtlarında Osmanlı donanması tarafından üs olarak kullanılmasına olanak sağlıyordu.³⁷

Navarin Limanı ile kıyı şeridinin emniyeti ise, biri körfezin kuzeyinde diğeri güneyinde olmak üzere iki stratejik mevkiye yer alan kalelerce sağlanmaktaydı. Navarin'de yer alan iki kaleden ilki olan Eski Navarin Kalesi (Kal'a-i Anavarin-i Atik), Mora'da kuzeyden güneye doğru uzanan tepeler dizisinin son halkası olan Koryphasion burnunda, 200 m yükseklikte kayalık bir zemin üzerinde yer almaktadır. Eski Navarin Kalesi, yalnızca körfeze kuzeyden girişin sağlandığı -kalenin güneyinde kalıyor- dar Sykia Kanalı'na değil, aynı zamanda yine kendi kuzeyinde bulunan *kidney shaped* yani böbrek şeklindeki küçük bir koya (Voidokilia) da hâkimdi.³⁸ Türkçe eserlerde Öküz karnı olarak da zikredilen bu küçük koy, Eski Navarin Kalesi ile onun hemen karşısındaki tepe (St. Nicolas) arasında bulunmaktadır. Kadim çağlarda Navarin'in esas limanının burası olduğu biliniyorsa da bugün hem sığ hem de akıntıyla gelen birikintiler sebebiyle, liman olarak kullanılmaya uygun değildir.³⁹ Bahsi geçen koyun doğusunda ise, zamanla körfezden gelen suların birikintisiyle oluşmuş, küçük ve fazla derin olmayan bir göl (Osman Ağa Gölü) yer almaktadır.

Yeni Navarin Kalesi (Kal'a-i Anavarin-i Cedid) ise; limana güneyden girişin sağlandığı noktanın doğusunda, denizden 180 feet (yaklaşık 55 m) yükseklikte bir yerde konumlanmaktadır.⁴⁰ Sphacteria adasının güney ucu ile anakaranın birbirine en fazla yaklaştığı bu yerde, aynı zamanda Navarin Körfezi'ne güneyden girişi sağlayan 1-1,2

³⁵ MÖ 431-404 yılları arasında Yunan şehir devletleri arasında 27 yıl sürecek olan Peloponez Savaşı'nın en önemli kara muharebelerinden biri, bu adada gerçekleşmişti (MÖ 425). Atina ile Sparta arasında meydana gelen Sphacteria Muharebesi, Atina'nın zaferiyle sonuçlanacaktı. Bu muharebe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Hürriyet Yayınları 1976, ss. 221-226.

³⁶ John M. Hawley, *Coasts and Islands of the Mediterranean Sea*, c. IV, Washington: Government Printing Office, 1883, s. 361.

³⁷ Örneğin, 1645 yılında Girit'e yönelen seferde Osmanlı donanması Navarin'de toplanacak ve buradan adaya doğru yol alacaktır. Bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, c. III, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, 2007, s. 1032.

³⁸ Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s.224.

³⁹ Gökbilgin, *Navarin*, s. 127.

⁴⁰ Hawley, *Mediterranean Sea*, s. 362

km'lik bir genişliğinde bir ağız bulunur ve limana girişin sağlandığı dar kuzey girişi ile kıyaslandığında burası, gemilerin giriş çıkışı için çok daha elverişlidir. Bu sebeple, Navarin'i bir üs olarak kullanacak olan donanmanın güvenliğinin sağlanması için, limanın güney girişine hâkim bir noktada Osmanlılarca muhkem bir kale yapılması kararlaştırılmıştı. Yeni Navarin Kalesi'nin, tıpkı eski kalede de olduğu gibi, kayalık⁴¹ bir burun üzerinde yer alması kalenin temellerinin oldukça sağlam olmasına imkân vermiştir. İnşaatin yapıldığı bölgenin topografik özellikleri dikkate alındığında, Osmanlılar tarafından tercih edilen konumun kale yapımı için uygun şartlara sahip olduğu görülmektedir. Yeni Navarin Kalesi'nin etrafının bir hayli taşlık olması, olası bir kuşatma altında kalenin düşman kuvvetlerince kazılacak sıçan yolları ve siperler vasıtasıyla muhasara altına alınmasını zorlaştıracaktı. Nitekim kale daha çok, örneğin 1686'da Venedik tarafından kuşatıldığında yaşandığı gibi, denizden ve Sphacteria adasından atılacak olan havan topları ile teslim zorlanacaktır. Askerî açıdan bölge coğrafyası bu gibi katkılar sunmuş olsa da taşlık arazi beraberinde verimsiz toprakları getirmiş, bu da bölgenin (kale çevresi) tarımsal üretim çeşitliliğinin az olmasına sebebiyet vermiştir.⁴²

Harita 2: Navarin Körfezi ve Çevresinin Görünümü

⁴¹ 1805'te Navarin'i ziyaret eden William Leake, bu kayanın üzerinde Deliklibaba adını verdiği bir Türk büyüğünün mezarının bulunduğunu ve bu sebeple kayalığın bu isimle anıldığını belirtmektedir. Bkz. Leake, *Travels in the Morea*, c. I, s 400.

⁴² Yeni Navarin'in ağaç bakımından da fakir olduğunu belirten Gell, her ne kadar ağaçtan yoksun olsa da bölgedeki bu yoksunluğun, kireçtaşı, laden, ada çayı ve diğer çalılıkların bolluğu ile telafi edildiğini yazmaktadır. Ayrıca, kale etrafındaki toprağın verimsiz olmasına rağmen burada kayda değer ölçüde kaliteli ada soğanının üretildiğini aktaran yazar, üretilen bu ada soğanlarının ilaç yapımında kullanıldığını söylemektedir. Bkz. Gell, *Journey in the Morea*, ss. 21-22.

1.2. OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE MORA’NIN TARİHÇESİ

Antik dönemdeki adı Peloponnesos (Peloponez) olan yarımada'nın Mora/Morea olarak adlandırılmasının geçmişi IX. yüzyıla kadar uzanmaktadır.⁴³ Tarihi çok eskilere dayanan bu yarımada, Antik Yunan şehir devletlerinden (Sparta, Corinth, Olypia vd.) Roma İmparatorluğu'na, Roma'dan Bizans İmparatorluğu'na ve en nihâyetinde Osmanlı İmparatorluğu'na kadar pek çok gücün denetimi altına girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun parçalanması sonrası Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) hâkimiyetine giren (IV. yüzyılın sonları-V. yüzyılın başları) yarımadayı, Bizanslılar da uzun süre ellerinde tutmayı başaramayacak ve bölge önce kralları Alaric liderliğindeki Gotlar (395), ardından da Avarlar önderliğindeki Slav kabileler tarafından işgale uğrayacaktı. Got işgali çok uzun soluklu olmasa da bölgedeki Slav tehdidi bertaraf edilemeyecek ve Mora neticede büyük ölçüde Avar-Slav egemenliği altına girecekti (589).⁴⁴ İki asırdan fazla bir süre boyunca Slav hâkimiyeti altında kaldıktan sonra bölgedeki Avar-Slav hâkimiyetinin kaderi, 807 yılında bölgeye gelen İslam ordularının Slavların da desteğini alarak Mora'nın kuzeybatısında yer alan önemli liman şehri Patras'a (Balyabadra) karşı gerçekleştirecekleri başarısız kuşatma sonrası değişecekti. Patras'daki kuşatmayı kırmayı başararak müşterek Slav-İslâm ordularını mağlup eden Bizanslılar,⁴⁵ zaferin getirdiği moralle karşı saldırıya geçecekti. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans, komutan Theoktistos önderliğinde başlatılan hücumlarla Slavları tahakküm altına alarak Mora'da hâkimiyetini tesis etmiştir. Bundan sonraki süreçte Mora'daki hükmünü yavaş yavaş sağlamlaştıran Bizans İmparatorluğu, yarımadadaki hâkimiyetini 1204 yılında gerçekleşen IV. Haçlı Seferi'ne kadar devam ettirecekti.⁴⁶

Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla yola çıkan ancak yönünü Konstantinopolis'e çeviren Haçlı ordusu, Bizans başkentini ele geçirerek, şehri yağmalamıştı (1204). Bu olay, akabinde Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olmuş, imparatorluğun

⁴³ Mora isminin Yunanca dut ağacı (Moupiá) sözcüğünden meydana getirildiği düşünülmektedir. Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 280.

⁴⁴ Kiel ve Alexander, *Mora*, ss. 280-281; Gökbilgin, *Navarin*, s. 128.

⁴⁵ Nikos A. Béés ve Alexis Savvides, "Mora", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition (EI2), c. VII, Leiden, 1998, s. 236.

⁴⁶ Mora'ya karşı düzenlenen Arap baskınları IX. ve X. yüzyıllarda da devam etmişti. Araplar, Girit Adası üzerinden yarımadayı birçok defa yağmalamaya niyetlenmişlerse de Bizans donanması onları durdurmayı başaracaktı. Béés ve Savvides, *Mora*, s. 236.

topraklarında Latinlerce pek çok prenslik kurulmuştur; kurulan bu prensliklerden biri de Mora'daki Achaea/Akhaya Prenslığı'dir.⁴⁷ II. Guillaume de Villehardouin zamanında en parlak devrini yaşayan Latin Prenslığı, Mora'da huzur ortamını tesis etmeyi başarmıştı. Ancak 1278 yılında Latin Prenslığı'nin yönetiminde bulunan son Villehardouin'in ölmesiyle birlikte, prensliği yöneten ailede de değişiklik yaşanmış, iktidara Anjou hanedanı geçmişti. Böylece, Achaea Prenslığı'nda, kısa süreli Anjou hanedanı devri başlamışsa da bu uzun sürmedi ve en nihâyet 1289'da Anjoular yönetimden uzaklaştırıldı.⁴⁸

Bundan sonraki süreçte Mora, Latinler -daha çok Fransızlar ve İtalyanlar- ve Bizanslılar arasında bir dizi muharebeye sahne oldu. Bizans -ya da bir başka ifadeyle İznik İmparatorluğu- 1261 yılında eski başkentleri olan Konstantinopolis'i Latinlerden geri aldıktan sonra, tıpkı İber Yarımadası'nda İspanyolların "kâfir" Müslümanlara karşı başlattığı *reconquista* hareketinde olduğu gibi, yine bir yarımada, Mora'da, ama bu sefer "kâfir" Katoliklere karşı bir yeniden fetih hareketi başlatacağı. Her ne kadar Konstantinopolis'i tekrar ele geçirmeyi başarmışsa da Bizanslıların Mora'yı ellerinde tutan Latin kuvvetlerine karşı gönderebileceği ne bir ordusu ne de takati kalmıştı. Dönemin Bizans İmparatoru VIII. Mihail Palaiologos, çareyi Türk paralı askerlerini istihdam etmekte bulmuş ve hizmete alınan bu Türk paralı askerler Bizans sancağı altında Mora'da Latinlere karşı mücadele etmiştir.⁴⁹ Başlatılan karşı saldırı sonucunda, Bizans İmparatorluğu Mora'nın kuzey ve iç kesimlerinde tekrar hâkimiyet tesis etmiş ancak yarımada'nın güneyinde yer alan Modon, Koron ve Navarin gibi önemli şehirler bir başka gücün, Venedik'in elinde kalmıştır. Mihail döneminde başlatılan karşı saldırılar, onun ardılları döneminde de devam etmiş ve yarımada'da daha önce ele geçirilemeyen Karitana gibi önemli kaleler zapt edilmiştir. Mora'da elde edilen toprak kazanımları sonrası bölgede, Bizans İmparatorluğu'nun bir vilâyeti olarak, adına Mora Despotluğu denilen bir idari yapı oluşturulmuştur (1349).⁵⁰

⁴⁷ Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 281.

⁴⁸ Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 281.

⁴⁹ Bizans komutası altında Mora'ya ayak basan Türk paralı askerlerinin mevcudu 3.500'ü buluyordu ve çoğu Anadolu'dan getirilmişti. Bizans tarafından kiralanan Türk paralı askerler paralarını alamadıkları gerekçesiyle, sonraki süreçte sık sık taraf değiştirecekti; bu da Bizans'ın Latinler karşısında tekrar mağlup olmasının yolunu açacaktı. Bkz. Levent Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, ss. 30-33.

⁵⁰ Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 281.

1383 yılında Achaea/Akhaya Prensligi'nin idaresini ele geçirerek Mora'nın büyük bir bölümünde etkili olan Navarralı paralı askerler,⁵¹ despotluğun talebi üzerine Mora'ya gelen Osmanlı birlikleri tarafından mağlup edilmişlerse de 1402 yılına kadar burada varlığını sürdürmeye devam etmişti.⁵² Türklerin, paralı askerler ile olan mücadelelerinde Mora Despotluğu'na yardım etmek amacıyla sık sık yarımada gelmesi, Mora coğrafyasını tanımalarına vesile olmuştu. Nitekim Osmanlılar, ileride düzenleyeceği Mora harekâtlarında bölgeyi çok iyi tanıyan bu askerlerden çokça faydalanacaktır. Osmanlılar, bundan sonraki süreçte yarımada pek çok kez akın düzenlemişse de XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Mora'da bir fetih hareketine girişmekten kaçınmıştır.⁵³

II. Mehmed'in (Fatih) tahta geçmesi sonrasında (ilki 1444-1446, ikincisi 1451-1481) Osmanlılar, Mora Despotluğu'na nihaî darbenin vurulması yolunda en büyük girişimi başlatacak ve Mora'ya iki büyük sefer düzenleyecektir. 1453'te İstanbul'un fethi sonrası Bizans İmparatorluğu son bulsa bile, Bizans bakiyesi olan Mora Despotluğu varlığını bir süre daha devam ettirecekti. Son Bizans imparatoru olan XI. Konstantin'in kardeşleri Thomas ve Dimitrios Palaiologos isimli despotlar tarafından yönetilmekte olan Mora'da, iç kargaşa bitmek bilmiyordu.⁵⁴ Mora'daki karışıklıkların bastırılmasında Osmanlılardan destek gören Mora Despotluğu, aldığı destek karşılığında bir süredir vergi vermekteydi. Despot Thomas'ın Latinler ile yakın ilişkiler kurarak onları Mora'ya davet etmesi, kardeşi Dimitrios'u bir hayli öfkelenmiştir ve o da Fatih'ten yardım talep ederek kardeşine karşı olan mücadelesinde kendisine destek olmasını istemişti. Bu talep vesilesiyle zaten bir süredir Mora'yı fethetme arzusu içinde olan Fatih'e, aradığı fırsat da gelmiş oluyordu. Son olarak Thomas'ın açık bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na vergi vermeyi reddetmesi üzerine Fatih, Mora üzerine gerçekleştireceği ilk seferine çıkma kararı alacaktı.⁵⁵

⁵¹ Mora'da paralı asker olarak faaliyet gösteren "Navarrese" adlı kumpanya/birlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevra Necipoğlu, *Byzantium Between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, New York: Cambridge University Press, 2009, ss. 235-289.

⁵² Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 281.

⁵³ Osmanlıların bu süreçte etkisiz kalmasında "1402'de" Timurlular ile meydana gelen Ankara Savaşı sonrası yaşanan Fetret Devri'nin etkisi büyük olmuştur. Ancak yine de hem Yıldırım Bayezid (1389-1403) döneminde hem de II. Murad (1421-44/1446-51) devrinde Mora'ya karşı akınlar düzenlenmişti. Bkz. Kayapınar, *Klasik Mora*, ss. 154-155; Béés ve Savvides, *Mora*, 237.

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara: TTK Yay., 2016, s. 21; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara: TTK Yay., 2010, ss. 478-479.

⁵⁵ Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 282.

Mayıs 1458'de bizzat Fatih'in komutası altında Mora'ya doğru hareket eden Osmanlı ordusu, Teselya üzerinden hareketle Mora'nın karadan giriş kapısı olan Korint'i (Gördüs) kuşatma altına almış, kale uzun uğraşlar sonrası aman ile teslim olmuştur. Korint'in ele geçirilmesi sonrası akdedilen antlaşma neticesinde Osmanlı İmparatorluğu yalnızca Korint'i zapt etmekle kalmıyor, Mora'nın kuzeyi ile birlikte Patras (Balyabadra), Vostiçe ve Kalavrita gibi önemli kentlere de hâkim oluyordu.⁵⁶

1460'ta⁵⁷ her iki despota karşı bir kez daha yürüyüşe geçen Osmanlı ordusu, önce Dimitrius'un elinde tuttuğu Mistra'yı (Mezistre) savaşmaksızın teslim almış, ardından despotların hâkimiyetindeki diğer şehirleri -ki bunlar arasında Navarin ve Arkadya da bulunuyordu- teker teker ele geçirmeye başlamıştı. Osmanlı ordusunun başarısı karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Despot Thomas ise, çareyi kaçmakta bulmuştu. Böylece despotların elinde tuttuğu bütün şehirlerin alınmasıyla,⁵⁸ Fatih'in ikinci Mora seferi de muvaffakiyet ile sonuçlanmış ve Venedik hükümündeki şehirler hariç yarımadanın büyük kısmı zapt edilmiştir.

Osmanlı sancakbeyinin Mora'daki Modon ve Koron gibi Venedik elindeki liman şehirlerine saldırması sonucu (1463) Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaş patlak verse de bu savaşta her iki taraf da önem arz edecek bir başarı sağlayamayacaktı.⁵⁹ Nitekim Venedik'in elinde bulunan Koron ve Modon gibi önemli liman şehirlerinin ele geçirilmesi, ancak II. Bayezid (1481-1512) döneminde gerçekleşecektir. Yine aynı şekilde Venedik hâkimiyetinde kalan Argos 1479'da, Nauplion (Anabolu) ise ancak 1540'da fethedilmiştir.

1.3. MORA'DA OSMANLI DÜZENİNİN TESİSİ VE NAVARİN KALESİ

Mora Yarımadası'nın büyük kısmı II. Mehmed döneminde bölgeye düzenlenen seferlerle (1458-1463) fethedilmiş, ancak yarımadanın güneyinde bulunan Modon ve Koron ile Anabolu ve Benefşe/Menekşe gibi önemli liman şehirleri Venedik'in elinde kalmıştı. Venedik ile olan harp hali bundan sonraki süreçte de aralıklarla tam on altı yıl daha (1463-

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, ss. 23-24; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. I, ss. 481-482; Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 282.

⁵⁷ Kayapınar, *Klasik Mora*, s. 214.

⁵⁸ Kayapınar, *Klasik Mora*, ss. 215-217; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, ss. 25-26; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 484.

⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, ss. 26-28.

1479) devam edecek lâkin Osmanlılar Mora'da önemli bir kazanım elde edemeyecekti; aksine bu süreçte yarımada Venedik'in elinden alınan yerler -1460'ta teslim alınan Navarin de dahil olmak üzere- iade olunmuştu (1479).⁶⁰ Fatih'in ölümü sonrası Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Bayezid (1481-1512), son olarak babası döneminde Venedik ile kurulan dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesine özen gösterse de yüzyılın sonlarına doğru olayın seyri farklı bir hal aldı ve netice itibarıyla Bayezid, Venedik'e savaş ilan etti. İstanbul'un hedefinde Mora'nın fethini tamamlamak vardı.⁶¹

Sultan Bayezid'in buyruğu doğrultusunda sefer için yaklaşık 300 parça gemiden oluşan büyük bir donanma⁶² meydana getirildi. Donanmada Anadolu ve Rumeli'den celp olunanlarla birlikte 60 binden fazla asker bulunuyordu.⁶³ 1499 yılının bahar aylarında Gelibolu'dan hareketle Mora'ya doğru yol almaya başlayan donanmanın ilk hedefi, Korint Körfezi'nin stratejik önemi haiz kalesi İnebahtı olurken hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınan İnebahtı, 26 Ağustos 1499'da⁶⁴ fethedilmişti. İnebahtı'nın ele geçirilmesi sonrası Korint Körfezi'nde denetimin sağlanması yolunda önemli bir üs elde eden Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki hedefleri, Modon, Koron ve Navarin kaleleri olacaktı ancak bunun için sonraki sefer mevsimini beklemeleri gerekecekti.

İlk olarak 10 Ağustos 1500'de⁶⁵ Modon'u teslim alan Osmanlılar kaleye bir birlik bırakarak, sıradaki hedefleri olan Koron ve Navarin'e doğru ilerleyişe geçmişti. Adı geçen kalelerin zaptı için hem karadan hem de denizden kuvvet sevk edilmesi emrini veren Sultan Bayezid, kara ordusunun idaresine Vezir Hadım Ali Paşa'yı, donanmanın idaresine ise Küçük Davud Paşa'yı getirmişti. Koron'a doğru yol aldığı sırada ilk olarak

⁶⁰ Bostan, *Navarin*, s. 441; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 124.

⁶¹ Bir süredir Akdeniz'de Osmanlı karşıtı eylemler içinde bulunan Venedik, bu süreçte yalnız Osmanlıları tahrik etmekle kalmıyor, aynı zamanda Osmanlıların düşmanlarına gizliden gizliye destekte bulunuyordu. Bilhassa Mora ve Adriyatik kıyılarında Venedik ile Osmanlı arasında yaşanan hâkimiyet çekişmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine sebep olmuştu. Venedik'in Arnavutluk'ta Osmanlı aleyhine hareketlerde bulunan Jan Kastriot'a destekte bulunması ve Venedik'in Doğu Akdeniz'de fırtınaya yakalanan Osmanlı donanmasının Kıbrıs'a sığınma talebini reddetmesi ise "bardağı taşıran son damla" olmuş, sultan savaş ilan etmek zorunda kalmıştı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 213; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara: TTK Yay., 2011, s. 676.

⁶² Bkz. Kâtip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetül Kibar Fi Esfaril Bihar)*, (haz. Seda Çakmakçıoğlu ve Çetin Şan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 36; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 214; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 677.

⁶³ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. II, (çev. Mehmed Atâ Bey), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998, s. 347; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 677.

⁶⁴ Machiel Kiel, "İnebahtı", *DİA*, c. XXII, Ankara, 2000, s. 285.

⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 407; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 219; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 682.

Navarin Kalesi'ne yürüyen Hadım Ali Paşa, kalede savunma için yeterli asker ve erzak olmasına rağmen⁶⁶ burada herhangi bir direnişle karşılaşmadan kaleyi aman ile teslim almış; kalede yer alan müdafilerin canını bağışlayarak bölgeyi terk etmelerine rıza göstermiş ve kale ahalisinin güvenliğini teminat altına almıştı.⁶⁷ Navarin'in hemen ardından Koron'a yürüyen Osmanlı ordusu, burayı da aman ile teslim almıştı (Ağustos-Ekim 1500).⁶⁸

Navarin ve Modon'un fethinin üstünden çok geçmemiştir ki, Mora'nın kuzeyine doğru yeni bir harekât hazırlığında olan Hadım Ali Paşa'ya, Navarin'in Venedik kuvvetlerince tekrar ele geçirildiğinin haberi gelmişti. Venedik, bir yolunu bulmuş ve kısa bir süre önce savaşmadan teslim ettiği Navarin'i Osmanlıların elinden geri almıştı (3 Aralık 1500).⁶⁹ Bunun üzerine limana giren Kemal Reis denizden, Ali Paşa ise karadan kaleyi tekrar kuşatmıştır.⁷⁰ Limanda vuku bulan çarpışmada Venedik'e ait sekiz parça gemi ele geçirilmiş, içindeki askerlerin çoğu öldürülmüştü. Bu sırada surları aşmayı başaran neferler de kale kapısını açmış, dışardaki ordunun kaleye girmesini sağlamıştı. Bunu gören kale içindeki birkaç yüz muhafız,⁷¹ kendilerini kalenin yüksek bir yerine kapatıp yardım talebinde bulunmuşsa da kalenin ele geçirildiğini görünce onlarda hemen aman

⁶⁶ Kale muhafazasında 3 bin asker ve üç yıl yetecek kadar erzak olmasına rağmen Contarini kaleyi teslim etmişti. Bées ve Savvides, *Navarino*, s. 1038.

⁶⁷ "... adına Anavarya dilerdi, vâlisi hüsn-i rizâyile virüb ahâlisi hısn-ı emâna girdiler." İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 208.

⁶⁸ Navarin ve Modon'un fethinin tam olarak hangi ay gerçekleştiği meselesi kesin değildir. Bu konuda kaynak eserlerde ve telif eserlerde verilen tarihler birbirini tutmamaktadır. Uzunçarşılı, Cezar, Danişmend, Jorga ve Hammer, Navarin'in fethi için herhangi bir tarih vermezken, Koron'un fethinin 15-16 Ağustos'ta gerçekleştiğini yazmaktadır; Bostan, bu tarihi ileri götürerek Navarin'in Ekim 1500'de zapt edildiğini yazarken, Matrakçı Nasuh ise, Eylül 1500'de söz konusu iki kalenin fethi için yola çıktığından bahsetmektedir. Karşılaştırmak için bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, s. 277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 219-220; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 682; Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, s. 408; Hammer, *Büyük Osmanlı*, s. 354; Bostan, Navarin, s. 441 ve Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, s. 57-58.

⁶⁹ Venedik'in kaleyi nasıl ele geçirdiği hakkında iki farklı iddia bulunmaktadır. İlk iddiaya göre; Venedik amirali Benedetto Pesaro, kale muhafızlarından bir Arnavut askeri elde etmişti ve bu askerin ihaneti sayesinde kale, Venedik tarafından ele geçirilmişti. Tâcü't-Tevârih'de yer alan ikinci iddiaya göre ise; Navarin kalesi civarında ikamet eden haraçgüzâr halk, Venedikli efendilerine gizlice haber yollayıp yardım talebinde bulunmuş ve kaleyi onlara vereceklerine dair taahhütte bulunmuşlardı. Bunun üzerine Venedik harekete geçerek kaleyi hile ile teslim almıştı. Her iki iddia için bkz. Gökbilgin, *Navarin*, ss. 129-130.

⁷⁰ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 213.

⁷¹ İbn-i Kemal'e göre üç yüz, Koca Hüseyin Efendi'ye göre ise dört yüz muhafız asker kale içerisinde bulunmaktaydı. Bkz. İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 214; Koca Hüseyin Efendi, *Bedâyiü'l-Vekâyi (17. Yüzyıl)*, (346a-375a), (*Metin-Dizin-İnceleme*), (haz. Sinem Günerli), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 85.

dileyip, saklandıkları yerden çıkmıştı. En nihâyetinde Navarin, ikinci kez Osmanlılar tarafından fethedilmişti (28 Mayıs 1501).⁷²

Mora'daki kayıplarını Papalık başta olmak üzere Avrupalı devletlerden meydana gelen bir Haçlı ittifakı ile telafi etmek isteyen Venedik, kısıtlı başarılarına rağmen, Osmanlı ordusunu mutlak olarak yenememiş ve barış arayışına girmişti. Sulh talebini kabul eden Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasından akdedilen barış antlaşmasına göre; Navarin, Modon, Koron gibi şehirlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ait olduğu Venedik tarafından da resmen kabul ediliyordu (14 Aralık 1502).⁷³ Böylece, bu antlaşma neticesinde kat'i surette ele geçirilen Navarin'de, 1686 yılına kadar devam edecek olan Osmanlı hâkimiyetinin birinci evresi de başlamış bulunuyordu.

Yarımadada Osmanlı düzeninin kurulması, aslında yarımadanın fethinin tamamlanmasından önce başlamıştı. Mora'ya karşı düzenlediği seferler neticesinde yarımadanın büyük kısmını ele geçiren Fatih, bölgeyi geçici olarak Teselya'ya bağlamış, idaresine de Turahan Bey oğlu Ömer Bey'i -aynı zamanda Mora'nın ilk idarecisidir- getirmişti. Osmanlı idari yapılanmasının bölgede tesis edilmesi yolunda ilk olarak vergi kaynaklarının tahriri yapılmıştır. 1460-1463 yılları arasında tutulan ve Mora'nın en eski tahrir defteri, fetih sonrası yarımadanın idari ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu defterde yer alan bilgilere göre, Mora'da (Osmanlı egemenliği altında bulunan yerlerde) 17 nahiye bulunurken,⁷⁴ nüfusun büyük çoğunluğunu Arnavut ve Rum halk teşkil etmekte idi.⁷⁵ XVI. yüzyılın başında Mora'da yeni yerlerin fethedilmesiyle paralel olarak, bölgedeki Müslüman nüfusunda da artış -bunda askerî zümrelerin payı bir hayli fazladır- yaşanacaktı. Buna karşın her ne kadar Mora'nın nüfusu XVI. yüzyıl

⁷² İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, ss. 213-214.

⁷³ Hem Haçlı-Osmanlı harbi hem de Venedik ile imzalanan barış antlaşmasının ayrıntıları için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II. ss. 220-224; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. II, ss. 683-687.

⁷⁴ Mora'da yer alan (Osmanlı egemenliği altında bulunan yerlerde) nahiyeler sırası ile şunlardı: Vostiça, Hulumiç, Vumiro, Krevukor, Arkadya, Leondar, Korintos, Balyabadra, Kalavrita, Minhalu, Bezenik, Kalandriça, Sandomiri, Grebana, Ayo İlia, Gardicko ve Mistra (Mezistre). Mora'nın fetih sonrası ilk idari yapılanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kayapınar, *Klasik Mora*, ss. 242-288.

⁷⁵ Bkz. Kayapınar, *Klasik Mora*, ss. 297-306.

boyunca düzenli bir biçimde artış gösterse de XVII. yüzyıl ile birlikte nüfus sabit bir çizgide kalacak, hatta azalışa geçecekti.⁷⁶

XVI. yüzyılın son çeyreğinde (1571 İnebahtı bozgunu sonrası) savunma amaçlı alınan önlemler kapsamında Mora'nın idari örgütlenmesinde de değişiklik yapılmış; yarımada, Mora Sancağı ve Mezistre Sancağı olmak üzere iki idari bölgeye ayrılmıştır.⁷⁷ Bu dönem içinde kalelerin sayısı da artacaktır. 1529 tarihli icmal defterinde yer alan bilgilere göre, Mora'daki kale ve kasabaların toplam sayısı otuz (on beş kale, on beş kasaba) iken, kazaların sayısı ise on bir idi.⁷⁸ Bununla beraber Mora'nın fethinin tamamlanması ve sonraki süreçte yeni kalelerin -1573'te yapımına başlanan Yeni Navarin Kalesi örneğinde olduğu gibi- inşa edilmesiyle Osmanlı Morası'nda var olan kale sayısı artacaktır.

Harita 3: Mora'da Yer Alan Başlıca Kaleler (XVII. yüzyıl)

⁷⁶ XVI. yüzyılın sonuna doğru Mora'daki toplam nüfus 330 bin ilâ 360 bin kişi arasında değişmekteydi. XVI. ve XVII. yüzyılda Mora'daki nüfus ve bu nüfusun dinlere göre dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kiel ve Alexander, *Mora*, ss. 282-283; Fariba Zarinebaf, "On the Edge of Empires: Dubrovnik and Anavarin between Istanbul and Venice", *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, (ed. Vera Costantini, Markus Koller), Leiden: E. J. Brill, 2008, s. 434.

⁷⁷ Mora'nın kuzeyi, Anabolu, Balyabadra, Argos Arkadya, Gördüs, Hulumiç, Kalavrita ve Karitana kazaları Mora Sancağı sınırları içerisinde yer alırken; Modon, Koron, Benefşe, Mezistre ve Kalamata kazaları ise Mezistre Sancağı'na bağlanmıştır. Bkz. Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 282.

⁷⁸ Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 282.

Osmanlı idaresi içinde evvela Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak teşkil edilen Mora, sınırlarının ve nüfusunun artmasıyla bağlantılı olarak 1600'de⁷⁹ ayrı bir eyalet vasfını alacaktı; nitekim XVII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da yer alan Osmanlı eyaletleri arasında Mora da zikredilecektir.⁸⁰ Yarımada'nın idaresinden ve güvenliğinden sorumlu olan sancak beyi (mutasarrıf), ilkin Gördüs, Londar ve Mezistre kazalarında ikamet ederken; bölgenin eyalet olarak teşekkül edilmesi sonrası, Mora paşasının taht merkezi önce Anabolu'ya son olarak da Tripoliçe'ye (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı) naklolunmuştu.⁸¹

Fethinin akabinde Navarin Kalesi, Modon Sancağı'na bağlanmış idi. I. Selim dönemine (1512-1520) ait bir tahrir defterine göre, Modon Kazası'nda (Navarin dâhil) toplamda 702 hane bulunmaktaydı ve bu hanelerin yalnızca 80 tanesinde (toplam sayının %10'nundan biraz fazla) Müslümanlar oturmakta idi.⁸² Bu veriler ışığında bir tahmin yürütmek gerekirse, en azından XVI. yüzyıl başları itibarıyla Modon Kazası'nın toplam nüfusunun ortalama -her hanede 3 ya da 4 kişinin yaşadığını var sayarsak- 2.500 kişiden oluştuğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bu nüfusun ne kadarı Navarin'de yaşıyordu bunu tam olarak söylemek güç olsa da bölgedeki asıl yerleşim (XVII. yüzyıl itibarıyla), hızlıca bayındır hale getirilen yeni kale ve çevresinde yoğunlaşmıştı. Mora'nın geri kalanında olduğu gibi Navarin'de de Müslüman nüfus -en azından XVI. yüzyılda- azınlıkta kalmıştı. Navarin'de yaşayan halkın büyük çoğunluğunu ise Rumlar oluşturmaktaydı. Navarin, XVII. yüzyılın sonunda yarımada Venedik tarafından ele geçirilene kadar (1686) Modon Sancağı'na bağlı olarak kalmıştır. Nitekim Venedik işgalinden kısa bir süre önce Navarin'e giden Evliya Çelebi, buranın fetih sonrası Modon Kazası'na bağlandığını, bu durumun halen devam ettiğini ve Navarin'in Modon'un bir nahiyesi olduğunu yazmaktadır.⁸³ Navarin'in ayrı bir kaza halini alması ise, bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tekrar sağlanması (1715) sonrası gerçekleşecekti.

⁷⁹ *Osmanlı Yer Adları*, (haz. Murat Şener ve Salih Dutoğlu vd.), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2017, s. 561. 1603 tarihli bir Osmanlı vesikasında da Mora'dan eyalet olarak bahsedilmektedir. Bkz. BOA, İE.DH. 7/683 (24 Rebiülahir 1012/1 Ekim 1603).

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, Ankara: TTK Yay., 2011, s. 291.

⁸¹ Bées ve Savvides, *Mora*, s. 240.

⁸² Modon Kazası'ndaki toplam hane (702) içerisindeki diğer nüfus dağılımı ise şu şekildedir: 564'ünde Hristiyan, 27'sinde Yahudi, 22'sinde ise Çingene ve diğer etnik kökene sahip kişiler hane halkını oluşturmaktaydı. Bkz. Zarinebaf, *Dubrovnik and Anavarin* s. 434, dipnot 47.

⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 141.

2. BÖLÜM

2.1. NAVARİN KALESİ

2.1.1. Anavarin-i Atik (Eski Navarin) Kalesi'ne Dair

Eski Navarin Kalesi'nin geçmişi XIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgalinden sonra Flaman kökenli Saint Omer ailesi Thebes'in (İstefe) hâkimi olmuştu. Bu aileden II. Nicholas'ın ilerleyen süreçte Mora'ya hükmeden Latin Achaea Prenslığı'nın mareşali konumuna yükselmesi, beraberinde Saint Omer ailesinin itibarının ve gücünün artmasına katkı sağlamış; aile hâkimiyet alanını Mora'nın güneyine kadar genişletmiştir. II. Nicholas, Achaea Prenslığı'nın idaresini eline geçirdikten sonra yarımadanın güneyinde hâkim bir tepe üzerinde, yeğeni III. Nicholas -Achaea Prenslığı'nın 1300'de balyosu olacaktır- için bir kale inşa etti (1278).⁸⁴ Bu kale, o günkü ismiyle “Avarin⁸⁵ Kalesi” yani Eski Navarin Kalesi (Bugün, eski kale anlamındaki Yunanca Paleokastro adı kullanılmaktadır.) idi. Kristian Molin'e göre II. Nicholas tarafından yaptırılan söz konusu kale, Latinler tarafından sıfırdan inşa edilmemişti. Kalenin yapıldığı yerde zaten eski Yunan siteleri mevcuttu ve Latinler bu eski kalıntılar üzerinde düzenlemeler yaparak, ek burçlar eklemek suretiyle kaleyi meydana getirmişlerdi.⁸⁶

Denizci İtalyan şehir devletleri olan Venedik ve Ceneviz, bir süredir Karadeniz ticaretine egemen olmak için birbirleri ile sıkı bir mücadele içine girmişti. Mora'daki Achaea

⁸⁴ Andrews, *Castles of the Morea*, s. 40.

⁸⁵ Antik zamanlardaki ismi Pylos olan Navarin'in, Orta Çağ'daki adı Avarin idi. (N)avarin isminin kökeni olduğu düşünülen bu adlandırmanın geçmişte burada hâkimiyet süren (589-807) Avarların bölgeye ismini vermesi sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hopf tarafından öne sürülen, Navarin adının Navarralılar'dan kaynaklandığını iddia eden görüş ise, bu adın Navarralılar'dan çok daha önce de var olması hasebiyle bugün pek çok kişi tarafından kabul görmemektedir. Alexis Savvides'e göre ise bu ad, akça ağaç anlamına gelen Slav kökenli bir dil olan Bulgarcadaki “avor/yavor” kelimesinden türetilmiştir; zira Navarin körfezinin karşısındaki Sphacteria adası, akça ağaçları ile doludur. Son olarak bu kelimeye Yunanca ino(s) ekinin eklenmesiyle, Avarinos (Avarin) ismi meydana getirilmiştir. Navarin isminin etimolojik kökeni hakkında ileri sürülen diğer tezler hakkında bilgi için bkz. Gökbilgin, *Navarin*, ss. 128-129; Alexis Savvides, “On Pylos-Navarino-Zonklon In the Byzantine Period (late 6th-early 13th centuries)”, *Byzantina*, c. XVI, 1991, ss. 337-338. Bölgenin ismi Osmanlı arşiv belgelerinde ve Türkçe kaynaklarda ekseriyetle Anavarin ya da Avarin(e) şeklinde geçmektedir. II. Mahmud'un (1808-1839) halk arasında galat-ı meşhur olarak bölgedeki kaleye Avarin denildiğini ancak bunun yanlış olduğunu ve doğrusunun Anavarin olarak telaffuz edilip, bu surette yazılması gerektiği yönündeki uyarısı için ayrıca bkz. BOA, HAT. 654/31962 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

⁸⁶ Kristian Molin, *Unknown Crusader Castles*, Londra: Bloomsbury Publishing, 2001 ss. 219-228.

Prensliği'nin zayıflamasını fırsat bilen Cenevizliler, XIV. yüzyılın ortalarında Eski Navarin'i ellerine geçirmişlerse de⁸⁷ bu uzun sürmedi. Burası evvela Achaea prenseslerinden Marie de Bourbon tarafından zapt edildi (1366), daha sonrasında ise 1381'de Navarralı paralı asker birliğinin hâkimiyetine girdi.⁸⁸ Ancak onların hâkimiyeti de uzun ömürlü olmadı. 1417'de Navarin'e asker sevk eden Venedikliler ile adı geçen paralı askerler arasında varılan anlaşma gereğince Eski Navarin, ilerleyen süreçte Venedik'in eline geçti (1423).⁸⁹ Bununla birlikte Eski Navarin'i eline geçirmeyi başaran Venedik, 1439'da burayı Modon'a bağladı.⁹⁰ Her ne kadar ilerleyen süreçte bölge, ilkin Fatih'in Mora üzerine düzenlediği sefer sonucunda Osmanlı kontrolü altına girmişse de (1460-1479) daha sonra tekrar Venedik'e bırakılacaktı.

Eski Navarin Kalesi, inşa edildiği tarihten itibaren Latinler, Cenevizliler, Navarralılar, Venedikliler ve nihayet Osmanlılar eliyle pek çok değişikliğe uğradı. Eski kalenin orijinal formu ile XVIII. yüzyıl başlarındaki -Venedikliler tarafından hazırlanmış olan planlardan bilebildiğimiz kadarıyla- görünüşü arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin kalede yer alan mazgallı siperler ile desteklenmiş surlar, muhtemelen Venedikliler tarafından 1423-1500 arasında inşa edilmişti. Osmanlılar da kalenin tahkimi için birtakım çalışmalar yaptı. İlk olarak, Mora Sancak Beyi Ali Paşa'nın fethin (1501) hemen sonrasında kale duvarlarının tamir edilmesi gerektiği yönündeki başvurusu dikkate alındı ve ertesi yıl söz konusu tamirin yapılması kararlaştırıldı.⁹¹ Ayrıca, XVI. yüzyılın ilerleyen yıllarında kaleye yeni kuleler, kazamatlar, kapılar ve tabyalar (aşağıdaki planda, dış kalede C ile gösterilen tabya bunlardan biridir) ekleyerek kaleyi berkiten Osmanlılar; büyük olasılıkla 1571'deki İnebahtı hezimetini sonrası müttefik donanmasının Mora kıyılarına karşı düzenlediği saldırıların da etkisiyle, kale surlarını yükseltti ve tamiri için girişim başlattı.⁹²

⁸⁷ Andrews, *Castles of the Morea*, s. 40; Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 233.

⁸⁸ Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 233.

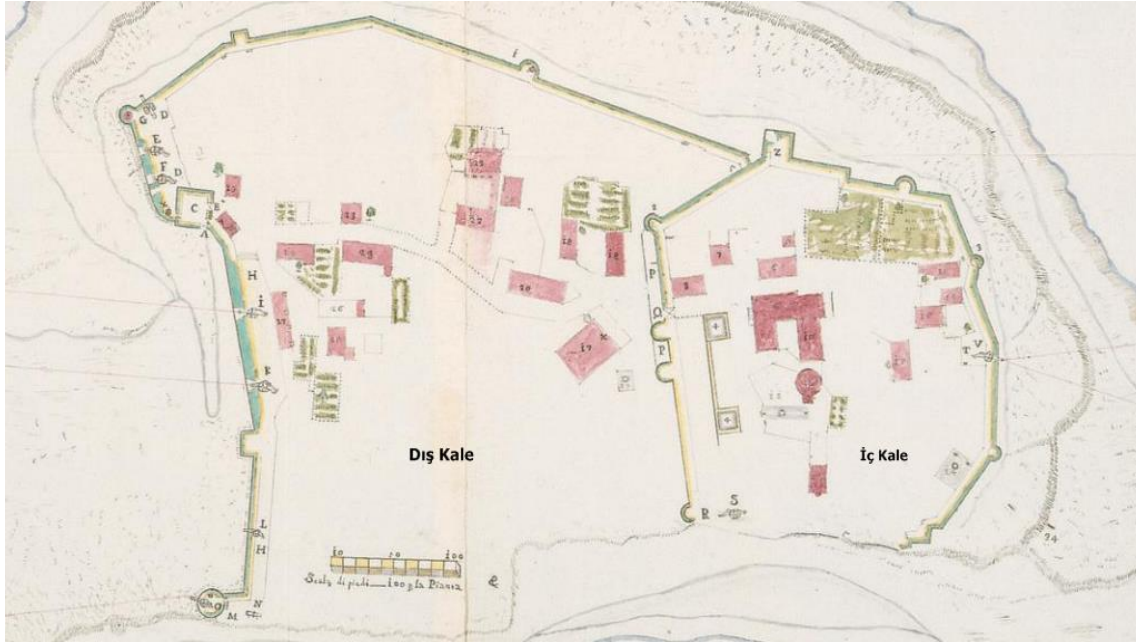
⁸⁹ Andrews, *Castles of the Morea*, s. 41; Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 233.

⁹⁰ Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 233.

⁹¹ Bostan, *Navarin*, s. 441.

⁹² Eski Navarin Kalesi'nin inşa edilmesinden Osmanlı dönemine değin, mimari yapısında meydana gelen değişiklikler ve diğer pek çok husus hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 42-48; Yine kalenin güneybatısında yer alan ve takribi 5 ila 6 bin kişinin sığınabileceği kadar büyük olan bir mağara da bu dönem artan dış tehditlere istinaden alınan önlemler kapsamında, büyük taşlarla kapatılmıştı. Bostan, *Navarin*, ss. 441-442.

Harita 4: Eski Navarin Kalesi'nin Venedikliler Tarafından Hazırlanmış Planı (1706)⁹³

Mora'nın Osmanlılar tarafından ikinci defa fethinden hemen sonra (1715) yapılan tahririne göre, Eski Navarin Kalesi'ndeki iç ve dış kalenin sur uzunluğu şu şekilde idi:⁹⁴

Dış Kale

Kapı tarafındaki sur: 165 zirâ⁹⁵ (125 m)

Sağ taraftaki sur: 132 zirâ (100 m)

Sol taraftaki sur: 157 zirâ (119 m)

İç Kale

Kapı bitişiğindeki sur: 105 zirâ (80 m)

Sol sur: 175 zirâ (133 m)

Sağ sur: 84 zirâ (64 m)

Batı suru: 90 zirâ (68 m)

Surların sağ ve sol olarak nitelendirilmesinde esas alınan ölçüt noktası, kale kapıları (yukarıdaki kale planında; dış kalede A, iç kalede Q ile belirtilen yerler) olmuştur. Hem

⁹³ Wolpert, "Anavarin-i Atik (Renkli Sürüm)", (haz. Evi Gorogianni ve John Wallrodt), *Hesperia*, c. XXXIV, 2005, s. belirtilmemiş. Planın daha geniş açılı (renksiz) hali için ayrıca bkz. Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 226.

⁹⁴ Wolpert, *Anavarin-i Atik*, ss. 235-239; Eski Navarin Kalesi'ndeki burçlar, tabyalar, kuleler, surlar vd. yapıların boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fariba Zarinebaf, "Translations of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, s. 68.

⁹⁵ 1 mimarî zirâ/arşın = 75,8 cm. Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 308.

iç kalenin hem de dış kalenin toplam sur uzunluğu, 454 zirâ yani 344 metredir ve birbirine eşittir.

Eski Navarin Kalesi'nin XVII. yüzyıldaki (1667) vaziyetine dair en geniş bilgileri, Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz: Navarin Limanı'ndan yukarıya doğru 3 bin adımda çıkılan dış kalede; 80 adet kârgir evin yanı sıra, Sultan Bayezid Cami ve beş adet dükkân bulunuyordu. Seyyah-ı aleme göre han, hamam, medrese, mektep ve bağ bahçenin bulunmadığı bu kalenin, suyu da yoktur.⁹⁶ Yine Seyahatname'nin müellifine göre kalenin hem dış kale tarafı hem de iç kale tarafının doğu kesiminde sur yoktur.⁹⁷ Ayrıca Sultan II. Bayezid, fetihten sonra kalenin deniz tarafına bir germe sur yapmıştır fakat bazı kısımları yıkılmıştır. Kalede 23 tane balyemez top⁹⁸ vardır ve hepsi limana doğru bakar ki bunlar yeni kale burnunu dövecek çapta uzun menzilli toplardır.⁹⁹

XVII. yüzyılın ikinci yarısında eski kaleyi gören bir diğer seyyah, Bernard Randolp da kaleye dair benzer şeyleri yazmıştır: "... kalenin duvarları harap bir haldedir, çoğu yıkılmıştır. Bu kalenin içinde oldukça az yerleşim bulunmaktadır. Kalede top ya da silah olup olmadığını söyleyemem."¹⁰⁰

Aslında Eski Navarin Kalesi'nin durumunun, en azından XVII. asrın ikinci yarısı itibarıyla, söz konusu seyyahların anlattıklarından daha kötü olduğu bilinmektedir. Nitekim İstanbul da eski kalenin tamire muhtaç olduğunun farkında olacak ki adı geçen seyyahlar henüz kaleyi görmeden kısa bir süre önce, kalenin keşif defterinin hazırlanmasını ve olası tamir için masrafın ne kadar tutacağını bilmek isteyecekti. Bölge ayanı ve ileri gelenlerinin gözetiminde hazırlanan bir keşif defterine göre; kale mahzenleri, baruthanesi, barut cephanelikleri, top kundakları, kale kapıları, kapı üstündeki kuleleri, su sarnıçları ve nevbethaneleri (mehter takımının bulunduğu yer)

⁹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 140.

⁹⁷ Evliya Çelebi, dış kalenin doğu tarafında bir sur olmadığı hususunda haklı olsa da iç kalenin doğu tarafında sur olmadığı hususunda yanılmaktadır. Çünkü gerek 880 numaralı tahrir defteri olsun gerek Venedik planları olsun gerekse de Expédition scientifique için hazırlanan planlar olsun, açıkça göstermektedir ki söz konusu bölgede alçak ve ince de olsa bir sur bulunmakta idi. Bkz. Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 235, dipnot. 50.

⁹⁸ Yapısı itibarıyla ağır ve orta çaplı toplar sınıfına giren balyemez toplar; genelde 5 ilâ 22 okka (6-27 kg) dökme demir güllerle atan, menzili uzun batarya toplarıdır. Bkz. Gábor Ágoston, "Top", *DİA*, c. XLI, Ankara, 2012, s. 241; Salim Aydüz, *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK Yay., 2006, ss. 352-360.

⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 141.

¹⁰⁰ Bernard Randolp, *Morea*, ss. 5-6.

tamire muhtaçtı; hatta kaledeki burçların durumu o kadar kötüydü ki üzerlerine top yerleştirmeye bile elverişli değildi. Ayrıca kalede yer alan cami ile minaresi dahi tamamen harap halde idi. Kalenin onarımı için ise tahmini olarak iki bin kuruşa ihtiyaç vardı.¹⁰¹ Eski Navarin Kalesi, söz konusu keşiften sonra tamamen olmasa da kısmî bir tamirattan geçmiş olmalıdır; ki öyle olsa dahi kale, 1686 sonrası sırasıyla hem Venedik hem de Osmanlı efendileri tarafından ihmal edildi ve tamiri ile tahkimi için ciddi bir teşebbüste bulunulmadı.¹⁰²

Diğer yandan XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Eski Navarin Kalesi'ndeki muhafız askerlerin çoğu yeni kaleye kaydırıldı. Böylece eski kale muhafazasında bulunan tımarlı müstahfiz sayısı 315'e, yeniçeri sayısı ise yalnızca 37'ye düşmüştü.¹⁰³ XVII. yüzyılda vuku bulan ve bir hayli uzun süren Girit Savaşı (1645-1669) esnasında, yeni kalede olduğu üzere eski kaledeki nefer sayısında da bir artış yaşanmış olması muhtemeldir; zira söz konusu savaş süresince Navarin Limanı Osmanlı donanmasına üs olarak hizmet ettiğinden,¹⁰⁴ bölgenin muhafazası elzemdi. Eski kaleye XVII. asrın ikinci yarısında da mühimmat sevkiyatı devam etti. 1679'da kaleye 40 kantar (2,25 ton) kara barut ve 10 kantar (564 kg) kurşun gönderildi.¹⁰⁵

¹⁰¹ Dönemin sadrazamının da dikkatle ve eksiksiz şekilde tutulmasını istediği keşif defteri, Mora Muhassılı İsmail Ağa'ya teslim edilmişti. BOA, C.AS. 605/25528 (Evâil-i Şaban 1072/20-30 Mart 1662).

¹⁰² Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 41-42; Wolpert, *Anavarin-i Atik*, ss. 234-240. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde de eski kalenin onarımına dair herhangi bir ize rastlayamadık.

¹⁰³ Zarinebaf, *The Ottoman Morea*, s. 20; Yeri gelmişken söylemek icap eder ki eski kalede -diğer pek çok kalede de olduğu üzere- yalnızca muharip kuvvetler bulunmuyordu. Kalede ayrıca mütekaidler, din görevlileri, hizmet bölüğü olarak iş görenler vd. taifelerden kişiler de bulunmaktaydı; söz konusu rakamların bizzat "savaşan" neferlere ait olduğu unutulmamalıdır. Örneğin 1642'de eski kalede 12 nefer kundakçı ve barutçu görev yapmaktaydı ve bu kişiler savaş yükümlülüğünden muaf olmanın karşılığında bir miktar kara barut vermeyi taahhüt ediyorlardı. Gökbilgin, *Navarin*, s. 131.

¹⁰⁴ Girit Savaşı'nda donanmanın üs merkezi haline gelen Navarin, aynı zamanda söz konusu savaşta bölgedeki neferlerin zahire ihtiyacını da karşılamış olmalıdır. Zira, henüz Girit Savaşı'nın sürdüğü bir dönemde (1666-1667), Navarin'den rayiç bedeli üzerinden erzak ve hayvan satın alınmak istenmişti. Pek muhtemeldir ki satın alınacak olan bu erzak ile hayvanlar, Girit'teki ordunun ikmal ve iâşesi için kullanılacaktı. Satın alınması planlananlar ise şunlardı: 400 kile (10 ton) arpa, 50 kıyye (64 kg) sade tereyağ, 40 kıyye (51 kg) yağ; 40 baş koyun, 100 kantar (5,64 ton) saman ve 80 adet odun. Bkz. BOA, MAD.d. 4524, s. 6. Ek olarak 1 kıyye/okka/vukiye ağırlığın, 1.282 grama; 1 kilenin ise tahılın cinsine göre değişmekle birlikte 18-20 okka, onun da ortalama 25 kg'ye tekabül ettiğini belirtelim. Bu kapsamda biz de çalışmamızda söz konusu ortalama değeri esas aldık. Yine 1 kantar = 56,44 kg idi. Ayrıca bkz. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003, s. 371, 378, 395.

¹⁰⁵ BOA, MAD.d. 177, s. 26 (6 Şevval 1090/12 Eylül 1679).

2.1.2. Anavarin-i Cedid (Yeni Navarin) Kalesi'nin İnşası

Müttefik donanması İnebahtı Deniz Savaşı (7 Ekim 1571)¹⁰⁶ sonrası rotasını Mora'nın güney kıyılarına çevirmiş, düşman donanmasının Navarin Körfezi'ne su almak için giriş yaptığı haberinin işitilmesinin ardından hemen harekete geçen İstanbul ise bölgeye sevk ettiği askerî kuvvetlerden hem karadan hem de denizden Navarin'e doğru yol almasını ve düşman gemilerini bölgeden çıkartmasını istemişti. Hızla bölgeye intikal edecek olan Osmanlı kara ordusu ile donanmasının Navarin'de görünmesiyle korkuya kapılan müttefikler, savaşmayı göze alamamış ve kısa süreli bir çatışma sonrasında gemilerine binerek bölgeyi terk etmişti.¹⁰⁷

Navarin önlerinde vuku bulan bu olay, Eski Navarin Kalesi'nin bölgenin, bilhassa da limanın muhafazası hususunda tek başına yeterli olmadığına göstergesi olmuştur.¹⁰⁸ Burada yaşanan bu son hadise, Osmanlı nazarında limanın ve kalenin öneminin bir kat daha artmasına vesile olmuş; bu vakianın sonrasında eski kalenin, tahkim ve teçhiz edilerek, tamirine girişilmiştir. Ancak söz konusu onarım, Navarin'in muhafazası için yeterli görülmemiş olmalıdır ki, eski kalenin mevcut dizdarı Mustafa'nın, bölgenin ve limanın savunması için bölgeye yeni bir kale inşa olunması yönündeki ısrarlı başvuruları sonucu; Evvela Kılıç Ali Paşa'nın münasip görmesi, akabinde de Sultan II. Selim'in (1566-1574) onayıyla, körfezin güney medhaline bakan hâkim bir tepe üzerinde, Yeni Navarin Kalesi'nin¹⁰⁹ inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁰

Navarin'de yeni bir kale yapılması kararının tam olarak ne zaman alındığını söylemek güç olsa da, 1573 yılının ilk çeyreği itibarıyla, yeni kalenin inşasına bir an evvel başlanmasının istendiği bilindiğinden, bunu 1572 senesine tarihlendirmek makul görünmektedir.¹¹¹ Yapımına vakit kaybetmeksizin başlanması istenilen yeni kalenin,

¹⁰⁶ İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, c. XXII, Ankara, 2000, ss. 287-289.

¹⁰⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, ss. 86-87.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi de yeni kalenin inşa edilmesinin sebebi olarak, aynı gerekçeleri aktarır. "... bu Avarin limanı bir liman-ı azîm olup iki yerden girilir ağzı olmak ile bâlâdaki eski Avarin'in topları bu limanı koruyamayup top gülleleri aşırı gittiği için aşağıda deryâya berâber bu kal'ayı liman ağzında binâ etdiler." Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 142.

¹⁰⁹ Günümüzde kale, Yunancada yeni kale anlamına gelen "Neokastro" adıyla bilinmektedir.

¹¹⁰ Bostan, *Navarin*, s. 442; Gökbilgin, *Navarin*, s. 130.

¹¹¹ 1572 yılı hükümlerini ihtiva eden 20 numaralı mühimme defteri kayıp olduğundan, yeni kalenin yapımına ne zaman karar verildiği sorusuna net bir cevap verilememektedir. Yeni kalenin yapımına dair elimizdeki en erken bilgiler ise, 1573 yılına ait hükümleri içeren 22 numaralı mühimme defterinde yer almaktadır. Bkz. Kiel, *Anavarin-i Cedid*, s. 266.

bölge ayanı ile yapılacak istişare neticesinde yerinin belirlenerek liman çevresinde en uygun yere inşasının gerçekleştirilmesi ve inşaat için gerekli malzemelerin tedarik edilmesi istenmişti. Yine hassa mimarlarından Kara Şaban adında bir mimar, kalenin yapımında hizmet etmek üzere görevlendirildi.¹¹²

Yaz mevsimi boyunca gerekli hazırlıkların devam ettiği kale inşaatında maddi açıdan herhangi bir zorluk yaşanmaması için de tedbirler alınmaya başlanmıştı. Mühimme defterlerindeki bir hükme göre, güz mevsimi başında Divan-ı Hümayun tarafından Mora beyine inşaatta sarf etmesi için, üç yük (300.000) akçe tutarında bir meblağ, Mora mukataalarından havale olunmuştu. Zikrolunan hükümde yer alan diğer bilgilere göre, kalenin resminin (plan) daha önceden gönderildiği hatırlatılarak, hiç vakit kaybetmeyip kalenin binasının yapımına başlanması istenmiş, son olarak, Kapudan Paşa'nın yanında olan bir mimardan bahsedilmiştir. Buna göre, bahsolunan bu mimar, alıkonularak mimar Şaban'ın yanında istihdam edilecek ve bu durum Kapudan Paşaya da bildirilecektir. (8 Eylül 1573).¹¹³

Yukarıda bahsi geçen hükmün hemen sonrasında bulunan bir başka hükümde yer alan ifadelerden, Kapudan Paşa'nın yanında olan mimarın kimliği hakkında az da olsa malumat elde edilebilmektedir. Kapudan Paşaya hitaben gönderilen hükümde, Yeni Navarin Kalesi'ni Avrupaî usulde tasarlayan yabancı bir mimardan bahsedilerek bir önceki hükümde yer alan ifadeler tekrarlanmıştır.¹¹⁴ Burada en dikkat çekici husus, tabii ki yeni kaleyi Avrupaî şekilde inşa edilmek üzere resmettiği söylenen bir mimarın istihdam edilmek istenmesidir. Bahsi geçen mimarın kale tasarımını, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da da çokça örneği görülen,¹¹⁵ dönemin gözde kale yapım tekniği olan

¹¹² Rahman Şahin, *22 Numaralı Mühimme Defterinin (h.981/m. 1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s.1-107)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, s. 121, hkm. 130.

¹¹³ Kiel, *Anavarin-i Cedid*, s. 267.

¹¹⁴ “Kapudan Paşaya hüküm ki: Donanma-yı Hümayunum ile bu yıl Anavarin'e varduğunuzda senin adamlarından binâ olunacak kal'a[yı] frenk üslubunda ma'an resm eyleyen mi'mârın kal'a-i mezbûre binâsında bile olmasında lâzım olmağın buyurdum ki inşâallahü teâlâ Donanma-yı Hümayunumla avdet müyesser olub limân-ı mezbûre varıldıkda merkûm mi'mârı anda alıkoyup tenbîh eylesin ki emrim üzere kal'a-i mezbûre binâsı itmâma erişince[ye] [değın] Mi'mar Şaban ile ma'an ol hizmet olub kal'ayı gereği gibi istihdam üzere binâ edesin.” Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d. 22, s. 323, hkm. 642 (15 Cemaziyelevvel 981/12 Eylül 1573).

¹¹⁵ Örneğin, Habsburglar tarafından yapımına Yeni Navarin Kalesi ile aynı yıl (1573) başlanan Uyvar Kalesi, bu usul esas alınarak yeniden inşa edilmişti ve Navarin'in yeni iç kalesi ile büyük benzerlik göstermekteydi. Vojtech Kopčan, “Uyvar”, *DİA*, c. XLII, Ankara, 2012, ss. 253-254.

trace italienne (yıldız kale) tahkimat planı ile bağlantı kurarak hazırlamış olduğu açıktır. Şüphesiz, Osmanlı tahkimat mimarisi daha XV. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da, bilhassa da İtalya'da ortaya çıkan yeni kale tasarım anlayışından bihaber değildi; tam tersine, daha Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren bu yeni teknik bazı kalelerin inşasında kullanılmıştı.¹¹⁶ Lâkin Osmanlıların Avrupa'da giderek yayılan bu yeni mimari usulle doğrudan bağlantısına, bu kadar bariz bir şekilde hem bir resmî belgede hem de kalenin dizaynında, ilk defa rastlanılmıştır.¹¹⁷

Yeni kalenin inşaat masraflarının karşılanması amacıyla bir yandan borçlanma yoluna başvuran devlet, bir yandan da Tırhala, Yenişehir ve Mora nazırlarına hükümler göndererek, para talebinde bulunuyordu.¹¹⁸ Zira inşaatın düzenli bir şekilde devam etmesi için işgücüne, işgücü için de paraya ihtiyaç vardı. Mora Beyi Mehmed'in inşaatla çalışacak daha fazla işçiye ve ustaya ihtiyacın bulunduğunu İstanbul'a bildirmesi üzerine, İnebahtı Sancağı ile Tırhala Livası'ndaki kadıların her birine, kendi bölgesindeki köylerden cerahor toplayarak; Navarin'e sevk etmesi talimatı verildi (5 Ekim 1573).¹¹⁹

1574 yılı yaz mevsimi itibarıyla, yeni kalenin inşaatında önemli bir aşama kaydedildiği anlaşılmaktadır; en azından yaklaşık 1 yıl kadar önce yapımına başlanan kalenin, iç kale olarak adlandırılan altıgen, ya da Evliya Çelebi'nin tâbiriyle “şekl-i müseddes mühr-i Süleyman”¹²⁰ yapısının inşasının neredeyse tamamlanmış olduğunu söyleyebiliriz.¹²¹ Zira, aynı yıl içerisinde Yeni Navarin Kalesi'nden bahseden 16 Kasım 1574 tarihli iki ayrı hüküm haricinde, herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır ve onlar da bu savımızı destekler nitelikte inşaatla ilgili değil, kaleye yerleştirilecek topçu neferleri ile ilgili bölgedeki topçubaşına gönderilen emirleri ihtiva etmektedir.

¹¹⁶ İtalya'da ortaya çıkan yeni kale yapım tekniğinin, Fatih dönemi özelinde, Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Burcu Özgüven, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

¹¹⁷ Tanyeli, *Anavarin*, s. 86; Özgüven, *Barut ve Tabya*, ss. 54-56. Dönemin modern istihkam tekniği esas alınarak inşa edilen Yeni Navarin Kalesi'nin, münferit bir girişim olduğu ve devamının gelmediği görüşü için, ayrıca bkz. David Nicolle, *Osmanlı Kaleleri 1300-1810*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019, s. 20.

¹¹⁸ Ahmet Kılıç, *23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri / s.1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2018, s. 93, hkm. 96.

¹¹⁹ Kılıç, *23 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 94, hkm. 98; Kiel, *Anavarin-i Cedid*, s. 268.

¹²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 142.

¹²¹ Tanyeli, *Anavarin*, s. 89; Kiel, *Anavarin-i Cedid*, s. 271.

23 Ocak 1576 tarihli bir başka hüküm, yeni kaleyi bir “kale-kente” dönüştürecek olan koruyucu bir dış sur, yani hisar-peçenin inşa olunmasının istendiğine dair, İstanbul’un Mora beyine emrini içermektedir.¹²² Buna göre; yapılacak olan hisar-peçenin yüksekliğinin on arşın (7,58 m), genişliğinin üç arşın (2, 28 m) olması istenirken; bedenlerin iç yüzü, iki arşın (1,5 m) yüksekliğinde yukarısı kemerli paydalarla desteklenecekti. Yine, uzunluğu bin iki yüz arşın (910 m) olan dış surların kıyıya bakan tarafında, aralarında dört yüz arşın (303,2 m) olacak şekilde iki adet müstahkem tabya inşa olunacaktı. Bununla birlikte “dış kal’anın duvarı binâsı umûr-ı mu’azzamadan olduğundan” yapının inşasının da bir an önce tamama erdirilmesi gerekmektedir.¹²³

1578 yılı içerisinde yeni kalenin inşasına dair malumat elde edebileceğimiz herhangi bir vesikaya rastlanmamış olsa da¹²⁴ kanaatimizce bu yıl içerisinde de inşaat devam etmiş olmalıdır. Yine bahsolunan sene, inşaata dair bilgilerimizin en kısır olduğu zaman dilimini oluştursa da inşaatın bu yıl içerisinde de bitirilemediği açıktı. Zira, 21 Mart 1579 tarihinde Mora beyine gönderilen bir buyrukta; Kaptan Kılıç Ali Paşa’nın Navarin Limanı’nda binası emrolunan kalenin bir kısmının, halen nâtamam olduğunu ancak inşaatın bitmesine çok az kaldığını söylediği aktarılmaktadır. Kapudan Paşa’nın, kalenin halihazırda az da olsa noksan kalan yerleri olduğu yönündeki ihbarı üzerine, Mezistre Sancağı beyi ile Mora beyi, yapının eksik kalan yerlerini bir an önce tamamlamakla görevlendirilmişti.¹²⁵ Velhâsıl, inşa hazırlıklarına 1573 yılı bahar aylarında başlanan Navarin’in yeni müstahkem kalesinin, 1579 yılı sonuna kadar -ki yaklaşık yedi yıllık bir inşa süreci demektir- kalan az miktardaki yapım eksikliklerinin de tamamlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Burada, yeni kalenin inşa süreci boyunca Osmanlıların tasavvur ettiği Navarin’e modern bir kale inşa edilmesi yönündeki fikriyatının, yalnızca fikirde kalmayıp, pratikte de kısa sürede (Aynı dönemlerde eşi benzeri görülmemiş bir donanma inşasının da sürdüğünü hatırlatalım.) hayata geçirildiğini söylememiz gerekir. Yapım sürecindeki tüm olumsuzluklara ve aksaklıklara rağmen İstanbul, inşaatı “uzaktan

¹²² Kiel, *Anavarin-i Cedid*, ss. 271-272, 277-278; Tanyeli, *Anavarin*, s. 89.

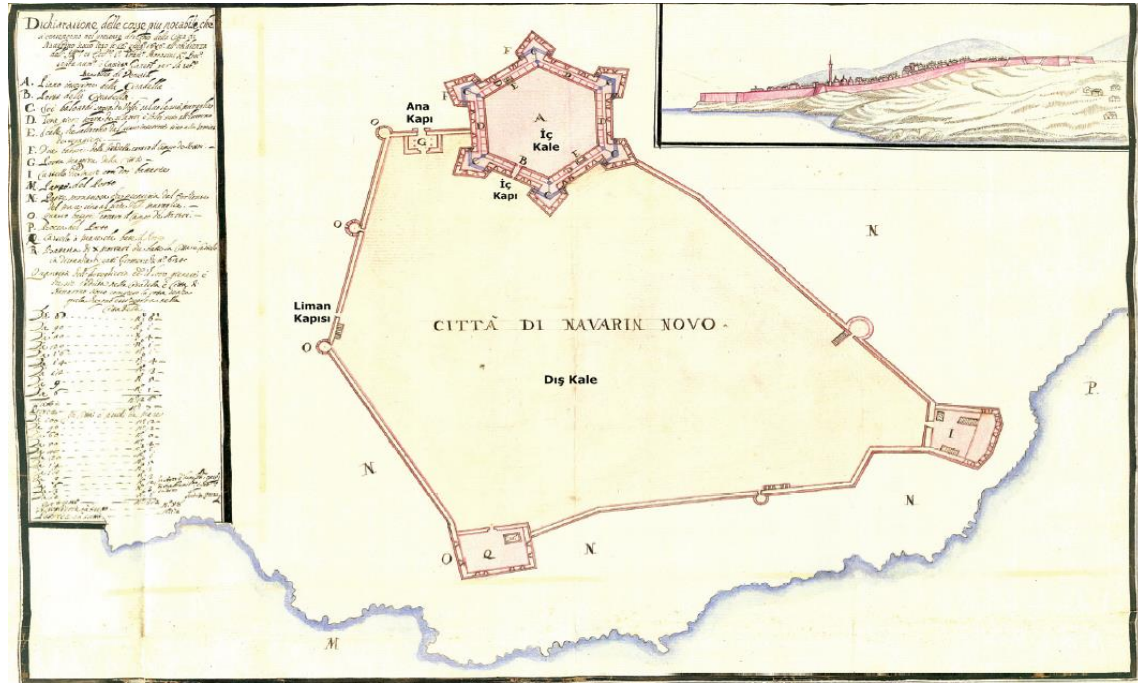
¹²³ BOA, A.DVNS.MHM.d. 27, s. 347, hkm. 833 (8 Zilhicce 983/9 Mart 1576).

¹²⁴ Machiel Kiel, Yeni Navarin Kalesi’nin inşasını ele aldığı makalesinde, inşaata dair bulabildiği son bilgilerin, Kasım 1577 tarihine dayandığını ifade etmektedir. Kiel, *Anavarin-i Cedid*, s. 275

¹²⁵ Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri (s. 201-400) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, ss. 174-175, hkm. 650; Tanyeli, *Anavarin*, s. 90.

kumanda”¹²⁶ edebilmekte ve yapıyı iradesi doğrultusunda tamamlamakta -bayındırlık işleri dahil-¹²⁷ muvaffak olmuştur.

Harita 5: Yeni Navarin Kalesi’nin Venedikliler Tarafından Hazırlanan Planı¹²⁸

Diğer taraftan yukarıda inşası sürecini aktardığımız Yeni Navarin Kalesi’ni askerî mimari açıdan da incelemek gerekir. İtalyan tarzı olarak da bilinen *trace italienne* tahkimat biçimi esas alınarak inşa edilen kale, klasik Orta Çağ kaleleri -ki bu yapılar düşman topçu ateşine daha kolay hedef olan, yüksek yapıli istihkâmlardan oluşuyordu- gibi burçlar/kuleler ile onların arasını örten bedenlerden oluşmaz.¹²⁹ Selânikî’nin çağının örneği olarak nitelendirdiği¹³⁰ yeni kale, kıyıya hâkim konumdaki sağlam iki müstakil tabya ile yıldız formundaki iç kalenin, birbirine bir dış sur yardımı ile raptedildiği, tabyalı tahkimatlara sahip modern bir kaledir ve iç ve dış kale olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Altıgen ana iskelete sahip iç kalede, her bir köşesinde yine altı adet dışarıya doğru çıkıntılı

¹²⁶ Tanyeli, *Anavarin*, s. 91.

¹²⁷ Bu kapsamda kaleye, Sultan III. Murad’ın (1574-1595) emriyle bir cami ve mescidin yanı sıra, bir medrese ile mektep de yapılmıştı. Şenlendirme çalışmalarına ilerleyen süreçte de devam edilecekti. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, c. IV, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000, ss. 267-268; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 142.

¹²⁸ Nikos D. Kontogiannis, “To Νιόκασκατρο Πύλου μέσα από τα σχέδια των στρατιωτικών μηχανικών του 17ου-19ου αιώνα (The Fortress of Pylos -Niokastro-based on Military Architectural Plans of the 17th-19th Centuries)”, *Μελέτες προς τιμήν της Ελένης Δεληγιάννη-Δωρή*, Atina, 2010, s. 207.

¹²⁹ Tanyeli, *Anavarin*, s. 87

¹³⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 96.

(üçgen vâri) alçak ve kalın olarak inşa edilmiş tabyalar ile onları birbirine bağlayan kale bedenleri yer almaktadır.¹³¹ Dış kalede ise, 9 metre yüksekliğindeki kale duvarları ile ilintili, çapları 7,62 metre ilâ 19,81 metre arasında değişen dört adet dairesel burç bulunmakta idi.¹³² İç kalede yer alan ve hepsi aynı yükseklikte inşa edilen tabyalar, müdafiler için kör nokta (görüş açısının kaybolduğu kale bedenlerinin hemen yanı başı gibi) bırakmayan kanatlara sahipti.¹³³ Bunun yanı sıra, geniş ve aynı seviyede inşa edilen iç kale tabyaları, benzer boyutlara ve benzer maliyete sahip olsa dahi geleneksel burçların aksine, savunmacıların kale bedenlerine daha fazla miktarda top yerleştirmesine imkân sağlamıştı; zira, iç kalenin sahip olduğu bu yeni tabya sistemi, bu kaidelere göre inşa edilen diğer kalelerde de olduğu üzere, buna imkân tanımakta idi.¹³⁴

Altıgen şekilli iç kalede, geleneksel mazgal dışından farklı olarak, top atmaya yetecek az sayıda mazgala sahip, üzerinde topların konuşlanmasını sağlayan geniş platformların -ki kıyıda iki büyük tabyada da benzer yapıda platformlar vardı- bulunduğu, basık ve eşit seviyede tabyalar yer almakta idi.¹³⁵ Söz konusu platformlar, ağır ve büyük çaplı topların kale bedenlerine yerleştirilmesine olanak sağlamıştır. Arazi hattı boyunca iç kaleden başlayarak sahile dek uzanan tüm kale bedenleri, düşman kuvvetlerince atılan top atışlarına açık bir hedef olunmaması amacıyla, aynı yükseklikte yapılmış; buna mukabil, kale duvarları olabildiğince kalın ve meyilli bir şekilde inşa edilmiştir.¹³⁶ Yeni kale, kaleye isabet edecek olan top mermilerinin vereceği olası hasarı en aza indirmek gayesiyle şevli olarak yapılmıştır. Şöyle ki, eğimli yapısı sayesinde kaleye isabet eden top güllerinin sekmesi sonucu, merminin hızından doğan kinetik enerji azalacak; bu da beraberinde, güllenin sahip olduğu enerjinin soğurulmasını ve çarpmanın etkisinin zayıflamasını sağlayacaktır.

¹³¹ Yıldız kalenin çevre uzunluğu 415 metredir. Ayrıyeten, Evliya Çelebi, iç kale bedenlerinin 30 ayak (1 ayak = 30,48 cm hesabı üzerinden; 9,14 m genişliğinde) ve 20 arşın (15 m) yüksekliğinde olduğunu söylese de verdiği rakamlar abartılıdır; çünkü söz konusu duvarlar 1,2 ilâ 2,4 m genişliğinde ve 9 m yüksekliğindedir. Bkz. Bennet, Davis ve Harlan, *Anavarin-i Cedid*, s. 249, dipnot 26; Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 49-50. Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 142.

¹³² Yeni Navarin dış kalesi, yukarıdaki planda (harita 5) görülenin aksine beş değil, dört adet yuvarlak burca maliktir. Fakat, Venedik hizmeti altında çalışan mühendisler tarafından çizilen planların pek çoğunda bu durum, göz ardı edilmiştir. Andrews, *Castles of the Morea*, s. 51.

¹³³ Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 49-57.

¹³⁴ Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, c. I, Londra: Routledge & Kegan Paul Books, 1979, ss. 23-42.

¹³⁵ Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 49-57; Tanyeli, *Anavarin*, s. 87.

¹³⁶ Andrews, *Castles of the Morea*, ss. 49-57; Tanyeli, *Anavarin*, s. 87.

2.2. VENEDİK HÜKMÜ ALTINDA NAVARİN (1686-1715)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Habsburg Avusturyası'nın başkenti Viyana'yı almak gayesiyle çıktığı seferin tam bir hezimetle sonuçlanması, akabinde neredeyse tüm Avrupa'nın kendisine karşı yekvücut bir şekilde cephe alacağı uzun savaşlar (1683-1699) silsilesinin de başlamasına yol açmıştı. Osmanlılara karşı cephe alan Avrupa devletlerinden biri de Venedik Cumhuriyeti idi. Girit'in kaybıyla derin yara alan Cumhuriyet, Doğu Akdeniz'de kaybetmiş olduğu hâkimiyetini yeniden kazanmak istediğinden, Habsburg İmparatoru I. Leopold'ün kutsal ittifaka katılmaları çağrısına olumlu karşılık vermiştir.¹³⁷ Osmanlı İmparatorluğu ile Kutsal İttifak arasında vuku bulan savaşlar, pek çok cephede ve birçok noktada gerçekleşirken; Osmanlılar ile Venedikliler arasında 15 Temmuz 1684'te¹³⁸ resmiyet kazanan savaşın sıklet merkezi Mora Yarımadası olacak,¹³⁹ bu kapsamda taraflar Navarin'de de karşı karşıya gelecekti.

1686 yılı itibarıyla öncelikle Eski Navarin Kalesi'ni ele geçirmek amacıyla Ayamavra'dan harekete geçen Venedikliler, Silahdar Mehmed Ağa'nın vermiş olduğu malumata göre 70 kalyon, 50 çektiri ve 40 adet de firkatenin yer aldığı bir kuvvet ile burasını kuşatmaya başlamışlardı. Venedik donanmasının eski kale önünde demirlediği gören kale halkı korkuya kapılmış ve kaleyi derhal vire ile teslim etmeleri yönünde muhafızlara baskı yapmışlardır. Eski kalede 100 neferden oluşan bir muhafız birliği, tasarrufları altında ise yaklaşık 35 adet top ile 20 havan topu olmasına karşın¹⁴⁰ herhangi bir mukavemet göstermeyen müdafiler, korku içindeki kale halkının baskısına daha fazla

¹³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III/1, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 476.

¹³⁸ Hacer Çelebi, "XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora'nın Venedikliler Tarafından İşgali", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1428.

¹³⁹ İki hasım kuvvet arasındaki harp hali, Mora'nın yanı sıra Bosna-Dalmaçya, Arnavutluk kıyıları ve Ege adaları başta olmak üzere diğer cephelerde de nihaî barışın (Karlofça) akdedildiği 1699 senesine değin sürecektir. Savaşın bahse konu cepheleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III-1, Ankara: TTK Yay., 2011, ss. 539-546, 573-580; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara: TTK Yay., 2011, ss. 2210-2213, 2246-2251. Karlofça Antlaşması'nın imzalanması ile son bulacak olan iki düşman güç arasındaki sulh görüşmeleri ve bu müzakerelerin arka planı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna (17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, ss. 45-139.

¹⁴⁰ Wolpert, *Anavarin-i Atik*, s. 223.

direnememiş ve kaleyi bir kurşun bile sıkmadan Venediklilere teslim etmişlerdir (2 Haziran 1686).¹⁴¹

Eski kalenin ele geçirilmesinin ardından yeni kalenin kuşatılması için harekete geçen Venedikliler, ilk iş olarak “Derya Boğazı” adı verilen yerden karaya asker çıkarttı. Burada kurmuş oldukları çadırlarla kendilerine bir karargâh meydana getirdikten sonra kaleye doğru ilerleyişe geçtiler. Yine Silahdar Mehmed Ağa’ya göre karaya çıkan Venedik kuvvetlerinin sayısı 20 bini bulmaktaydı. Ellerinde bulunan 70 vukıye (yaklaşık 90 kg) barut, 18 humbara havanı ve 2 şahi top ile yeni kaleyi kuşatmaya başlamışlardı.¹⁴² Anlaşılan o ki zikrolunan rakam abartılı dahi olsa Yeni Navarin’i kuşatan birliklerin, burasının bin neferden oluşan garnizonu¹⁴³ da düşünüldüğünde, istihkâm sanatının en önde gelen isimlerinden biri olan Vauban tarafından dile getirilen, bir muhasaranın başarılı olması için “savunma yapan bir kişiye karşılık on kuşatmacı”¹⁴⁴ oranına sahip olmaları kuvvetle muhtemeldi.

Kuşatma, 4 Haziran 1686’da Venedikliler tarafından atılan top atışlarıyla fiilen başlamıştı. Müdafilerin başında Navarin muhafızı Sefer Paşa bulunmakta idi. Savunmacıların elinde çoğu tunç olmak üzere 75 pare top vardı.¹⁴⁵ Müdafiler kalenin çeşitli yerlerine yerleştirdikleri ateşli silahlarıyla düşman saldırılarına direnmeye çalışmışlardır. Venedikliler kaleyi yaklaşık iki hafta boyunca muhasara altına almıştır. Kuşatmanın bir noktasında gemilerini limana sokmayı başaran Venedikliler, aşağıdaki kuşatma planında da (Harita 6) görüldüğü üzere, bilhassa limandan ve Sphacteria’dan ateşlemiş oldukları top atışlarıyla kaleyi teslim zorlamaktaydı. Sefer Paşa zor durumdaydı, her ne kadar kuşatanlara karşı çetin bir mücadele veriyorsa da yakın zamanda imdadına yetişilmezse kaleyi teslim etmesi kaçınılmaz olacaktı. Sonunda

¹⁴¹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 1038.

¹⁴² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1038.

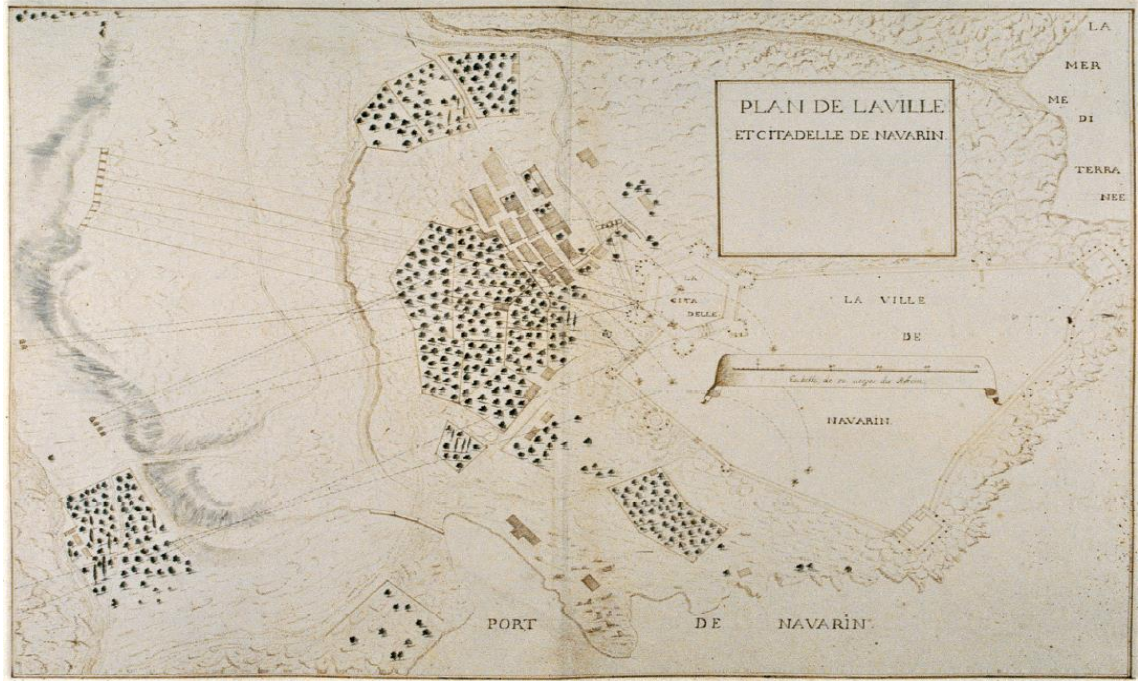
¹⁴³ Eric Pinzelli, *Venise et la Morée: du triomphe à la désillusion (1684-1718)*, (Yayınlanmamış? Doktora Tezi), Université Aix-Marseille, Marsilya, 2003, s. 128.

¹⁴⁴ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, (çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, s. 120.

¹⁴⁵ Venedikliler kaleyi ele geçirdiklerinde burada 53’ü tunç, 6’sı demir ve 16’sı küçük top (prangı?) olmak üzere toplamda 75 adet top bulmuştu. Bkz. Pinzelli, *Venise et la Morée*, s. 128.

İstanbul, olaya müdahale etmesi için yeni Mora seraskeri olarak tayin ettiği İsmail Paşa'yı emrinde 10 bin kişilik bir ordu ile Sefer Paşa'ya yardım etmesi için bölgeye gönderdi.

Harita 6: Yeni Navarin Kalesi'nin Kuşatma Planı (1686)¹⁴⁶

Yeni kale önlerinde karşılaşan hasım kuvvetler, şiddetli bir çarpışmaya tutuştu. Mücadeleden zaferle ayrılan taraf Venedikliler oldu. Düşman birliklerinin direncini kıramayacağını anlayan İsmail Paşa ricat etti. Osmanlı destek kuvvetlerinin kuşatanlara karşı almış olduğu bu yenilgi, Yeni Navarin'in de yazgısını tayin etmiş oldu. Zira her şey kusursuz olsa dahi (mimari özellikleri, muhafız sayısı, cephanesi ve askerî örgütlenmesi), yardım almayan bir kalenin düşmesi kaçınılmazdı.¹⁴⁷ Netice itibarıyla Venedikliler, Navarin'de net bir zafer kazanmışlardı. Osmanlı birliklerinin mağlup bir şekilde geri çekildiğini gören Sefer Paşa, teslim anlaşmasını imzaladıktan (15-16 Haziran 1686)¹⁴⁸

¹⁴⁶ Kontogiannis, *To Niókασκατρος Πύλον*, s. 205.

¹⁴⁷ Ömer Gezer, "Pasarofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücü: Niş Kalesi ve Garnizonu Örneği", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yay., 2019, s. 182.

¹⁴⁸ Pinzelli kalenin elden çıkış tarihi olarak 16 Haziran tarihi işaret ederken, benzer Venedik kaynaklarından yararlandığı görülen Kenneth Setton ise kalenin 15 Haziran'da ele geçirildiğini yazmaktadır. Jorga'nın vermiş olduğu 7 Haziran tarihi ise pek olası görülmemektedir. Karşılaştırma için bkz. Pinzelli, *Venise et la Morée*, s. 597; Kenneth Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991, s. 297; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yay., 2017, s. 201.

sonra Venediklilerden kaleyi boşaltmak için 4 günlük bir izin istedi.¹⁴⁹ Lâkin kalenin şarta bağlanan teslimatı planlandığı gibi gitmedi. Teslim anlaşmasının imzalandığının ertesi gecesi, iç kalede yer alan cephanelik tutuştu, ardından da ateş buradan barut deposuna sıçradı. Barut deposunun alev alması sonucu burada çok şiddetli bir patlama meydana geldi. Patlamayla birlikte iç kalenin ana kapıya yakın tabyalarından biri berhava oldu ve kullanılmaz hale geldi.¹⁵⁰ Kalenin bir bölümünün havaya uçtuğunu gören Venedikliler, sonraki gün anlaşmaya mugayir bir şekilde kaleye girmeye karar verdi. Bu sırada kalede bulunan 3.000 kişi -kale garnizonu dahil- tahliye edildi.¹⁵¹ Tahliye esnasında sivillere dahi düşmanca davranan Venedikliler kale halkının mallarına zorla el koydu. 18 Haziran 1686'da kaleye gelen Venedik başkomutanı Morosini,¹⁵² zaferinin bir nişânesi olarak ilk iş kalede bulunan camiye kiliseye çevirdi; ardından da Pietro Basadona ile Steffano Lippomano'yu kalenin idaresine memur etti.¹⁵³ Venedikliler artık, "Cumhuriyet'in gözleri" olarak nitelendirdikleri¹⁵⁴ Navarin'in yeni hâkimiydiler.

Navarin Kalesi'nde¹⁵⁵ yaşayan halk, en azından Venediklilerin elinden kurtulabilenler, kale Venediklilere teslim edildikten hemen sonra bölgeyi terk etmiş olduğundan, Venedik hâkimiyetinin ilk yıllarında kalede kayda değer bir nüfustan bahsetmek zordur. Nitekim aynı durum Navarin'de yer alan diğer yerleşim yerleri için de geçerlidir. Wagstaff'ın da belirttiği üzere Mora'daki harp esnasında Navarin'deki 29 yerleşim yerinden en az dördünün yıkıma uğraması hasebiyle buradaki halkın pek çoğu, salgın hastalıkların da etkisiyle, başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştı. Tüm bu yaşananlar, bölgedeki nüfusun bir hayli azalmasına sebebiyet vermiştir. Bundan sonraki süreçte Venedikliler, Navarin'in nüfusunu arttırmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ George Finlay, *Greece under Othoman and Venetian Domination*, Londra: W. Blackwood, 1856, s. 215.

¹⁵⁰ Bennet, Davis ve Harlan, *Anavarin-i Cedid*, s. 243.

¹⁵¹ Pinzelli, *Venise et la Morée*, s. 128; Jack L. Davis, John Bennet ve Fariba Zarinebaf, "An Analysis of Ottoman Cadastral Survey of Anavarin, 1716", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, s. 161.

¹⁵² Andrews, *Castles of the Morea.*, s. 49.

¹⁵³ Pietro Grioni ise eski kalenin idaresinden sorumluydu. Pinzelli, *Venise et la Morée*, ss. 128-129.

¹⁵⁴ Diğerleri ise Modon ve Koron idi. Levent Kayapınar ve Arslan Kılıç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, c. I, (ed. Hatice Oruç ve Muhammed Ceyhan), Ankara: Akçağ Yayınları, 2016, s. 536.

¹⁵⁵ Çalışmamızın bundan sonraki sayfalarında, aksi belirtilmediği müddetçe, Navarin Kalesi ifadesi ile Yeni Navarin Kalesi kastedilecektir.

¹⁵⁶ J. M. Wagstaff, "War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830", *Transactions of the Institute of British Geographers*, c. III, sy. 3, 1978, s. 298.

Venedik'in Mora'nın yeniden nüfuslandırılması için başlatmış olduğu iskân politikası, Navarin'i de kapsıyordu. Mora'nın genelinde uygulanan ve başarılı da olan bu yöntem ile -ki bu sayede Mora'nın nüfusunda kayda değer bir artış yaşanmıştı-¹⁵⁷ Navarin'i terk eden yerli halkın yerine Yunan ana karası, Ege Adaları (başta Sakız) ve İyon Adaları'ndan getirilen kitleler yerleştirildi.¹⁵⁸ Navarin'in yeni sakinlerinin gelmesiyle birlikte bölgenin nüfusu da artmaya başladı. 1689'da bin 275 olan nüfus; 1700'de, bin 797'ye çıktı. Lâkin Venediklilerin idarelerine destek olacak kentsel bir Hristiyan toplum yaratma girişimi başarısız oldu. Halkın önemli bir kısmı iç kesimdeki köylerde ve/veya diğer yerleşim yerlerinde yaşamaktaydı. XVIII. yüzyılın başında yapılan sayımda Yeni Navarin kale-kentinde 29, varoшта ise 30 ailenin yaşadığı tespit edildi; sivil nüfusun yekûnu ise 200 bireyi bile bulmuyordu.¹⁵⁹

Navarin'de gerçekleştirmek arzusunda oldukları tüm askerî ve mimarî mahiyetteki güçlendirmeleri Yeni Navarin'de inşa etmek düşüncesinde olan Venedikliler, hizmetleri altındaki pek çok mühendise gerekli hazırlıkları yapmaları için talimatta bulundu. Navarin Kalesi'nin tahkim edilmesi hususunda her bir mühendisten, kalede yapacakları güçlendirmelerin nasıl olacağına dair planlar hazırlamaları istendi. Venedikli idareciler hazırlanmasını emrettikleri söz konusu planlar içerisinde en çok, Fransız mühendis Levasseur'un Francesco Grimani (1698'den 1701'e kadar Mora genel valiliği görevini sürdürmüştür.) için çizmiş olduğu planı beğenmiş veya uygun görmüş olmalıydı ki onun hazırlamış olduğu plan çerçevesinde yeni kalenin berkitilmesi için çalışmalara başlandı. Bu plana göre kalede yapılması planlanan tahkimatlar temelde şöyleydi: Etrafı dik ve şevli hendekler ile tamamen çevrelenen kalenin savunması üçgen formundaki tahkimatlı siperler ile (*ravelin*) desteklenecek; ayrıca iç kalenin en savunmasız kısmı olan güney

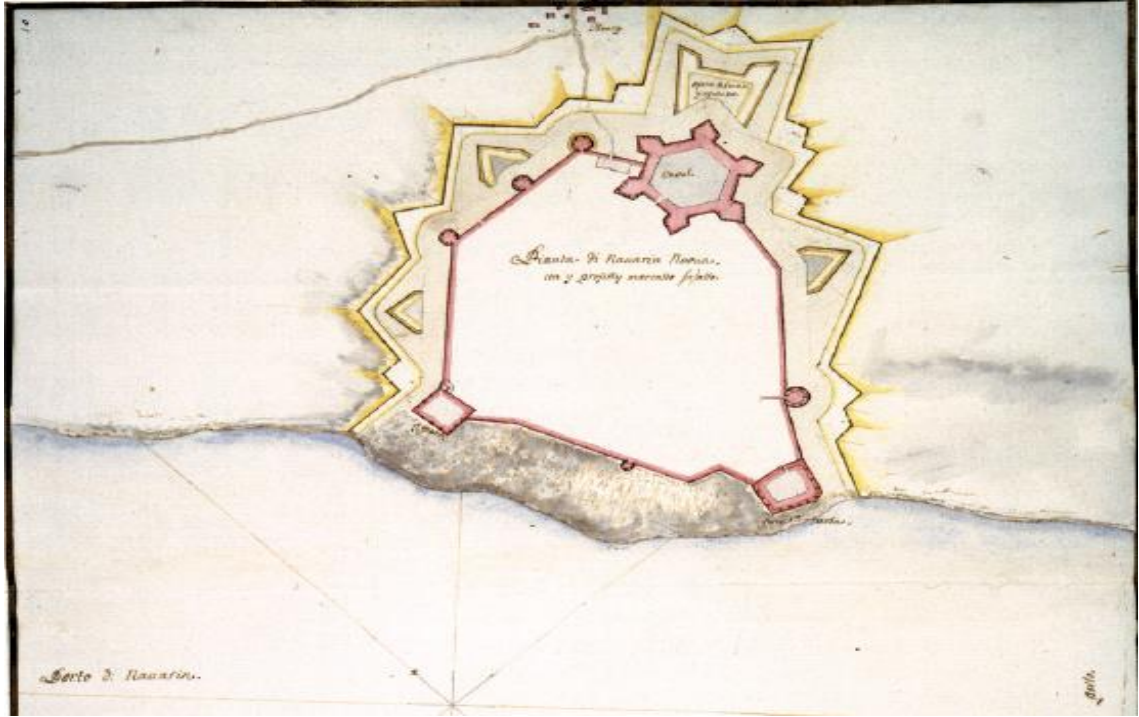
¹⁵⁷ Bu kapsamda 1692'de 116 bin olan nüfus, 1701'de önce 176 bine, daha sonra da 1708'de 250 bine kadar çıkacaktı. Henüz 1700 yılında, Mora'daki nüfus çoktan 1645'teki değerleri yakalayacaktı. Bkz. Evangelia Balta, "Settlements and Population In the Morea 1645", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, İstanbul, 2004, s. 61; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yay., 2011, s. 335; William Miller, "The Venetian Revival in Greece 1684-1718", *The English Historical Review*, c. XXXV, sy. 139, Oxford, 1920, s. 358. Venedik'in Mora'da uygulamış olduğu iskân politikası hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Alexis Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, Atina: ASCSA Publishers, 2007, ss. 97-109.

¹⁵⁸ Siriol Davies, "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies of Athens*, c. LXXIII, sy. 1, Atina, 2004, s. 62.

¹⁵⁹ Bkz. S. Davies, *Venetian Navarino*, ss. 70-71, 102.

tarafına bakar vaziyette bir de boynuz tabya inşa edilerek kalenin müdafaası daha da güçlendirilecekti.¹⁶⁰

Harita 7: Levasseur Tarafından Hazırlanan Yeni Navarin Kalesi'nin Planı¹⁶¹

Ancak ne var ki Navarin Kalesi için yapılması ön görülen güçlendirme projesinin, yalnızca küçük bir kısmı hayata geçirilebilmiştir. Altıgen kalenin güney kesiminin etrafına sadece 40 feet (12 m) genişliğinde sığ bir hendek kazılabılmıştır.¹⁶² Buna karşın iç kalenin hasar alan noktaları ile kilisenin (Hatırlanacağı üzere Morosini ilk iş kalede yer alan III. Murad Cami'ni kiliseye çevirmişti.) bazı yerleri tamir ve tadil edilebilmiştir.¹⁶³ Öte yandan iç kalenin yıkılan tabyası konumu itibarıyla dış kale içerisinde kaldığından, eksikliği savunma açısından kritik bir sorun teşkil etmiyordu. Bu sebeple tabyanın

¹⁶⁰ Andrews, *Castles of the Morea.*, s. 56. Venedik hâkimiyeti döneminde, Levasseur'un söz konusu planı dahil, hazırlanan Yeni Navarin planları için bkz. Kontogiannis, *To Niókασκατρος Πύλου*, ss. 203-214.

¹⁶¹ Kontogiannis, *To Niókασκατρος Πύλου*, s. 208.

¹⁶² Andrews, *Castles of the Morea.*, s. 56.

¹⁶³ Venedikliler tarafından cami/kiliseye yapılan onarımlar tıpkı kalede yapılan tamirat işlerinde de olduğu üzere, büyük oranda 1701-1715 arası bir tarihte gerçekleştirilmiştir. Dini yapıya dehliz ve tünel gibi eklemeler de yapan Venedikliler, ayrıca yapıda bugün gördüğümüz çatı sisteminin de yapıcısı idiler. Nikos D. Kontogiannis ve Ioanna M. Grigoropoulou vd., "From Mosque to Church and Back Again: Investigating a House of Faith in Post-Medieval Pylos", *Hesperia*, c. LXXXIV, Atina, 2015, ss. 774-776.

yapımı, burada bulunan diğer beş tabya ile uyum amacı gözetilmeksizin geniş köşeli düz bir kale bedeni ile yani basit bir tahkimat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁴

Yeni Navarin'de az sayıdaki sivil nüfusun yanı sıra kalenin güvenliğinden sorumlu muhafız birliği de bulunmakta idi. Eski kaleye nazaran daha fazla askerin görev yaptığı Yeni Navarin'de, 1690'da 160 kişiden oluşan bir muhafız gücü bulunurken, bu sayı evvela azalmış, daha sonra da 1700'de 212 nefere kadar çıkmıştı.¹⁶⁵ XVIII. yüzyılın başında artışa geçen asker sayısı, yüzyılın bundan sonraki birkaç senesinde de artış eğilimini sürdürmeye devam etmiş ve 1704'te 242 nefer ile en üst noktaya ulaşmıştır. Yeni kaledeki Venedik askerî varlığına dair elimizdeki son malumat ise 1708 yılında kalede 192 askerin muhafız kıtası olarak hizmet etmeye devam ediyor oluşudur.¹⁶⁶ Bundan sonraki süreçte yeni kaledeki muhafız sayısının ne yönde seyrettiği hususunda net bir şey söylemek güçtür. Lâkin hakikat olan bir şey varsa o da Venediklilerin Navarin kalelerini bir süre sonra tamamen gözden çıkartmış olmalarıdır. Nitekim, Mora'daki Venedik yönetimi daha Osmanlılar 1715'te Navarin'i zapt etmek için tekrar bölgeye gelmeden önce, her iki kalenin yıkılmasına ve muhafız birliklerinin başka yere çekilmesine karar vermişti.¹⁶⁷

2.3. MORA'NIN İKİNCİ FETHİ VE NAVARİN (1715-1768)

XVIII. yüzyılın başından itibaren görece sakin seyreden Osmanlı-Venedik ilişkileri, Venediklilerin anlaşmaya mugayir hareketlerde bulunması sebebiyle çatırdamaya başlamıştı. Nitekim Venediklilerin Osmanlılar ile yaptıkları antlaşmalara aykırı olarak Karadağlıları isyana teşvik ederek asileri koruması ve Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerine tacizde bulunması,¹⁶⁸ üzerine 8 Aralık 1714'te Paşa Kapısı'nda olağanüstü bir divan toplantısı düzenlenmiştir. Vezir-i azam Silahdar Damad (Şehid) Ali Paşa başkanlığında toplanan divanda, ilişkilerin müzakere ile çözüme kavuşturulmasının mümkün olmadığı yönünde fikir birliğine varılmış ve en nihayet III. Ahmed'in de

¹⁶⁴ Andrews, *Castles of the Morea.*, s. 57.

¹⁶⁵ Yeni Navarin'de 1692'de 131 askerden oluşan muhafız kıtası görev yaparken, 1696'da bu sayı 112'ye kadar düşmüştü. Pinzelli, *Venise et la Morée*, s. 417.

¹⁶⁶ Pinzelli, *Venise et la Morée*, s. 417.

¹⁶⁷ Andrews, *Castles of the Morea.*, s. 57; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, s.343.

¹⁶⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, (haz. Mehmet Topal), Ankara: TÜBA Yay., 2018, ss. 1005-1006. Söz konusu esere çevrimiçi erişim için bkz. <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/T%C4%B0BKM/Nusretname.pdf> (Son erişim 26.06.2021).

onayıyla toplantıdan harp kararı çıkmıştır; Osmanlı ordusu Mora'ya sefer düzenleyecektir.¹⁶⁹

Savaş kararı alınmasındaki bir başka etmen de Moralı Rumların Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmasıydı. Pek çok Rum, Venediklilerin inançlarına saygılı davranmadıklarından ve yarımada nüfusunu zorla Katolikleştirmeye çalıştıklarından şikayetçiydi. Halbuki Osmanlılar onlara hiçbir dini baskıda bulunmuyor ve inançlarını serbestçe yaşamalarına müsaade ediyordu. Nitekim Venedik'in Mora üzerindeki denetimini bir türlü sağlayamamasının altındaki en büyük sebep, genellikle ticari ve dini politikaları ile Venedikli idarecilerin yerli halk üzerindeki sert uygulamaları olmuştu.¹⁷⁰ Mora'daki yerli halk için durum o kadar vahim bir haldeydi ki 1710 yılında Mora'yı ziyaret eden de la Motraye seyahatnamesinde "... askerleri evlerimizde ve bahçelerimizde yaşıyor, sormadan istediklerini alıyorlar; karşı çıktığımızda ise bize küfrediyorlar. Komutanları karılarımıza ve kızlarımıza ahlaksız hareketlerde bulunuyor, onları alıkoyuyorlar. Papazları gelip dinimiz hakkında ileri geri konuşuyor, sürekli olarak dinimizi bırakıp kendi inançlarına girmemiz için bize baskı yapıyorlar, bunu Türkler hiçbir zaman yapmamıştı. Aksine onlar bize istediğimiz her türlü serbestliği sağlıyor, inançlarımıza saygı duyuyorlardı. Bu bakımdan o günlerin özlemini çekiyoruz." şeklinde kendisine yakındıklarını yazmıştır.¹⁷¹

Savaş hazırlıklarının tamamlanmasının ardından 1 Nisan 1715'te¹⁷² Kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa, çoğunluğunu kalyonların teşkil ettiği en az 70 parça gemiden oluşan donanması ile denize açılırken,¹⁷³ sadrazam ve aynı zamanda Mora Seferi'ne

¹⁶⁹ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ss. 1010-1013; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara: TTK Yay., 2011, s. 2416.

¹⁷⁰ S. Davies, *Venetian Navarino*, s. 64; Mehmet Yaşar Ertaş, "Mora'da Osmanlı-Venedik Mücadelesi (1684-1715)", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, (ed. Haydar Çoruh vd.), İstanbul: Yeditepe Yay., 2011, s. 145.

¹⁷¹ Aubry de le Motraye, *Travels Through Europe, Asia, and into part of Africa*, c. I, Londra, 1723, ss. 233-234.

¹⁷² Ertaş, *Osmanlı-Venedik Mücadelesi*, s. 146.

¹⁷³ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2007, ss. 248-249.

serdar-ı ekrem tayin olunan Silahdar Damad Ali Paşa ise kimi kaynağa göre yetmiş, kimi kaynağa göreyse 100 bini aşan ordusuyla birlikte¹⁷⁴ Mora'ya doğru yola çıkmıştır.

İlk olarak Venedik'in elinde bulunan İstendil Adası'nın zaptına karar verilmişti. Bu doğrultuda derhal burayı muhasara etmeye başlayan Osmanlı kuvvetleri, adayı yarım günlük bir kuşatma sonucunda fethetmeyi başarmıştı (6 Haziran 1715).¹⁷⁵ Daha sonra toplanan harp şûrasında (25 Haziran)¹⁷⁶ alınan kararlar doğrultusunda, Gördüs Kalesi'ni ele geçirmek üzere kuşatma tertibatı alan Osmanlı ordusu, burayı da kısa sürede ele geçirmiştir (Haziran 1715).¹⁷⁷

Mora Yarımadası'ndaki Venedik kaleleri, seferin ilerleyen safhalarındaki Osmanlı saldırıları karşısında tıpkı bir domino taşı gibi sırayla teker teker düşecektir.¹⁷⁸ Gördüs Kalesi'nin alınması sürecinde de görüldüğü üzere Osmanlılar, 1695'deki başarısız sefer girişiminin aksine,¹⁷⁹ en başından beri belirlemiş oldukları savaş stratejilerini (Venediklilerin hazırlık yapmasına fırsat tanımadan mümkün olan en kısa sürede seferi tamamlamak.) sahaya yansıtmakta başarılı olacak, ele geçirmek istedikleri kaleleri çok azı hariç hızlı bir şekilde teslim zorlayacaktır. Hiç kuşkusuz bunda, Mora'daki Venedik kalelerinin ekserinin kötü bir durumda olmasının da payı olmuştur. Zira Venedikliler Osmanlı saldırısına yeterince hazırlıklı değildi, yalnızca Palamude Kalesi'ni iyi şekilde berkitmişlerdi.¹⁸⁰

Gördüs'ün zaptını Argos'un ele geçirilmesi takip etmiş sonrasında da Palamude ve Anabolu kalelerinin üzerine gidilmiştir. Evvela 12 Temmuz 1715 tarihi itibarıyla Palamude kuşatma altına alındı;¹⁸¹ karadan iki koldan gerçekleştirilen saldırılara, bir süre sonra donanma da iştirak etti ve sekiz günlük kuşatma sonucu evvela Palamude akabinde

¹⁷⁴ Miller'a göre 1715 harekâtına iştirak eden Osmanlı kuvvetlerinin gücü 100 binden fazlaydı. Finlay, seraskerin beraberinde 70 bin kişi ile sefere çıktığını ifade etmektedir. Yine Ketton ise Vezir-i Azam Damad Ali Paşa'ya tahsis edilen ordunun sayısı 120 bin kişiyi bulmaktaydı demektir. Bkz. Miller, *Venetian Revival*, s. 364; Finlay, *Greece under Othoman*, s. 265; Setton, *Venice, Austria, and the Turks*, s. 431.

¹⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 103.

¹⁷⁶ Ertaş, *Osmanlı-Venedik Mücadelesi*, s. 147.

¹⁷⁷ Machiel Kiel, "Gördüs", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 156.

¹⁷⁸ Setton, *Venice, Austria, and the Turks*, s. 430.

¹⁷⁹ Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *International Journal of History*, c. II, sy. 3, Samsun, 2010, ss. 285-306.

¹⁸⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, ss. 340-344.

¹⁸¹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 2418.

de Anabolu Kalesi ele geçirildi (20 Temmuz 1715).¹⁸² Anabolu'nun zaptının ardından Mora'nın güney mahalline çeviren Osmanlı ordusu, Navarin, Koron ve Modon kalelerinin fethini amaçladığından Mesenya'ya doğru yürüyüşe geçti. Yol boyunca bir yandan yeni yerler ele geçirilmeye de devam edildi. Ele geçirilen yerler arasında Manya'daki Zarnata ve Kelefa kaleleri de bulunmaktaydı. Bölgenin yerli ahalisi Manyotlar¹⁸³ kaleleri herhangi bir direnişte bulunmadan aman ile teslim etmişti.¹⁸⁴ Manya'yı kontrol altına alan Osmanlı kuvvetleri ilerleyişini sürdürdü ve Tripoliçe'ye geçti. Bir günlük konaklamanın ardından oradan da ayrılan Osmanlı ordusu, devamında Navarin, Modon ve Koron kalelerine dört saat mesafedeki Beyoğlu Değirmenleri adındaki menzilde karargâh kurdu.¹⁸⁵ Serasker Damad Ali Paşa, ordu ile adı geçen mekâna gelip Modon'u kuşatmak için hazırlık yaptığı vakit, Navarin ile Koron'u muhasara etmesi için gönderdiği kuvvetlerden düşmanın her iki kaleyi de tamamen tahliye ettiğini, kalelerdeki bütün mühimmat ile askeri "*keffe-i mîzan-ı metânet 'add etdikleri*" Modon Kalesi'ne naklettiklerini öğrendi.¹⁸⁶ Durumdan haberdar olmasının üzerine de ümeradan iki kişiyi kaleleri ele geçirmek üzere bölgeye gönderdi (13 Ağustos 1715).¹⁸⁷

Modon'un hem karadan hem de denizden kuşatılması üzerine müdafiler aman dileyerek kaleyi teslim etmek istediklerini bildirseler de serasker paşa tarafından bu istekleri kabul görmemiş ve verilen emir doğrultusunda gerçekleştirilen son bir hücumla burası da zapt edilmiştir.¹⁸⁸ Son olarak Benefşe'nin de zaptıyla birlikte Mora'da ele geçirilmeyen kale kalmazken, yarımadanın istirdadı da son bulmuştur (Eylül 1715).¹⁸⁹

¹⁸² Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, c. II, (haz. Abdülkadir Özcan ve Yunus Uğur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, ss 923-924.

¹⁸³ Mora'nın meşhur dağlı ve savaççı yerel Rum kabilesi. Yarımadanın güneyindeki Manya bölgesinde ikamet ettiklerinden mütevellit Manyalılar olarak da adlandırılan bu halk, çoğu zaman vergi vermeyi reddederek idareye başkaldırırlardı. Kiel ve Alexander, *Mora*, s. 283.

¹⁸⁴ Hüseyin Sarıkaya ve Veysel Göger, "Mora'nın yeniden fethine dair Osmanlıların hazırladıkları fetihnâme (1715)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 67, İstanbul, 2018, s. 115.

¹⁸⁵ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. II, s. 937.

¹⁸⁶ Venedikliler yalnızca Navarin ve Koron kalelerini terk etmemiş, aynı zamanda Hulumiç? Balyabadra ve Arkadya kalelerini de tamamen savunmasız bırakmışlardı. Sarıkaya ve Göger, *Fetihnâme (1715)*, s. 115.

¹⁸⁷ Ordunun Anabolu'dan hareketinin yedinci gününde, Navarin ve Koron kalelerinin fethi müyesser oldu. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. II, s. 937.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 106; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 2419.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 107; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 2419.

Diğer taraftan Venedikliler, her ne kadar başarıyla sonuçlanan Mora Seferi neticesinde yarımada kovulmuş olsalar da yarımada için tehdit oluşturmaya -ki ortada henüz bir barış antlaşması yoktu- devam etmişlerdir. İşbu nedenle Osmanlılar, Venedik'in Mora'yı geri alabilmek adına başlatabileceği yeni bir saldırı ihtimaline karşılık, daha fetih esnasında ele geçirdikleri her bir kale ile müstahkem mevkie muhafız yerleştirmeye ve buraları cephaneye donatmaya özen göstermişti. Nitekim Mora kaleleri muhafazasına tayin olunan askerlerin sayısı 1716 yılı itibarıyla 8 bine yaklaşmıştı ki bu sayı ulufeli yerli kullarıyla, timar tasarruf eden yerli kulu neferlere karşılık gelmekte idi.¹⁹⁰ Örneğin bu süreçte yalnızca Navarin Kalesi'nde görevli 740 yerli kulu nefer bulunmaktaydı.¹⁹¹

Gelgelelim hasım güçler arasında sürmekte olan savaş, nihayet tarafların 16 Haziran 1718'de Pasarofça kasabasında bir araya gelerek başlattığı barış görüşmeleri¹⁹² ile son bulma yoluna girmişti. Görüşmeler, Viyana'ya güvenen Venediklilerin kabulü nâmümkün olan istekleri -Mora'nın geri verilmesi gibi- dolayısıyla sekteye uğramışsa da 12 Temmuz'daki dördüncü toplantı sonrasında mutabık kalınmış ve 21 Temmuz 1718'de son kez bir araya gelen taraflar antlaşmayı imzalamışlardır.¹⁹³ Yirmi altı maddelik antlaşmanın hiçbir yerinde Mora'dan bahsedilmese de¹⁹⁴ taraflar arasında akdedilen Pasarofça Antlaşması ile Mora'nın resmen Osmanlı mülkü olduğu bittabi kabul edilmiş, Osmanlıların yarımadaadaki ikinci hâkimiyet dönemi kesinlik kazanmıştır.

Fethini müteakip müstakil bir kaza haline getirilen¹⁹⁵ Navarin'in eski Midili nâzırı Hüseyin Efendi eliyle tahriri yapılmıştır (h. 1127/m. 1715).¹⁹⁶ Gerçekleştirilen tahrir ile Navarin Kalesi'nin mevcut durumu ortaya çıkarıldığı gibi, bölgedeki araziler, halka ait

¹⁹⁰ Mora kalelerinde istihdam edilen toplam 7.915 yerli kulu neferin, bir yıllık (h. 1128/m. 1716) maaş gideri olan 37.141.200 akçenin önemli bir kısmı devlet hazinesinden karşılanırken, söz konusu neferlerden 41.255 akçe yevmiyesi olan 2.166 neferin maaşları için timar tevcih edilmiştir. BOA, KK.d. 4978, ss. 14-20 (25 Cemaziyelahir 1129/6 Haziran 1717).

¹⁹¹ BOA, KK.d. 4978, ss. 13-14.

¹⁹² Osmanlılar, Venedik ile barış masasına oturulmasından dolayı hiç memnun değildi. Onlara kalırsa, Cumhuriyet ile olan harbe devam edilmeliydi. Lâkin Avusturya karşısındaki hezimet, İstanbul'u sulh için masaya oturmaya zorunlu kılmıştı. Doğan, *Venedikli ile Dahi Sulh*, s. 270.

¹⁹³ Doğan, *Venedikli ile Dahi Sulh*, ss. 265-269.

¹⁹⁴ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, c. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 179-180.

¹⁹⁵ Zarinebaf, *Ottoman Documents*, s. 56; Bécs ve Savvides, *Navarino*, s. 1039. Yeniden fetih sonrası Müslüman ve Hristiyan ahali, "modern" köyün güney ucuna (liman tarafı), yeni kale sur içine veya ana kapının hemen bitişiğindeki bir mahalle yerleşecekti. Bkz. John Bennet, Jack L. Davis ve Fariba Zarinebaf, "Pylos Regional Archaeological Project, Part III: Sir William Gell's Itinerary in the Pylos and Regional Landscapes in the Morea in the Second Ottoman Period", *Hesperia*, c. LXIX, sy. 3, Atina, 2000, s. 356.

¹⁹⁶ Gökbilgin, *Navarin*, s. 132.

emlâk, nüfus bilgilerinin yanı sıra diğer pek çok hususa dair tespitlerde de bulunulmuş ve kayda geçirilmiştir. Buna göre altıgen kale içerisinde; 3 adet bitişik şekilde asker odaları, harap evler, dış kale yönünde boş evlere ait araziler ve büyük tabyaya yakın bir evin arazisi bulunmakta idi. Dış kalede ise iki adet mektep, kilise, cami (III. Murad Cami), yeniçeri kışlaları, evler -ki 160'tan fazla ev vardı-,¹⁹⁷ dükkânlar, kârhane, mahkeme yerleri, bağ bostan ve diğer yapılar (çeşme, hamam, mektep vs.) yer almakta idi. İlaveten söz konusu belgeden; kale-kentin kapılarıyla (Aşağı kule kapısı, Aşağı yalı kapısı, Liman kapısı ve Kârhane kapısı), semt ve mahal isimlerini (Beylik hamam, Küçük liman, Yeniçeri odaları Büyük sokak, Namazgâh meydanı ve Mahkeme yeri)¹⁹⁸ ve yine varoшта az sayıda bina (çoğu harabe ev ve dükkân) olduğunu da öğrenebilmekteyiz.¹⁹⁹

Navarin'in istirdadı sonrası kaledeki top kundakları ile tamiri lazım olan yerlerin tespit çalışmaları yapılmıştır. Yeni kalede tamire muhtaç yapıları onarmakla görevlendirilen Mustafa Ağa'ya bu iş için h. 1128 yılı içerisinde (m. 1715-1716) peyderpey olmak üzere toplamda 12.500 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır.²⁰⁰ 1717 yılı başları itibarıyla Navarin'deki işini tamamladığı görülen bina emininin hizmetinden memnun kalmış olacak ki Modon Kalesi'nin yarım kalan onarımını tamamlama işi de yine ona verilecektir.²⁰¹ Yeni kalede hangi yapıların ya da nerelerin tamir olduğunu ise tam olarak bilemiyoruz. Lâkin kalenin 1716 yılı kış ortası itibarıyla düzenlemesi tamamlanarak İstanbul'a gönderilen tahririnden anlaşıldığı kadarıyla, bazı yerlerin onarımı bu süreçte (Ağustos 1715-Ocak/Şubat 1716 arası) çoktan tamamlanmış olmalıydı.²⁰²

Mora Yarımadası'nın stratejik kalelerinden biri olan Navarin Kalesi'nin zaptıyla birlikte, kaledeki cephe ve mühimmat miktarı da arttırılmış, başka kalelerden yeni toplar

¹⁹⁷ Ev miktarına dair verilen sayıların, 1689 tarihli Venedik raporuyla benzer değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bennet, Davis ve Harlan, *Anavarin-i Cedid*, s. 263.

¹⁹⁸ Gökbilgin, *Navarin*, s. 132.

¹⁹⁹ Zarinebaf, *Ottoman Documents*, ss. 88-97. Evliya Çelebi tarafından verilen varoшта 200 ev olduğu bilgisinin abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 143.

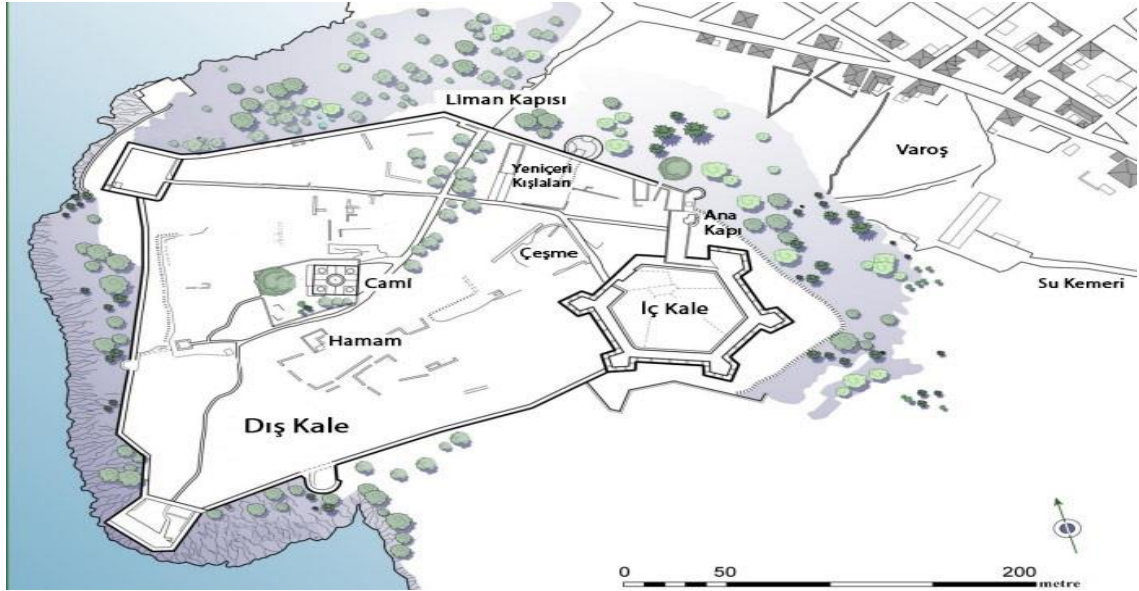
²⁰⁰ BOA, MAD.d. 4416, s. 29 (20 Recep 1129/30 Haziran 1717).

²⁰¹ BOA, C.AS. 653/27445 (27 Muharrem 1129/11 Ocak 1717).

²⁰² 1715 sonrası başlatılan imar çalışmaları kapsamında, ilave yeni su kemerleri inşa olunmuş ve yeni kalenin su sorunu büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Bennet, Davis ve Harlan, *Anavarin-i Cedid*, s. 242, 244-245.

nakledilmiştir.²⁰³ Başka kalelerden getirilen topların yanı sıra mevcut toplardan varsa kırık veya iş görmez olanlar tespit olunarak ıskartaya çıkarılıyor, yerlerine Tophane-i Amire’de dökülen yeni toplardan sevk ediliyordu.²⁰⁴ Bununla beraber 1742 yılında Navarin Kalesi cephaneliğinde bir sayım gerçekleştirilmiş ve bu kapsamda envanterin kaydı tutulmuştur. Buna göre kalede 211 adet tüfek bulunmakla birlikte, her ne kadar ateşli silahların kullanımı artık epey yaygınlık kazansa da hâlâ kılıç ve ok gibi “eski” savaş aletleri de önemli bir yer tutmaya devam etmekte idi. Nitekim mevcut mühimmat arasında 171 adet kılıç, 48 adet tatar yayı ile bu yaylar için özel imal edilen 500 tane ok da yer alıyordu. Yine her biri farklı kalibrede olmak üzere toplamda 3 adet havan topu ile yine değişik çaplarda 42 parça tunçtan dökme top da bulunanlar arasında idi.²⁰⁵

Harita 8: Navarin Kalesi’nin Planı (1716)²⁰⁶

Kale-i cediddeki top kundaklarıyla -ki topun ateşlenebilmesi için de şarttılar-²⁰⁷ tekerlekler ise zaman geçtikçe kötüleştigiğinden, işlevlerini yerine getirmekte zorluk

²⁰³ Mesela, Zarnata Kalesi’ndeki 7 kıta top, yeni kaleye nakledilmişti. BOA, A.DVNS.MHM.d. 126, s. 64, hkm. 229 (Evasıt-ı Cemaziyelahir/22 Mayıs-1 Haziran 1717).

²⁰⁴ BOA, C.AS. 1164/51811 (3 Muharrem 1134/24 Ekim 1721).

²⁰⁵ BOA, D.KKL.d. 32933, ss. 12-13 (29 Zilkade 1154/7 Mart 1742). Söz konusu sayım doğrultusunda ortaya koyulan Navarin Kalesi’ndeki her türlü alet edevat, silah, gıda ve donanım malzemelerinin ayrıntılı bir listesi için bkz. Ek 5.

²⁰⁶ Söz konusu plan, tahrirde yer alan bilgilere dayanılarak hazırlanmıştır. Tarafımızca bazı düzenlemeler ve eklemeler yapılan planın özgün hali için bkz. Bennet, Davis ve Harlan, *Anavarin-i Cedid*, s. 259; Planın renkli baskısı için ayrıca bkz. Bennet, Davis ve Harlan, “The Fortress of Anavarin-i Cedid (Renkli Sürüm)”, (haz. Evi Gorogianni ve John Wallrodt), *Hesperia*, c. XXXIV, 2005, s. belirtilmemiş.

²⁰⁷ Mahir Aydın, “Kaleler”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 30.

çıkartıyordu. 1738 yılı sonlarında başlatılan iyileştirme çalışmaları kapsamında kalelerdeki kundakların bir kısmının yenilenmesi, bir kısmının ise yeni baştan inşa olunması için yarımada ustabaşları, marangozlar, baltacılar ile ameleler gönderilecek ve yarımada kapsamlı bir çalışma programı tertip edilecekti. Yeni kalenin payına düşen 45 adet kundak, 42 çift tekerlek, her ikisi için çok miktarda levha ile sair mühimmatın masraf bedeli 1.137 kuruş, diğer kaleler dahil tüm masraflarsa (malzeme, nakliye, işçi ücreti vb.) yapılan tenzilat sonucu 6.800 kuruşu bulacaktı ki bu meblağın ilk aşamada yalnızca 2 bin kuruşu ödenecek kalanı havale ile karşılanacaktı.²⁰⁸ Buna mukabil yeni kaleye sevkiyatı yapılan bilumum mühimmat zamanla tahrip olmuştu; 1762’de bir kez daha ama bu kez Tophane-i Amire’de, yenileri imal olunan 41 adet top kundağı ile 3 adet havan topu kundağı İstanbul’dan gemilere yüklenerek Navarin’e yollanacaktır. Diğer taraftan bunlarla yetinilmemiş, kaleye başka mühimmat malzemeleri de gönderilmiştir. Ulaştırılanlar arasında başta 97 adet tekerlek (çoğunluğu büyük) olmak üzere, çeşitli ağırlıklarda 5.500 tane yuvarlak, 350 tane humbara mermisi (24, 32 ve 88 okkalık) ve sair mühimmat da vardı.²⁰⁹ Yine takip eden sene içerisinde hasıl olan ihtiyacı karşılamak üzere Selânik Baruthanesi mevcudundan 300 kantar (yaklaşık 17 ton) kara barut sevk edilmişti.²¹⁰

Navarin Kalesi’ne gönderilen cephe ile mühimmatı himaye edecek, gerektiğinde onları kullanacak olanlarsa muhafızlardı. Fethi sonrası Anavarin-i Cedid’in muhafazası için bir hayli muhafız yerleştirilmişti. Anlaşılan o ki ilk yerleştirilenler, yarımada fethinde yer alan seferî kuvvetler arasından tayin olunan kapıkulu neferleri olmuştu. Bu sırada (Ağustos 1715 sonları) kaleye 105 nefer Dergâh-ı âli²¹¹ topçusunun bırakılması bu hususta önemlidir.²¹² Bununla birlikte garnizonda yer alan kuvvetler arasında, h. 1127/m. 1715 yılı itibarıyla 170 kişilik bir yeniçeri birliği²¹³ ile Ocak 1716 tarihli yoklamaya göre günlük masrafları 106 akçe olan 15 nefer cebeci de bulunmakta idi.²¹⁴ Kalelerde, kapıkulu

²⁰⁸ BOA, D.KKL.d. 32922 (24 Safer 1153/21 Mayıs 1740).

²⁰⁹ BOA, C.AS. 1203/53881 (21 Safer 1176/11 Eylül 1762).

²¹⁰ BOA, C.AS. 614/25886 (12 Şaban 1176/26 Şubat 1763).

²¹¹ Çalışmamızın bundan sonraki sayfalarında Dergâh-ı âli, yani kapıkulu ocağına mensup neferler için ayrıca Dergâh-ı âli tabiri kullanılmayacaktır. Burada yalnızca ilk defa geçtiği için tercih edilmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki sayfalarda, aksi belirtilmediği müddetçe, topçu, yeniçeri, cebeci ve top arabacı neferi gibi söylemler ile bu ocağa dahil askerler kastedilecektir.

²¹² BOA, İE.AS. 76/6804 (21 Şaban 1127/22 Ağustos 1715).

²¹³ BOA, MAD.d. 16905, ss. 109-110.

²¹⁴ BOA, AE.SAMD.III. 59/5927 (24 Muharrem 1128/10 Ocak 1716).

askerleri arasında top arabacıları da görev alırdı. Lâkin kale yoklama defterleri, topçuların aksine mevzubahis top arabacılar olduğunda genel bir sessizliğe büründüğünden,²¹⁵ bahse konu yıllarda garnizona dahil olup olmadıklarını bilemiyoruz. Diğer yandan top arabacılarının kaledeki mevcudiyetlerine dair bazı emareler yok değildir ancak o da hem sınırlı bilgi içerir hem de çok daha sonraki bir yıla aittir.²¹⁶ Dolayısıyla söz konusu top arabacıları -ki humbaracı ile lağımçılar da buna dahildir- olduğunda, çoğu zaman, ancak tahmin yürütmek gerekecektir.

Kaledeki muhafız kuvvetler içerisinde, tıpkı 1716'da olduğu gibi,²¹⁷ 1717'de de 740 yerli kulu nefer görev almaya devam etmiştir. Yeni kalede müstahdem yerli kulu neferler arasında; 150 müstahfiz, 120'şer sağ ve sol süvari, 300 azeb ve 50 yerli topçu bulunuyordu.²¹⁸ Azebler haricinde timar geliri bağlanan yerli askerler çoğunlukta olsa da sonuç itibarıyla neferlerden 445'i ulufeli, 295'i ise timarlı yerli kullarından oluşmaktaydı²¹⁹ ve ekserisi Navarin Kalesi muhafazasına katkıda bulunmak üzere Hulumiç ve Andrusa'dan gönderilmişlerdi.²²⁰

Yeni ele geçirilmiş bir bölge olması hasebiyle mümkün mertebe nefer sayısının yüksek tutulmasının karşılığı bulunmuşa benziyor ancak vaziyet ilerleyen yıllarda değişiklik gösterecektir. Esasında Osmanlılar, Navarin'e has olmayan bir şekilde yeni hâkimiyet kurdukları başka yerlerde de benzer askerî politikayı izlerdi; başlarda böylesi yerlerde nefer sayılarını olabildiğinde yüksek tutar, ardından düzenin yeniden tesis edilmesine paralel olarak askerlerini azaltırlardı.²²¹ Nitekim yeni kalede de benzer durum yaşanmış ve muhafızların sayısı -kapıkulu yeniçerileri hariç- takip eden yıllarda peyderpey

²¹⁵ Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007, s. 74.

²¹⁶ Arabacı neferlerin hakları olan 253.080 akçe değerindeki mevaciblerinin Mora mallarından karşılanması, kalede görev aldıklarına delalettir. Bkz. OA. İE.AS. 67/6015 (19 Cemaziyelevvel 1141/21 Aralık 1728).

²¹⁷ BOA, İE.AS. 65/5884 (16 Recep 1128/6 Temmuz 1716).

²¹⁸ BOA, D.KKL.d. 32892, ss. 8-9 (25 Cemaziyelahir 1129/6 Haziran 1717).

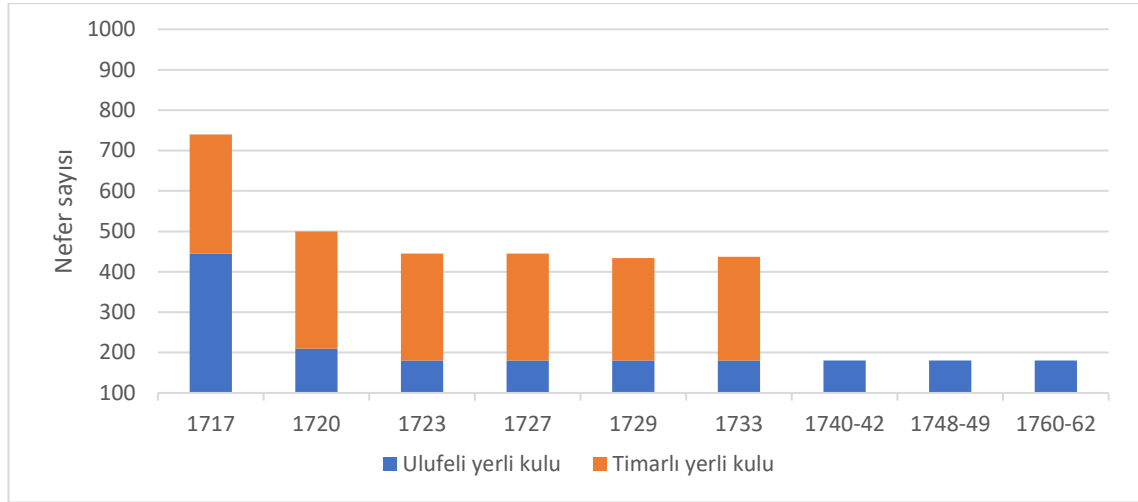
²¹⁹ BOA, D.KKL.d. 32892, ss. 8-9. Hemen hemen aynı tarihlerde yapılan bir başka yoklama defterinde ise timarlı yerli kullarının mevcudu 285 olarak gösterilmiştir. BOA, D.KKL.d. 32893, ss. 46-53 (29 Cemaziyelahir 1129/ 10 Haziran 1717).

²²⁰ BOA, D.KKL.d. 32893, ss. 46-53.

²²¹ Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 214.

düşürülmüştür. Mesela yerli kulu neferlerin sayısı 1720’de önce beş yüze,²²² üç yıl sonra 445’e,²²³ 1729’da da 434’e (180’i ulufeli, 254’ü timarlı) kadar inecektir.²²⁴

Tablo 1. Navarin Kalesi’nde Müstahdem Yerli Kulu Neferlerin Sayıları²²⁵

Yukarıdaki tabloda, Navarin’de düzenin sağlanmasına koşut olarak yerli kullarının sayısının azalmaya başladığı ve mevzubahis senelerdeki toplam sayıları ve yine yekûn içerisindeki timarlı-ulufeli asker oranı görülebilir. Tabloda verilen yerli kulu neferlerin mevcuduna dair ayrıntılar içerisinde en dikkat çeken husus, ulufeli yerli kullarının sayısında yapılan tenkisetin aksine timarlı yerli neferlerin sayısının üç aşağı beş yukarı aynı kalmış olmasıdır. Ancak her ne kadar sayıları yerli kulları içerisinde -1717 hariç- çoğunluğu oluştursa da tabloda da yer aldığı üzere, 1730’lu yıllardan itibaren garnizondaki görevleri son bulacaktı. Bunun da sebebi, muhafız kuvvetlerin maaş giderlerinin artık timar yerine ocaklık gelirleri (çoğunlukla da mukataa) ile

²²² 500 neferden 210’u ulufeli, 290’ı timarlı yerli kullarında oluşuyordu ve yıllık mevacib masrafı 1.552.998 akçe tutarındaydı. BOA, KK.d. 4979, ss. 6-7.

²²³ Ulufeli yerli kullarının 150’ye yakını azeblerden, kalanıysa yerli topçulardan mürekkepti ve toplamı 180 nefer ve günlükleri de 1.800 akçe idi. Mora’da hizmetli bulunan toplam ulufeli yerli kulu sayısıysa 2.321’di. BOA, D.KKL.d. 32902, ss. 16-17, 26 (11 Rebiülevvel 1136/9 Aralık 1723). Yeni kalede görevli timarlı yerli kulları 265 askerden oluşurken bunların 75’i müstahfiz, 160’ı süvari, 22’si azeb, 8’i de yerli topçulardan meydana gelmekteydi. Bkz. BOA, MAD.d. 4821, ss. 17-21. 1727 senesinde de ulufeli (180) ve timarlı yerli (265) kullarının mevcudu aynı kalmıştı. Bkz. BOA, D.KKL.d. 32909, ss. 46-53 (5 Şevval 1139/26 Mayıs 1727).

²²⁴ BOA, D.KKL.d. 32913, ss. 36-43, 58 (11 Cemaziyelevvel 1142/2 Aralık 1729).

²²⁵ 1733 yılı öncesine ait verilerin kaynağını daha önce metin içerisinde paylaştığımızdan, burada tekrar yazılmasına lüzum görülmemiştir. 1733 yılı için bkz. BOA, D.KKL.d. 32914, ss. 29-34; 1740-1742 yılı için bkz. BOA, D.KKL.d. 32924, ss. 29-34, BOA, D.KKL.d. 32931; 1748-1749 yılı için bkz. BOA, D. KKL.d. 32936, s.2, 40, BOA, KK.d. 4980, BOA, AE.SMHD.I. 75/4947; 1760-1762 yılı için bkz. BOA, KK.d. 4980, BOA, AE.SMST.III. 302/24166, BOA, D.KKL.d. 32940, OA. D.KKL.d. 32942, s. 14.

karşılanmasına geçilmiş olmasıdır.²²⁶ Haliyle timarlı yerli kullarının yerini bir süre sonra tamamen ulufeli yerli kulları almış, onların da sayıları çok uzun süre 180 nefer olarak kalmıştır.

Diğer taraftan tabloya yansıyan sayıların “gerçeği” tamamen yansıtmıyor olabileceğini ifade etmemiz gerekir. Şöyle ki tabloyu oluştururken büyük oranda istifade ettiğimiz belge türü olan yoklama defterlerinde (Bir diğeri ise mevacib defterleridir.) garnizonların firar, salgın hastalık, ölüm vb. nedenlerle mevcudunda azalma yaşanmış olsa bile bunlardan söz edilmiyor, defterler arasında tutarsızlıklar görülebiliyordu.²²⁷ Bu nedenledir ki yoklama defterlerinde yazan bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Nitekim Navarin Kalesi’nde çok sayıda firarın yaşandığını, yine “gerçeği” tam mânâsıyla yansıtmıyor olabilecek bir başka yoklamadan biliyoruz. 1721’de İstanbul’un görevlendirmesiyle kaleye gelerek yoklama alan görevlinin verdiği malumata göre kalede çok sayıda kaçış vakası yaşanmıştı. Firarın en çok görüldüğü sınıf, müstahfızlardı. 33 Müstahfız namevcut idi ve diğer yerli kulları arasında da daha az olmak kaydıyla, namevcut olarak kaydedilenler bulunuyordu.²²⁸

Anavarin-i Cedid’deki yeniçerilerin mevcudu yıllar geçtikçe azalmak bir tarafa, git gide daha da artmıştı. 1740’lı yıllar itibarıyla garnizon içerisindeki en kalabalık askerî kadroyu oluşturacak olan yeniçeriler, nispi ve sayısal olarak en yüksek değerine, 1743 yılında ulaşacak ve sayıları 583 neferi bulacaktır. Bununla beraber zikrolunan senenin ardından tekrar bir azalış eğilimi görülse dahi, sayıları yalnızca 1759-1760 yılları arasında başlardaki değerinin altında (162 asker) kalan yeniçerilerin mevcudu daha sonra yeniden

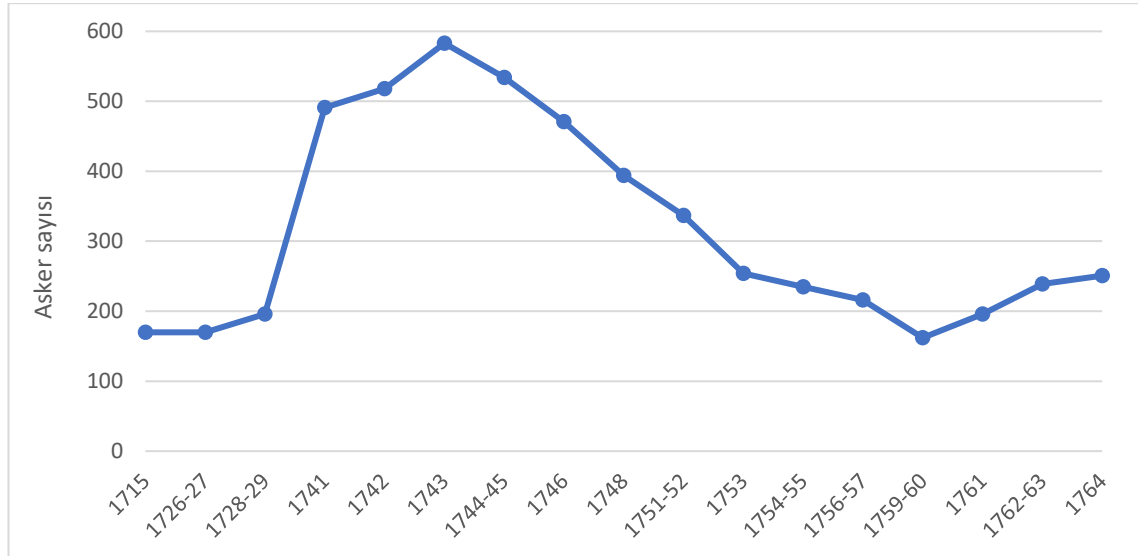
²²⁶ Örneğin bkz. BOA, AE.SMST.III. 116/8895, BOA, AE.SMST.III. 19/309, BOA, KK.d. 4980, BOA, D.KKL.d. 32940. İleride bu bahisten (mukataa vs.) tekrar söz edeceğimizden burada ayrıntıya girmiyoruz.

²²⁷ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, s. 29.

²²⁸ Verilen talimat doğrultusunda firarilerin gediklerinin (timar, zeamet gibi) ellerinden alınmasına ve devlet hazinesine ilhak olunmasına karar verilmişti. BOA, A.DFE.d. 262, s. 12 (29 Cemaziyelahir 1133/27 Nisan 1721); BOA, A.DFE.d. 263, ss. 10-11 (26 Recep 1133/26 Mayıs 1721). Fakat görülen o ki alınan tedbirlerin bir faydası olmamıştı. Bahse konu yoklamadan 7 yıl kadar sonra, hâlâ Navarin dahil Mora’da çok sayıda firarinin olduğundan yakınılmakta idi. Buna göre Mora kalelerinde bulunması gereken 1.295 yerli kulu nefer -ki yevmiyeleri 28.011 akçe ediyordu- görev yerlerinde bulunmuyordu. Diğer taraftan İstanbul’un mevcut durum karşısında bölgedeki kalelerin yoklamasının doğru bir şekilde yapılması yönündeki ikazları, yoklama esnasında usulsüzlüklerin yaşandığının birer göstergesidir. Bkz. BOA, C.AS. 465/19383 (16 Muharrem 1141/22 Ağustos 1728).

artış eğilimi göstermiş ve neticede Rus harbi öncesinde kalede 251 kişilik bir kuvvet görevini sürdürmeye devam etmiştir.

Tablo 2. Navarin Kalesi'ndeki Yeniçerilerin Mevcudu (1715-1764)²²⁹

Son olarak, aşağıdaki tabloda (Tablo 3) kaledeki diğer kapıkulu efradının yıllara göre değişen sayılarının birer göstergesine yer verilmiştir. Buradan, hizmet altındaki cebecilerin sayısının üç aşağı beş yukarı aynı -1744-1745 yılları dışında- kaldığı, topçu neferlerinse mevcudunda tedrici bir azalma yaşandığı görülüyor. Aslında yeniçeriler ile kıyaslandığında, kaledeki topçu ve cebeci birliklerinin sayısının daha az kalması Navarin'e özgü değildi, imparatorlukta diğer kalelerde de benzer bir şekilde kapıkulları arasında çoğunluğu genel itibarıyla yeniçeriler teşkil etmekte idi.²³⁰ Mamafih, sayıca daha fazla olmaları hepsinin muharip kuvvet olduğu anlamına gelmemektedir. Zira, yeni kalede askerlikle doğrudan bir ilişkisi bulunmayan mütekaid ve nanhoregân yani emekli

²²⁹ 1715 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 16905, ss. 109-110; 1726-1727 yılı için bkz. BOA, D.BŞM.d. 1600, s. 2; 1728-1729 yılı için bkz. BOA, İE.ML. 108/10299; 1741 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 17216; 1742 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 17158; 1743 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 6781, s. 219; 1744-1745 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 21459; 1746 yılı için bkz. BOA, D.YNÇ.d. 34234; 1748 yılı için bkz. BOA, D.BŞM.d. 3049; 1751-1752 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 4851, s.9; 1753 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 5571, s. 178; 1754-1755 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 822, s. 122; 1756-1757 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 6689, s. 232; BOA, MAD.d. 6715, s. 622; 1759-1760 yılı için bkz. BOA, D.BŞM.d. 3541; 1761 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 4305, ss. 263-269; 1762-1763 yılı için bkz. BOA, C.AS. 1180/52602; 1764 yılı için bkz. BOA, MAD.d. 17314, s. 156.

²³⁰ Örneğin, XVIII. yüzyılın genel manzarasına bakıldığında Vidin Kalesi'ndeki yeniçerilerin sayısının diğer kapıkullarından daha fazla olduğu görülür. Keza doğudaki önemli serhad kalelerinden Erzurum Kalesi'nde de yeniçerilerin mevcudu bariz bir şekilde fazlaydı. Bkz. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, s. 125, 129, 132, 136; Uğur Demlikoğlu, "18. Yüzyılda Van Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 46, 2019, ss. 56-57, 63, 74, 77.

yeniçeriler ile yetim yeniçeri çocukları gibi muvazzaf olmayan eşhas da bulunuyordu²³¹ ki çoğu zaman bunlar ayrıca ifade olunmadığından sayılarını tam olarak bilemiyoruz. Yine daha önce de değindiğimiz üzere, muharip güç olarak telakki edilemeyecek olan destek personelleri (din görevlileri gibi) de garnizondaki askerî birliklerin genel toplamı içerisine dahil ediliyordu.²³² Dolayısıyla, Navarin Kalesi'ndeki nefer sayılarına dair bundan önce verilen tüm değerlerin kalede hizmetli bulunanların genel toplamını ifade ettiğini, doğal olarak mevcut rakamların tamamının kaledeki muharip kuvvetlere karşılık gelmediği unutulmamalıdır.

Tablo 3. Navarin Kalesi'nde Görevli Cebeci ve Topçu Neferlerinin Mevcudu (1728-1763)

Yıl	Cebeci ²³³	Topçu ²³⁴
	Asker sayısı	Asker sayısı
1728-1729	13	-
1738-1739	17	22
1744-1745	37	13
1751-1752	18	10
1755-1756	17	-
1756-1757	-	9
1758-1759	-	9
1760-1761	20	-
1762-1763	21	10

²³¹ BOA, MAD.d. 5571, ss. 170-177; BOA, MAD.d. 6284, ss. 232-240; BOA, MAD.d. 17279.

²³² 1721 yılında gerçekleştirilen yoklamada, yerli kulları arasında 1 adet cami imamı da kaydedilmişti. BOA, A.DFE.d. 263, s. 11. Diğer yandan, Yeni Navarin'de daha fazla cami hizmetlisinin bulunduğu âşikârdır. Zira kalede birden fazla cami bulunuyordu ve her birine en azından birer de müezzin atanmış idi. Bkz. BOA, C.EV. 552/27880; BOA, C.EV. 553/27948 (5 Şaban 1144/2 Şubat 1732).

²³³ 1728-1729 senesi için bkz. BOA, İE. ML. 108/10299; 1738-1739 senesi için bkz. BOA, D.MKF.d. 29241; 1744-1745 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 21459; 1751-1752 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 4851, s. 23; 1755-1756 senesi için bkz. BOA, D.BŞM.d. 3129, s. 59; 1760-1761 senesi için bkz. BOA, D.BŞM.d. 3401, s. 15; 1762-1763 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 6714, s. 562.

²³⁴ 1738-1739 senesi için bkz. BOA, D.PYM.d. 35217, s.4; 1744-1745 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 21459; 1748 senesi için bkz. BOA, D.BŞM.d. 3049; 1751-1752 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 4851, s. 23; 1756-1757 senesi için bkz. BOA, AE.SMST.III. 62/4595; 1758-1759 senesi için bkz. BOA, C.AS. 355/14701; 1762-1763 senesi için bkz. BOA, MAD.d. 6714, s. 645.

3. BÖLÜM

3.1. 1768-1774 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE NAVARİN KALESİ

3.1.1. Osmanlı-Rus Harbi'nde Akdeniz Cephesi

Osmanlı deniz kuvvetlerinin çok büyük bir savaş deneyimi edindiği 1684 ilâ 1718 yılları arasında Doğu Akdeniz'de hareketlilik hiç eksik olmamış, bölge Osmanlılar ile Venedikliler arasında sayısız mücadeleye sahne olmuştu. Taraflar arasında barışın sağlanması ise nihayet Pasarofça Antlaşması ile mümkün olurken, aynı zamanda bölgede on yıllar sürecektir olan sükûnet dönemi de başlamış bulunuyordu. Mevcut barış halinin Rus filosunun bölgede eyleme geçtiği tarih olan 1770 yılına değin bilfiil devam ettiği Doğu Akdeniz'de söz konusu dönem süresince, Osmanlı donanması ekonomik saikler de gözetilerek nadiren seyrüsefere çıktığı gibi faaliyetleri asgari düzeye indirilen deniz kuvvetlerinin birer mensubu olan leventlerin de talimine son verildiğinden mütevellit söz konusu devirde Donanma-yı Hümayunun harp kabiliyeti bir hayli azalmıştı.²³⁵ 1768'de Osmanlılar ile Ruslar arasında patlak verecek olan savaş denizlerde, hem de öncekilerden farklı olarak, sonrasında Doğu Akdeniz'de de vücut bulacağından bu durum ayrıca önem arz etmekteydi ki ileride bu bahsin üzerinde tekrar duracağız. Ancak evvela tarafları bu boyuta varan bir savaşa götüren etkenlerin ne olduğundan ve bununla bağlantılı olarak da dönemin dış koşullarından kısaca bahsetmemiz gerekir.²³⁶

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1739'da akdedilen Belgrad Antlaşması'ndan itibaren bir barış dönemi yaşanmakta idi.²³⁷ Bununla beraber her ne kadar mevcut sulh 1768'de Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilân etmesiyle resmen sona ermişse de ilişkiler 1760'ların başında Lehistan taht meselesi²³⁸ -keza Tatar saldırıları da etkili olmuştur-²³⁹

²³⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (çev. Ahmet Maden, Sertaç Canpolat), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018, s. 198.

²³⁶ Ruslarla cereyan eden söz konusu harbin diğer cepheleleri (Kırım, Kafkasya, Karadeniz ve Tuna) bu çalışmanın sınırlarını aştığı gibi konumuzla da bağlantılı olmasından mütevellit burada yalnızca Akdeniz cephesi ele alınacaktır. Ancak yine de Tuna cephesi -ki burası genel olarak savaşın sıklet merkezi idi- üzerinden bahisle savaşın genel seyrinden de kısaca bahsedeceğimizi belirtelim.

²³⁷ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1997, s. 1.

²³⁸ O dönem Avrupa'da bir krize dönüşen Lehistan taht meselesinin yankılarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Demir, *1768 Savaşı öncesi Osmanlı diplomasisi (1755-1768)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, ss. 185-208.

²³⁹ Ahmed Resmî Efendi, iki ülke arasında akdedilen anlaşmalara hiçbir zaman uymayan Tatarları, taraflar arasında husumete neden olmakla suçluyordu. Bkz. Ahmet Resmî Efendi, *Hulâsatü'l- İtibâr*, ss. 48-49.

yüzünden zaten bozulmaya başlamıştı. Hem İstanbul hem de St. Petersburg çıkarları doğrultusunda kendi destekledikleri kişinin Lehistan tahtına geçmesi yönünde siyaset güdüncü taraflar arasında çıkar çatışması meydana gelmişti ki bu durum savaşın da zahiri sebebini oluşturacaktı.²⁴⁰ Nitekim Rusların, Prusya'nın da yardımıyla yeni Leh kralı olarak güdümlerindeki Stanislaw Poniatowski'yi Ağustos 1764'te zorla kral seçtirmesi üzerine²⁴¹ ilişkiler iyice gerilecektir.

Osmanlılar, vaziyetin gidişatından bir hayli endişeliydiler çünkü Ruslar Lehistan'daki nüfuzlarını bir hayli arttırmışlardı.²⁴² Bu yetmezmiş gibi kral seçimine karşı çıkan muhalifler ile Rus yanlısı Lehler arasında ülke içinde çatışmalar çıkmıştı ve bunu fırsat bilen Ruslar da olayları yatıştırmak bahanesiyle bölgeye asker sevk edince olayların seyri iyice değişti. Rus birliklerinin karşısında muhalifler Osmanlı hudutlarına kaçtı.²⁴³ Bunun üzerine onları takip eden Rus birlikleri, Osmanlı sınırları içerisinde kalan Balta Kasabası'na kadar girdiler ve saldırılarına burada da devam ettiler.²⁴⁴ Bu hadise Osmanlılar arasındaki, Rusların Lehistan'a asker yığmaktaki amaçlarının kendi hudutlarına saldırmak olduğu yönündeki dedikoduların²⁴⁵ birer gerçeğe dönüştüğünün de işareti idi.

Rus birliklerinin Boğdan'ın içlerine kadar girmesi ve burada ahaliyi katletmesi, İstanbul'da infiale yol açmış, taraflar savaşa bir adım daha yaklaşmıştı. Savaş naralarının iyiden iyiye arttığı İstanbul'da son olaylar üzerine Rus elçisi Obreskov Bâbîâli'ye çağrılmış ve kendisine Rusya'nın anlaşmalara mugayir tüm eylemlerini (Örneğin barışa aykırı bir şekilde sınırına yakın yerlerde üç adet kale inşa etmişlerdi.)²⁴⁶ derhal sona erdirmesi gerektiği söylenmiştir. Ne var ki istenilen cevabın alınamaması üzerine elçinin âdet-i kadim üzere Yedikule zindanlarına hapsedilmesine karar verilmişti.²⁴⁷ Bu, açıktan

²⁴⁰ Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı, Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 116; Köse, *Küçük Kaynarca Andlaşması*, ss. 1-5.

²⁴¹ Robert K. Massie, *Çariçe Katerina*, (çev. Hakan Abacı), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020. ss. 405-411.

²⁴² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, Ankara: TTK Yay., 1987, s. 289; Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı diplomasisi (1755-1768)*, s. 285.

²⁴³ Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı diplomasisi (1755-1768)*, ss.286-287.

²⁴⁴ Salahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) Dergisi*, c. VIII, sy. 4, Ankara, 1950, s. 505.

²⁴⁵ Ahmet Resmî Efendi, *Hulâsatü'l- İ'tibâr*, s. 50.

²⁴⁶ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-A, s. 110.

²⁴⁷ Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 17.

açığa savaş ilân edileceğinin de birer göstergesi idi; zira Ruslar, Lehistan taht meselesine müdahil olurlarken aynı zamanda Osmanlı topraklarına ve reayasına saldırmaktan da geri durmamışlardı.²⁴⁸

Bâbîâli'de yaşanan son gelişmeler üzerine vaziyet Sultan III. Mustafa'ya bildirildi ve daha sonrasında bizzat padişahın başkanlığında tüm devlet ricalinin katıldığı bir meşveret toplanarak resmen savaş kararı alındı (8 Ekim 1768).²⁴⁹ Öte yandan gerçekleştirilen bu toplantıdan aksi yönde, yâni açık bir harp ilanından başka bir karar çıkması zaten beklenemezdi. Zira ülkenin olası bir savaşa hazır olmadığı gerekçesiyle -ki savaşın gidişatı haklılıklarını gösterecekti- harbe aleyhtar olan önceki sadrazamlardan Muhsinzade Mehmed Paşa, harp taraftarı olan padişah tarafından çevresindekilerin de kışkırtmasıyla tasfiye edilmişti²⁵⁰ ve bu karara itiraz edecek devlet adamı dahi bulunmamaktaydı.²⁵¹ Ez cümle harp yanlılarının isteği gerçek olmuştu, imparatorluk bir kez daha Ruslarla harbe tutuşacaktı ancak bu sefer imparatorluk, ileride de görüleceği üzere, kendisini daha öncekilerden farklı olarak ilk kez Ruslarla Akdeniz'de de mücadele ederken bulacaktır.

²⁴⁸ Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017, s. 149.

²⁴⁹ Rusya üzerine savaşın resmen ilan edildiği tarih olan hicri 26 Cemaziyelevvel 1182 tarihi, Uzunçarşılı'nın belirttiğinin aksine miladi olarak 3 Ekim 1768'e değil, 8 Ekim 1768 tarihine karşılık gelmektedir. Bkz. Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, ss. 338-339; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 370. Osmanlılar, savaş kararı alınmasının altında yatan sebepleri yabancı devletlere göndermiş oldukları (23 Ekim 1768) beynamede kısaca şöyle açıklamışlardı: Ruslar anlaşmalara aykırı şekilde sınıra kaleler inşa etmiş, içerisine asker ve mühimmat ile donatmışlardı; Leh tahtına cebren kral tayininde bulunmuşlar, Leh halkının seçmediği bir kişiyi zorla tahta geçirmişlerdir; Lehistan'a askerinin gönderilmesini Leh halkının istediği yalanında bulunmuşlardır, halbuki böyle bir şey söz konusu değildir; yine haksız bir şekilde Balta Kasabası'na giren Rus askerleri bin kişiden fazla kişiyi katletmiştir; 1739'da yapılan anlaşmada yazılı olduğu üzere barışa halel getirilmemesi gerekirken bu hususa riayet etmemişlerdir; Balta'da katliam yapanları gerektiği gibi cezalandırmamışlardır ve son olarak Lehistan'daki neferlerini tahliye etmemekte direnen Ruslara bunu nedenini sorduğumuzda kat'a bize yanıt verememişlerdir, işbu ve daha diğer nedenlerden ötürü Rusya üzerine sefer olunması kararlaştırılmıştır. Bkz. Fatih Bozkurt, H. Ahmet Arslantürk, "İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar", *History Studies*, c. IV, sy. 1, Samsun, 2012, ss. 87-88.

²⁵⁰ Muhsinzade Mehmed Paşa, mevcut askerî durumun hiç iyi olmadığını, cephane, mühimmat ve zahire noksanlığı yaşandığını, sınır kalelerinin acilen tahkim ve teçhiz edilerek serhad bölgelerine takviye askerinin gönderilmesi gerektiğini beyan etmişse de o da savaş yanlılarının türlü ithamlarından nasibi olarak azledilmekten kurtulamamıştır. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-A, s. 112; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, ss. 334-335.

²⁵¹ Ahmed Resmî Efendi, savaş yanlılarını kastederek, "savaşı yolculuğa gitmek zanneden dalkavuklar, padişahı ortada düşman yok, keza kuşatılacak kale dahi yok; üç ayda seferi sona erdirir geliriz, şükürler olsun hazine ve asker de çok" minvalinde söylemlerde bulunarak padişahın kanuna girdiklerinden yakını ve bir bakıma savaşın müsebbipleri olarak bu kişileri işaret eder. Ancak sultanın da en az bu kişiler kadar savaş istediği açıktır. Ahmet Resmî Efendi, *Hulâsatü'l- İ'tibâr*, ss. 51-52.

Doğu Akdeniz cephesinde vuku bulan olaylar savaşın Avrupa cephesindeki gelişmeler kadar etkili olacaktı. Özellikle 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve buna bağlı olarak da çok sayıda denizcinin şehit olacak olması, sürecin devamında bölgedeki eylemlerini devam ettiren Rus filosuyla mücadele edilmesini bir hayli zorlaştıracaktır. Zaten muharebe meydanlarında alınan yenilgiler dolayısıyla zor durumda olan Osmanlıların, bu gelişmelerin de etkisiyle sulh istemekten başka çaresi kalmayacaktır. Peki daha önce denizci kimliği ile tanınmayan bir ülke,²⁵² nasıl olmuştu da Osmanlı donanmasını neredeyse imha ederek, bölgede eylemler yapabilecek bir konuma gelebilmişti? Bu sorunun yanıtını bulabilmek için şimdi mücadelenin seyrine yakından bakmak gerekir.

Elçileri Obreskov'un zindana atılarak kendilerine savaş ilan edildiği haberinin ulaşması üzerine Kasım 1768'de bir devlet şûrası tertip eden Ruslar, burada Osmanlı'nın kendilerine yönelik tutum ve davranışına cevap olarak bir saldırı savaşının icra edilmesini kararlaştırmış ve bir eylem planı hazırlamışlardır. Şûrada kabul edilen eylem planına göre Tuna, Kırım ve Kafkasya tarafından yapılacak saldırılar, ilk kez Doğu Akdeniz'e gönderilen donanma ile güneyden de desteklenecekti²⁵³ ki bu son derece cüretkâr bir karardı. Zira o dönem itibarıyla Karadeniz'le henüz bir bağlantısı bulunmayan Rusların, bu planlarını icra edebilmeleri için önlerinde kat etmeleri gereken uzun bir yol (4,500 mil; 8 bin km) bulunuyordu. Kronştadt'tan suya indirilecek gemilerin sırasıyla Kuzey Denizi ile Manş Denizi'ni aşması, ardından kıta Avrupası'nın batı çeperi boyunca güneye doğru ilerleyerek Cebelitarık'a kadar yol alması, son olarak da buradan Akdeniz'e giriş yapması ve doğu yönünde uzun bir rotayı daha takip etmesi gerekecekti. Bu nedendir ki Nikita Panin (Rus dışişleri bakanı) başta olmak üzere bazı devlet adamları böylesi bir yolculuğun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kanaatinde idi. Ancak yine de gözdesi Grigoriy Orlov tarafından ortaya atılan bu düşünce, Çariçe II. Katerina'da heyecan uyandıracak ve onayından geçecektir.²⁵⁴

²⁵² Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199.

²⁵³ Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, London: Bloomsbury Publishing, 2016, ss. 150-151; Panzac, *Osmanlı Donanması*, ss. 150-151.

²⁵⁴ Massie, *Çariçe Katerina*, s. 418; Davies *Russo-Turkish War*, ss. 150-152; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199.

Rus planına göre uzun bir yolculuğun ardından bölgeye varması öngörülen donanma sayesinde Çanakkale Boğazı kapatılacak -bununla İstanbul'un iâşesinin teminine ket vurulması ve donanmanın Ege'ye inmesinin engellenmesi hedeflenmişti- ve Rumlar başta olmak üzere Balkanlar'daki Osmanlı tebaası Bâbîâliye karşı isyana teşvik edilerek, isyancılara destekte bulunulacaktı. Dikkati başka yöne çevrilen düşman ise kuvvetlerinin en azından bir kısmını ayaklanmaları bastırmak üzere isyan bölgelerine kaydırmak zorunda kalacağından, bu durum diğer cephelerdeki askerî gücünü zaafa uğratabilirdi.²⁵⁵ Esasında Doğu Akdeniz'e bir sefer düzenlenmesi ve Osmanlı karşıtı isyanların kışkırtılmasına yönelik başlatılan çalışmaların geçmişi, II. Katerina'nın Rusya çariçesi olarak gücü eline geçirdiği 1762 yılına kadar uzanmaktadır. Nitekim Grigoriy Orlov ile kardeşleri Aleksey ve Teodor Orlov'un bahse konu amaç doğrultusunda başlatmış oldukları çalışmalar kapsamında, bu süreçte Avrupa'da bir dizi temaslarda buldukları bilinmektedir.²⁵⁶

Söz konusu eylem planı ile Osmanlı'yı "dört bir yandan ateşe vereceğini" ifade eden Çariçe II. Katerina,²⁵⁷ Rus deniz gücünün arttırılmasına büyük önem vermekteydi. Henüz hükümdarlığının ilk yıllarında çok sayıda Rus denizciyi İngiltere²⁵⁸ ve Malta'ya eğitime gönderen Çariçe, 1763'te Tula tüccarının Akdeniz'de bir kumpanya kurulmasına yönelik başlatmış oldukları girişimlerini onaylamanın yanı sıra Rusya'nın Viyana elçisi Golitsin aracılığıyla, Toskana Dükalığı ve Napoli Krallığı'nın Akdeniz Kumpanyası'na desteklerini sağlamak için görüşmelerde de bulunmuştur.²⁵⁹ Yine Çar I. Petro'nun ölümünden sonra gereken önemin verilmediği Baltık filosunun da iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında önemli adımların atıldığı bu süreçte, mevcut gemiler tamir

²⁵⁵ Davies *Russo-Turkish War*, ss. 151-154; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199; Oğuz Aydemir ve Ali Rıza İşipek, *1770 Çeşme Deniz Savaşı/1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2006, s. 158, 171. Mareşal Münih'in Balkanlar'daki gayrimüslim halkın -bilhassa Ortodokslar- Osmanlılara baş kaldırmalarının teşvik edilmesi ve bunun sonucunda çıkacak isyanlardan yararlanılması gerektiği yönündeki söylemleri, çariçenin bu fikri benimsemesinde etkili olmuştu. Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1942, s. 6.

²⁵⁶ Orlov kardeşler, Rus ordusunda görevli topçu subayı Rum Papazoğlu'nu, gemi kaptanı ve aynı zamanda kaçakçı olan Rum Manuel Saro'yu ve İstanbul'daki patrikhane ile bağlantıları olan Girit'li Ivan Palantino'yu istihdam etmek için, İtalya'ya seyahat ederken yaptıkları temaslardan yararlanacaklardı. Bu üç adam Mora, Arnavutluk ve Karadağ'da çıkartılması planlanan isyan hareketlerinde önemli roller üstlenecek ve istihbarat hizmetinde kullanılacaklardı. Bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 151.

²⁵⁷ Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199.

²⁵⁸ 1762-1763 yılları süresince otuza yakın Rus denizci, eğitim almak üzere İngiltere'ye gönderilmişti. Bkz. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 41.

²⁵⁹ Davies *Russo-Turkish War*, s. 151.

edilmekle kalmamış, yeni gemiler de inşa olunmuştur. Tüm bunların yanı sıra Çariçe, Rus donanmasının iyileştirilmesi hususunda İngiltere başta olmak üzere dışarıdan da destek görmekte idi. Nitekim kendi deniz kuvvetleri bünyesinde tecrübe sahibi yeterli subayın bulunmadığının farkında olan Çariçe, Londra'dan Rus deniz kuvvetlerinde hizmet etmek üzere deneyimli İngiliz denizcilerinin istihdam edilmesine yönelik izin talebinde bulunmuş, onlar da Rusya'dan gelen bu talebe olumlu karşılık vererek Komodor (Albay) Samuel Greig ve John Elphinstone'un başını çektiği İngiliz deniz subaylarının Rus donanmasında görev almasına müsaade etmiştir.²⁶⁰ İlaveten İngiltere'nin Rus deniz kuvvetlerine yönelik desteğinin yalnızca subay istihdam edilmesine onay vermekle kalmadığını belirtmek gerekir. Gerçekten de Osmanlı-Rus harbinin sonlarına değin devam edecek olan yardımlar kapsamında Baltık'tan Cebelitarık'a, Cebelitarık'tan Akdeniz'e buralarda var olan İngiliz limanlarında -keza Danimarka ve İtalya limanları da- Rus filosu savaş süresince ikmal edilecek, onarımdan geçirilecek ve gemilerin demirlemesi sonucu mürettebatın buralarda dinlenmesine de izin verilecektir.²⁶¹

Rusya'da bir süredir sürmekte olan hazırlıklar, bilhassa gemi yapımı ve donatımında yaşanan aksaklıklar hasebiyle ağır işliyordu.²⁶² Harbin ilk senesi başlayan hazırlıklar 1769'a gelindiğinde de devam ederken, yılın ilk günleri önemli kararların alınmasına şahit oldu. Akdeniz'e gönderilecek donanmanın genel idaresi, seferin başkomutanı olarak tayin edilen Kont Aleksey Orlov'a verildi. Daha önce herhangi bir deniz tecrübesi bulunmayan birisine böylesi önemli bir vazifenin tevdi edilmesi, bazı çevrelerde rahatsızlık uyandırır da bölgeye sevk olunacak donanmadan istenilenler arasında İstanbul'u zora sokacak birtakım isyan hareketlerini kışkırtmak üzere eylemde bulunmak

²⁶⁰ Davies *Russo-Turkish War*, s. 151. İngiliz donanmasında albay olarak hizmet etmekte olan bu iki subay, Rus donanmasında istihdam edilmelerini müteakip tuğamiralliğe terfi ettirilmiş maaşları iki katına çıkarılmıştı. Massie, *Çariçe Katerina*, ss. 417-418. 1764 ilâ 1772 yılları arasında Rus deniz kuvvetlerinde otuz İngiliz subay hizmet altında alınmıştı. Bkz. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 40-42.

²⁶¹ Massie, *Çariçe Katerina*, s. 418. İngiltere'nin Osmanlı ile mücadele edecek olan Rusya'ya bu denli yardım etmesinin altında yatan en önemli sebeplerden biri ise Rusya'nın Osmanlı ile mücadele ederken bir anlamda onların müttefiki, kendisininse ezeli düşmanı olan, Fransa ile de mücadele içerisine gireceğini düşünmesiydi ki Fransa'ya verilecek her türlü zarar Londra'nın işine gelirdi. Keza o dönem Rusya ile İngiltere arasındaki ekonomik iş birliğinin hacmi bir hayli artmış bulunduğundan, iktisadi çıkarlar da bir o kadar etkili olmuştur. Diğer taraftan Rusya'nın savaşın sonunda kazanan taraf olması durumunda, Osmanlı'dan elde edilecek ticari imtiyaz ve tavizlerden Rusların yeterince yararlanamayacağına inanılmaktaydı. Rus tüccarlar ticari beceri ve imalattaki geri kalmışlık dolayısıyla bu haklardan yeterince faydalanamayacağından, bu boşluğu pekâlâ İngiliz tüccarlar doldurabilirdi. M. S. Anderson, "Great Britain and the Russian Fleet, 1769-70", *The Slavonic and East European Review*, c. XXXI, sy. 76, Londra, 1952, ss. 148-150, 154-160.

²⁶² Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 154.

da yer aldığından, hali hazırda böylesi bir misyon için bir süredir çalışmalarda bulunan Orlov, bu iş için en uygun adaydı.²⁶³

Akdeniz'e gönderilmek üzere ilkin iki filonun hazırlanması kararlaştırılmış -ki 1769 ilâ 1773 yılları arasında bölgeye beş ayrı Rus filo sevk edilecektir-, önden yol alacak olan birinci filonun komutanlığına da tecrübeli Rus denizcilerden Amiral Spiridov atanmıştır. Spiridov'un kumandanlığındaki filoda yedisi kalyon, biri firkateyn, biri bombardıman gemisi, dördü nakliye gemisi ve ikisi de hizmet gemisi olmak üzere toplamda 15 kıta gemi yer almaktaydı.²⁶⁴ Spiridov'un idaresindeki öncü filoya yüklenen görevlerin başında Mora'da²⁶⁵ çıkartılacak Rus destekli isyan sırasında Orlov'a denizden destek olmakla, Çanakkale Boğazı'nı kapatmak bulunuyordu. Çok sayıda yabancı deniz zabiti ile askerinin de görev aldığı filo, 5 bin civarında askere ve 640 kadar da topa sahipti.²⁶⁶

Amiral Spiridov idaresindeki öncü filo 1769 yazında Kronştadt Limanı'nda toplanmış, akabinde de buradan demir almıştı.²⁶⁷ İlk durak yeri Kopenhag oldu, on günlük bekleyiş sırasında gıda stokları yenilendi ve İngiltere'nin Hull Limanı'na doğru gitmek üzere tekrar yola çıkıldı. Bu esnada bazı gemilerin yolculuk şartlarına elverişli olmadığı -su alan ve pruva direği kırılan kalyonlar vardı- görüldü ve tamir edilmek üzere geri yollandılar.²⁶⁸ Kuzey Denizi'nin çetin şartları yolculuğun ağır seyretmesine yol açarken,

²⁶³ M. S. Anderson, *Russian Fleet*, s. 151; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199. Başkomutanlığa getirilen Aleksey Orlov'a, 500 bin ruble değerinde bir de ödeme yapılmıştı. Davies *Russo-Turkish War*, s. 152.

²⁶⁴ Filodaki en yüklü gemi olan ve Tuğamiral Barsh tarafından kumanda edilen *Sviyatoslav* adlı gemide 80 top, 830 mürettebat; ikinci en büyük gemi olan Greig'in idaresindeki *Tri Ierarha*'da ise 66 top, 576 mürettebat yer almakta idi. Davies *Russo-Turkish War*, s. 153. Filodaki diğer gemilerin adları ve top sayıları için ayrıca bkz. Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 155.

²⁶⁵ Akdeniz harekâtının bir parçası olarak Mora'da zuhur edecek Rus destekli isyan, ilerleyen sayfalarda farklı bir başlık altında ayrıca anlatılacağından burada bu bahse girmeyeceğiz.

²⁶⁶ Spiridov kumandasındaki birinci filonun toplam mürettebat sayısı hakkında muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Davies mürettebatın yekununu 5.582 kişi olarak ifade ederken, Aydemir, İşıpek ise subaylar dahil asker sayısının 4.709 olduğunu belirtmektedir. Karşılaştırmak için bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 153; Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 155.

²⁶⁷ Filonun 1769 yaz mevsiminde yola çıktığı kesindir lâkin kaynaklar arasındaki tutarsızlık net bir tarih vermeyi güçleştirir. Zira Panzac 19 Haziran'ı, Davies 19 Temmuz'u, Massie ile Anderson ise 6 Ağustos'u işaret eder. İşıpek'le Aydemir ise filonun temmuz sonu limanda toplandığını belirtse de sonrası için herhangi bir şey söylemez. Karşılaştırmak için bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 153; Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 155; M. S. Anderson, *Russian Fleet*, s. 154; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199.

²⁶⁸ Geri yollanan gemilerden biri, filonun en heybetli gemilerinden *Sviyatoslav* idi. Davies *Russo-Turkish War*, s. 153.

mürettebat da gemilerde yeterli yiyecek ile suyun olmayışından muzdaripti ve takviye gıda zaten alamayan tayfa arasında bir süre sonra da iskorbüt hastalığı belirecekti.²⁶⁹

Ekim ayında Hull'a ancak varan filoya yiyecek tedarik edildi ve gemilerin bakımı yapıldı, ardından da tekrar yola çıkıldı. 21 Ekim'de buradan ilk ayrılanlar Spiridov ve beraberindeki dört gemi olurken, Greig'in emrinde kalan filo ise 6 Kasım'da demir almıştır. Aynı ayın sonunda yalnızca *Yevstafiy* isimli amiral gemisi Cebelitarık'tan kesintisiz bir geçiş sağlayabildi ve yönünü İngiltere'nin hâkimiyetindeki bir başka liman olan Minorka'daki Mahon Limanı'na çevirebildi.²⁷⁰ 29 Ekim'de Mahon'a gelen Spiridov, filonun devamını bekleye dursun, Greig de 23 Kasım'da Cebelitarık'ı geçti ve Aralık ortalarına doğru o da mezkûr limana demir attı.²⁷¹ Ancak öncü filonun tamamı Mahon'a ulaşmayı başaramadı. Kronştadt'tan on beş parça gemi ile yola koyulan öncü filodan yalnızca dördü kalyon biri firkateyn olmak üzere, dokuz gemi kışı geçirecekleri Mahon'a ulaşmayı başarmıştı; diğerleri ya seyrüsefere elverişli olmadıkları gerekçesiyle geride bırakılmış -ki yerlerine yeni gemiler katılacaktır- ya da yolculuk esnasında fazla vakit kaybettiklerinden hâlâ yolda idiler. Öte yandan kayıplar yalnızca gemilerle sınırlı değildi, Mahon'a varmayı başaran gemilerde konuşlu mürettebat arasında daha şimdiden ciddi kayıplar meydana gelmişti. Sağlanan erzak ve suyun yetersizliği bir tarafa gemilerdeki hijyensiz ortamın da etkisiyle mürettebat hastalıktan kırılıp geçilmişti; Mahon'a gelindiğinde ölü sayısı 332'yi, hasta sayısı ise 313'ü çoktan bulmuştu.²⁷²

Ekim 1769 itibarıyla Britanya kökenli Amiral Elphinstone idaresindeki ikinci filo da Kronştadt'tan yelkenlerini açmıştı. Yola çıktığı esnada filoda; üç kıta kalyon (66 toplu), iki kıta firkateyn (32 toplu), 16 toplu görece daha küçük bir gemi ve bir adet nakliye ile bir adet de erzak gemisi (6 toplu) yer alırken, kara askerleri dahil yaklaşık 2.500 de mürettebat bulunmakta idi.²⁷³

²⁶⁹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 156.

²⁷⁰ R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*, Princeton: Princeton University Press, 1952, s. 280.

²⁷¹ M. S. Anderson, *Russian Fleet*, ss. 154-155.

²⁷² Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss 155-156; Davies *Russo-Turkish War*, s. 153.

²⁷³ R. C. Anderson, *Naval Wars*, s. 281. Elphinstone, ikinci filonun hazırlanması sürecinde epey zorluk yaşamıştı. Zira Rus subaylar kışın kapıda olduğunu bahane ederek yola çıkmak istemiyor, onun emirlerini dinlemiyorlardı. Rusların isteksiz tavırlarının yanında, Spiridov gerekli malzemelerin çoğunu ve subayların en yeteneklilerini beraberinde götürdüğünden, kalanlarla iş görmek iyice zorlaşmıştı. Yine de çariçenin

Baltık'tan demir alınmasının üzerinden çok geçmeden Finlandiya kıyılarına yakın bir konumda gemilerden biri aldığı hasar sonucu batmış, iki gemi de tamir edilmek üzere geri yollanmıştı. Kalan gemilerin de su aldığına yönelik raporlar Elphinstone'a ulaşıyor -ki buna kendi sancak gemisi de dahildi-, gemilerin acilen tamirden geçirilmesi gerektiği ifade olunuyordu. Yaşananlar üzerine Danimarka kıyılarına demir atılmak durumunda kalınmış, süratle onarım faaliyetlerine başlanmıştır; gemiler kalafatlanmış, böylece gemilerdeki sızıntı probleminin önüne geçilmek istenmiştir. Bununla birlikte filoya yeni katılan gemiler de bulunmaktaydı. Bu gemilerden biri olan 80 topluk *Sviyatoslav*, tamirinin tamamlanmasını müteakip ikinci filoda görev almaya başlayacaktır.²⁷⁴

Gerekli bakım-onarım işlemlerinin tamamlanmasının ardından 12 Kasım'da Kopenhag'dan ayrılan filo,²⁷⁵ iklim koşullarının azizliğine uğruyor, yol almakta güçlük çekiyordu. Ancak yine de Aralık sonlarına doğru İngiltere sahillerine ulaşmayı başaran filo, Portsmouth'a gelerek ikmal almış ve bir kez daha onarımdan geçirilmişti. Kışı zikrolunan liman ile İngiltere'nin muhtelif limanlarında demirleyerek geçiren ikinci filo, Nisan ayına dek devam eden bir dizi hazırlık aşamasından daha geçecekti. Bu kapsamda İngiltere'den kiralanan üç adet nakliye gemisiyle birlikte filonun toplam deniz gücü 10 kıta gemiye (üç kalyon, üç firkateyn, üç nakliye, bir adet de erzak gemisi) yükseltilmiştir.²⁷⁶ Yine İngiltere ile varılan mutabakat sonucu, mürettebat arasında baş gösteren hastalıkların önüne geçmek maksadıyla hekimler istihdam edilmiş, yol bilgisinden mahrum olan Rus denizcilere yardımcı olmak gayesiyle kılavuz kaptanlar işe alınmış ve ihtiyaç duyulan malzemeler ile araç gereçlerin temini sağlanmıştır. Böylece yeniden yola çıkmak üzere gerekenler giderilmiş oluyordu. 13 Nisan'da İngiltere'den harekete geçen ikinci filo, 4 Mayıs'ta Cebelitarık'tan Akdeniz'in sıcak sularına girdi ve

olaya müdahil olmasıyla süreç hız kazanmış ve Elphinstone isteklerinin tamamını olmasa da çoğunun (maaş ve ikramiye ödemesi gibi) yerine getirilmesini sağlamıştı. Bkz. Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 157-158.

²⁷⁴ Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 159. Filoya daha sonradan katılan gemiler arasında, tamir için gönderilen iki gemiden biri olan *Afrika* adındaki firkateyn de bulunmaktaydı. Diğer geminin durumu epey kötü olduğundan, onun onarımı bir süre daha devam edecekti. R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 281.

²⁷⁵ M.S. Anderson, *Russian Fleet*, s. 155.

²⁷⁶ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı* s. 7; *Çeşme Deniz Muhârebesi Fâciyası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması: Bir İngiliz Deniz Subayının Hâtıraları*, (çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul: Deniz Matbaası, 1943, s. 4. Hemen yukarıdaki eserin, Rus filosuyla birlikte Akdeniz harekâtına katılan İngiliz bir zabıt tarafından kaleme alındığı bilirse de eserin müellifi meçhuldür. İlk baskısı 1772'de yapılan eserin burada istifade olunan baskısında ise çeviri metne ek olarak mütercim ve yayıncı kurum tarafından ilave olunan zeyil ve haşiyelere de yer verilmiştir.

rotasını Mora'nın güney kıyılarına çevirdi;²⁷⁷ 20 Mayıs'ta da Mataban Burnu'na (Mora) ulaştı.²⁷⁸

Kışı bir süre Port Mahon'da demir atarak geçiren Amiral Spiridov idaresindeki birinci filo, 1770 yılı Şubatının ilk günlerinde buradan ayrılarak harekâtın son hazırlıklarını gerçekleştirmek üzere evvela Malta'ya uğramış ardından da seyrine devam etmiştir.²⁷⁹ Filonun Tuğamiral Greig komutasındaki bir başka kolu ise öncesinde kara yoluyla Livorno'ya gelmiş bulunan başkomutan Aleksey Orlov'u almakla görevlendirildiğinden geride kalmışsa da daha sonra onlar da harekâta dahil olacak ve Kont Orlov idareyi ele alacaktır. Bununla birlikte, kont henüz filonun kalanıyla birleşmeden öncü filonun bir kısmı Mora'ya çoktan ulaşmış olacaktı. Dört kalyon, bir firkateyn, az sayıda nakliye gemisi ile bir tabur asker ve yüz kadar Moralı Rum'un yer aldığı²⁸⁰ ileri koldaki gemilerden beşi, 27 Şubat 1770'te Manya'daki Vitilo ya da belgelerde geçtiği şekliyle, Mavro Mihailoğlu Limanı'na giriş yapacak;²⁸¹ keyfiyet o esnada Modon'da bulunan Fransız konsolos tarafından Mora'daki Osmanlı yöneticilerine de bildirilecekti.²⁸²

Moralı Rumlar Rus gemilerinin gelişini sevinçle karşılarken, karaya asker çıkarılmasıyla isyanın fitili de ateşlenmiş oldu. Bundan sonraki üç-dört aylık süre zarfında yarımada, Rus destekli asilerin Osmanlı idaresine karşı başlatmış oldukları isyan hareketi nedeniyle şiddetli çarpışmalara sahne olacaktır ki söz konusu isyan, daha önce de belirtildiği üzere, ileride ayrıca irdeleneceğinden şimdilik bu mevzuyu burada bırakıyor ve harekâtın seyrine kaldığımız yerden devam ediyoruz.

²⁷⁷ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 162-164.

²⁷⁸ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 7; R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 283.

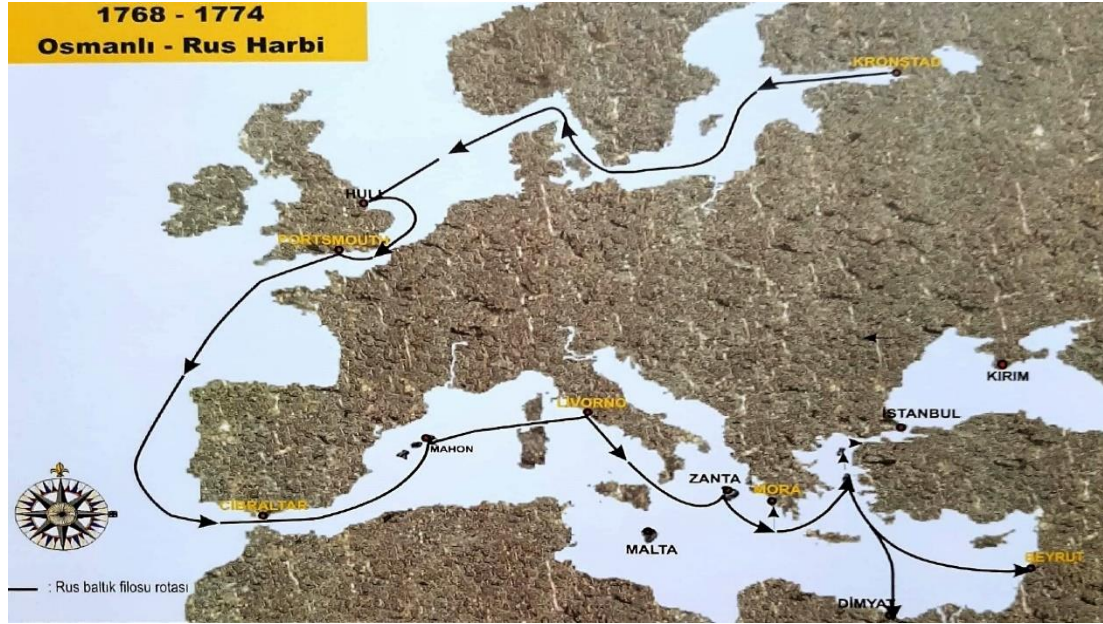
²⁷⁹ R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 282; Davies *Russo-Turkish War*, s. 154.

²⁸⁰ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 7.

²⁸¹ Rus gemilerinin limana varış tarihi ikincil kaynaklarda değişiklik göstermekle birlikte sonradan sadarete hitaben yazılmış bir taktirde, düşmanın 27 Şubat 1770'te (2 Zilkade 1183) bölgeye geldiği açık bir şekilde ifade olunduğundan biz de bu tarihi esas aldık. Bkz. BOA, HAT. 8/293 (7 Zilkade 1183/4 Mart 1770). Yine de örnek teşkil etmesi bakımından kısaca şu bilgilendirmede bulunabiliriz: Örneğin İşipek'le Aydemir ayın 7 ilâ 10'u arasında, Davies 17 Şubat'ta, Panzac ise 18 Şubat'ta Rus gemilerinin mezkûr limana geldiğini yazmaktadır. Kurtoğlu ise gemilerin 28 Şubat'ta buraya giriş yaptığını söylemektedir ki diğerleriyle kıyaslandığında en yakın tarihi onun verdiği görülmektedir. Karşılaştırmak için bkz. Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 7; Davies *Russo-Turkish War*, s. 154; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 199; Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 173.

²⁸² Modon'da mukim Lamaru? adındaki Fransız konsolos, iki ülke arasındaki dostluğa binâen bu haberi verdiğini söyleyecekti. BOA, HAT. 1415/57850 (5 Zilkade 1183/2 Mart 1770).

Harita 9: Rus Filosunun Harekât Güzergâhı²⁸³

Mora'nın güney kıyılarında beliren Rus filosunun faaliyetlerinden haberdar olan İstanbul, bölgedeki ayaklanmayı bastırmak ve düşmanın Akdeniz'deki faaliyetlerine bir son vermek amacıyla harekete geçmiş, bu kapsamda bölgeye bir kara ordusunun yanı sıra donanmanın da gönderilmesi hususunda karara varmıştı. Yarımada sevk olunacak kara ordusunun başında aynı zamanda Mora seraskeri olarak da nasbedilen eski sadrazamlardan Muhsinzade Mehmed Paşa'nın bulunması uygun görülmüştü. Derya kaptanlığı görevine de İbrahim Paşa'nın azledilmesi sonucu bu makama yeni tayin edilen Hüsamettin Paşa'nın getirilmesi kararlaştırılmış, paşadan gerekli hazırlıkların tamamlanmasına nezaret ederek donanmayla birlikte bir an önce Mora'ya doğru yol alması istenmişti.²⁸⁴

Doğu Akdeniz'e gelerek yalnız ülke topraklarının güvenliğine hanel getirmekle kalmayıp kendi tebaasını yönetime karşı isyana da teşvik ettiğinden, bölgedeki Rus tehdidinin bertaraf edilmesi, Şubat 1770 itibarıyla Bâbiâli'nin en önemli meselelerinden biri haline gelmişti. Hali hazırda hasmına karşı yaklaşık iki yıldır sürdürmekte olduğu savaşın diğer cephelerinde alınan yenilgiler nedeniyle zaten zor durumda olan Osmanlı hükûmeti, Akdeniz'de cereyan eden olaylar neticesinde savaşın Mora'ya da sıçraması üzerine

²⁸³ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 164.

²⁸⁴ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı* ss. 10-11.

kuvvetlerinin ve kaynaklarının bir kısmını bu yeni cepheye nakletmek zorunda kaldı. Bu doğrultuda bölgeye sevki kararlaştırılan Muhsinzade Mehmed Paşa ve beraberindeki kara ordusu her ne kadar kısa sürede yarımada ulaşarak isyancılarla yoğun bir mücadeleye tutuşmuşsa da donanmanın ikmali bahar mevsiminin sonlarına doğru ancak tamamlanamadığından, Kapudan Paşa ve emrindeki Osmanlı donanmasının söz konusu çarpışmaya katılımı bahar mevsiminin sonlarında ancak mümkün olabilmiştir.²⁸⁵

Mora sularına doğru yol almak üzere hazır ve nazır duruma getirilen Osmanlı donanması, Mayıs ayı başlarında nihayet İstanbul'dan hareketle Evvela Gelibolu'ya uğradı, bir-iki günlük bir bekleyişin ardından da önceden alınan kararlar doğrultusunda yarımadanın doğusunda bulunan ve gemiler için bir hayli elverişli konumdaki Anabolu Limanı'na demirledi (24 Mayıs 1770).²⁸⁶ Bahsolunan limana demirlediği vakit Hüsametdin Paşa'nın emrindeki deniz gücü hakkında hem Enverî Sadullah Efendi hem de Ahmed Vâsıf Efendi, Mora'ya hareket eden gemi miktarının yirmiden fazla olduğunu ifade eder.²⁸⁷ Nitekim donanma mezkûr limana vardığı esnada Kapudan Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin sayısı; en az 10 kalyon,²⁸⁸ bir başarde ve 12 kadar da çekdiri ve firkateynden müteşekkil idi.²⁸⁹ Daha sonra donanmaya Rodos Mutasarrıfı Cafer Bey de beş kıta gemisi ile o da donanmaya katılmıştı.²⁹⁰

²⁸⁵ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, ss. 10-11. Gelişen olaylar üzerine bilhassa kıyı bölgelerdeki memleketlere donanma için gerekli harp malzemelerinin temini hususunda çeşitli emirnameler gönderen Osmanlılar, bir yandan da daha harbin başlangıcından itibaren Rodos, Sakız, Edremit ve Midilli gibi yerlerde -ki Ruslar sonrasında buralara saldırmak suretiyle gemi inşasına ket vuracaklardı- yeni gemi yapım faaliyetlerine hız vererek donanmanın gücünü arttırmaya çalışmakta idi. Nitekim donanma envanterindeki gemilerin önemli bir kısmı 10 yaş ve altındaki gemilerden oluşmaktaydı. Bkz. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 167.

²⁸⁶ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 14.

²⁸⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 418; Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 127. Yine aynı bilgiyi Enverî Efendi'den edinmiş olması kuvvetle ihtimal olan Ahmed Câvid Bey de donanmanın büyüklüğü hususunda aynı şeyleri söylemektedir. Bkz. Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, (haz. Adnan Baycar), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 341.

²⁸⁸ *Mür'it-Tevârih* isimli eserinde Fındıklılı Süleyman Efendi diğer kaynakların aksine, donanmadaki kalyon sayısını 15 kıta olarak zikrettiğinden mütevellit, en az on kalyon ifadesi tercih edilmiştir. Bkz. Şem'dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, c. II-B, s. 30. Öte yandan Akdeniz'e açılmak üzere İstanbul'dan demir alan kalyonların sayısı esasında toplamda 13 adet idi. Lâkin yolda üçünün yolculuk için elverişli olmadığı anlaşıldığından geride bırakıldılar. İlaveten Akdeniz'e yol alan on kalyondan sekizi yeni gemilerden oluşurken, ikisi ise köhne bir halde idi. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 167.

²⁸⁹ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 13; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 397.

²⁹⁰ Kurtoğlu ve Uzunçarşılı, Anabolu'ya gelerek donanmaya dahil olan Cafer Bey ve beraberindeki gemi sayısının yedi olduğunu söylemektedir. Buna mukabil Kurtoğlu'nun zikrolunan gemi adetine dair kaynak

Anadolu Limanı çevresinde toplanmış bulunan Osmanlı donanması, burada Mora'daki kara birliklerinin ihtiyacının giderilmesi maksadıyla gemilere yüklenmiş bulunan mühimmat ve diğer harp malzemelerinin limana indirilmesini beklemiş ardından da düşman gemilerinin Modon taraflarında olduğuna dair istihbarat üzerine yeniden demir alarak güney yönünde ilerleyişe geçmiştir. Güney istikametinde seyrine devam eden donanma, Akdeniz'deki düşman ile ilk ciddi temasını da bu esnada gerçekleştirmişti. Benefşe önlerine gelindiği vakit Elphinstone idaresindeki Rus filosu ile karşılaşmış, bunun üzerine Hüsametdin Paşa leventlerine derhal savaş pozisyonu almaları yönünde emirlerde bulunmuştu. Kapudan Paşa ve o dönem kapudâne-i Hümayun olarak donanma bünyesinde görev yapmakta olan²⁹¹ Cezayirli Hasan Paşa düşmana fazla yaklaşılmasını uygun görmediğinden, taraflar arasındaki muharebe başlarda daha çok uzaktan top atışları ile cereyan etmişse de Ruslar bir süre sonra saldırılarını rakip gemilerine yaklaşmak suretiyle daha da arttırmıştır. Kalyonlar üzerinden ateşledikleri yoğun top atışları ile rakip gemiler üzerinde ciddi hasara neden olan söz konusu hücumlar neticesinde, Osmanlı donanmasının almış olduğu savaş düzeninde de bozulmalar yaşanacaktı. Tüm bunlara havanın kararmaya başlaması ve ters yönlü rüzgârın etkin manevra kabiliyetini ortadan kaldırması gibi etmenlerin yanı sıra bir de düşmanın aslında olduğundan fazla kuvvete sahip olduğunun zannedilmesi de eklenince, Kapudan Paşa bir hayli telaşa kapılacak ve donanmanın savaş alanından çekilmesini emrederek Anadolu Limanı'na ricat kararı alacaktır.²⁹²

Alınan geri çekilme kararından hoşnut olmayan Cezayirli Hasan Paşa, Kapudan Paşa ile görüşerek karanlığı da fırsat bilerek gece vakti düşman üzerine hücumda bulunulması teklifinde bulunmuşsa²⁹³ da düşman ile açık denizlerde herhangi bir çarpışmaya girmek niyetinde olmadığını ifade eden Hüsametdin Paşa bu teklifi reddetmiştir. Bunun yerine

olarak gösterdiği *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa* adlı eserde bu sayının yedi değil, beş olduğu görülmekte olduğundan, bu doğrultuda ben de sonradan katılan gemilerin sayısını 5 olarak vermeyi uygun buldum. Karşılaştırmak için bkz. Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, (haz. Tefik Temelkuran), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 231; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 14.

²⁹¹ Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli*, s. 231.

²⁹² Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus harbinde Akdeniz harekâtı*, ss. 14-15; *Çeşme Deniz Muhârebesi*, s. 10.

²⁹³ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 15.

donanma, verilen talimat doğrultusunda bölgede yer alan kalelerin de himayesinden yararlanacak şekilde liman girişine pruva düzeninde demir atmıştı.²⁹⁴

Osmanlı donanmasını takip etmekten geri durmayan Rus filosu, 28 Mayıs 1770 itibarıyla Anabolu açıklarında belirince taraflar bir kez daha karşı karşıya geldiler. Öğle saatlerinde her iki tarafın gemileri birbirlerine ateş menzili boyunca yaklaştı ve taraflar yeniden şiddetli bir top düellosuna tutuştu. Kalelerde konuşlu Osmanlı topları ise hasım gemilerine beklendiği ölçüde hasar verecek düzeyde etkili olamıyordu. Ancak yine de aynı gün içerisinde devam eden süreçte vuku bulan çarpışma sonucunda Rus donanması, aldığı hasar nedeniyle bir süre harbe ara vererek volta almak yoluna gitmiş lâkin takip harekâtına cesaret edemeyen Kapudan Paşa'nın kararsız kalması sonucu kendisini toplama imkânı bulan Ruslar daha sonra tekrar dönerek çarpışmaya devam etmiştir.²⁹⁵ Bununla birlikte Osmanlı tarafında da az da olsa zayıflık hâsıl olmuştu. Patrona ve riyale kalyonlarında hasar meydana gelmiş olmakla birlikte onlar da mücadeleyi elden bırakmamışlardı ve en nihayet hasım kuvvetler aralıkla da olsa gün boyunca çarpışmayı sürdürmüştü.²⁹⁶

Ertesi günün ilk saatlerinde Rus filosuna *Saratov* adında yeni bir gemi daha katılmıştı. Gelen destek İngiliz amirali memnun etmemiş olacak ki o sırada Navarin Limanı'nda bulunan Spiridov'dan bir kez daha kendisine takviye göndermesi hususunda talepte bulunacaktır.²⁹⁷ Elphinstone'un benzer bir şekilde öncesinde Orlov'dan da kendisine takviye kuvvet gönderilmesine yönelik isteği olmuştu.²⁹⁸ Keza destek gelene değin Anabolu'nun dışında kalmayı teklif ettiği de dikkate alındığında amiral, elindeki imkân ve kaynaklarla Osmanlılara galebe çalamayacağına kanaat getirmiş olmalı idi.

Rus tarafı beklenen yardımlar bölgeye ulaşmadan yeni bir saldırıya geçmek hususunda ihtiyatlı davranırken, Akdeniz harekâtının başında bulunan Mora Seraskeri Muhsinzade Mehmed Paşa, donanma kumandanları ile bir araya gelerek onlardan düşmanla

²⁹⁴ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 179.

²⁹⁵ 28-29 Mayıs tarihlerinde gerçekleşen müsademe sonunda Rusların kaybı 7 ölü, 10 yaralı idi. R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 284.

²⁹⁶ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 179. 28 Mayıs'ta vuku bulan muharebelerde Osmanlılar iki ölü, on kadar da yaralı vermişti. Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, ss. 15-16.

²⁹⁷ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 180.

²⁹⁸ R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 284. Elphinstone Kont Orlov'dan iki adet hattıharp gemisi ile bir kıta humbara gemisinin destek olarak gönderilmesi talebinde bulunmuştu. *Çeşme Deniz Muhârebesi*, s. 12.

çarpmaya girmelerini istedi. Hüsamettin Paşa, Seraskerin bu talebini yerine getirmekten kaçındığını açıkça ifade ediyor, kendince birtakım sebepler öne sürerek, üstelik Ruslardan çok daha fazla miktar gemiye, topa ve askere sahip olunmasına rağmen (Örneğin Osmanlılar 900 topa malik iken, Ruslar sadece 280 topa sahipti ki buna kalelerdeki toplar dahil değildi.) düşman üzerine gidilmesine dair girişimini desteklemediği söylüyordu. Öncelikle Kaptan-ı deryaya göre başta barut olmak üzere elde yeterince mühimmat yoktu ve gemiler birkaç gündür vuku bulan çatışmalar sebebiyle iyi durumda değildi. Görülen o ki Paşa, açık denizlerde savaşmaktan ziyade korunaklı yerler olan liman ve kale gibi istihkamlar üzerinde konuşlanmış toplarının menzili dahilinde bulunan yerlerde düşman ile çarpışmak istiyordu ve yine anlaşılan düşmanın üstüne gitmekten çok, rakibi kendi üzerine çekmekten ve onu güvenli alan içerisinde karşılamaktan yana idi.²⁹⁹

Öte taraftan tüm kabahati Hüsamettin Paşa üzerine yıkmak pek adil olmayacaktır. Zira belirtmemiz icap eder ki her ne kadar paşa kendisinden bekleneni karşılayacak yeterli bilgi, birikim ve kumandanlık vasfına sahip değilse de söylediklerinde tam anlamıyla haksız sayılmazdı. Çünkü kendisinin de yakındığı üzere gemilerin sayıca fazla olmasından ziyade -keza leventlerin eğitimsiz olduğunu ileri sürerek, bir nevi düşman üzerine gitmemesinin altında yatan nedenlerden birini de buna bağlıyordu.³⁰⁰ mühim bir şey varsa o da nicelikten ziyade nitelikli yetişmiş ve liyakat sahibi askerî personele duyulan ihtiyacın her geçen gün daha da artmasıydı ve görülen o ki bu durum, hasımlarına nazaran Osmanlı'da eksikliği çok daha fazla hissedilen bir mevzu haline gelmişti. Velhâsıl dönemin deniz kuvvetlerinin içerisinde bulunduğu içler acısı hal, Ahmed Cevdet Paşa tarafından şöyle anlatılmıştır:

“...Avrupa’da maârif ü sanâyi’in terakkiyâtı hasebiyle fînûn-ı bahriyye ziyâde terakkî eylediğinden ve kapudan-ı deryâ bulunan zâtlar erkân-ı devlet ve saltanattan ma’dûd olarak ekseriyâ umûr-ı bahriyeden bî-haber olup menâsıb-ı bahriyye tevcihâtından dahi çendân ehliyyet aranmaz ve belki efsâr-ı bahriyenin pek çok ulûm u maârife mevkuf idi bilinmez olduğundan Akdeniz’de geşt ü güzâr eden korsanların def’ine dahi muktedir olamayıp...

El-hâsıl tersâne vâridatı ve çektiri paşalıklarına tahsîs olunan mahallerin hâsılâtı keza sâlyâne kapudanlıkları ricâl ve rüesâ-yı sâireye me’kel olup kalyoncu nâmıyla bulunan asker dahi ticâretiyle meşgûl bir takım bî-âr u bî-hamiyyet eşhâstan ibâret olarak nâsın ırzına ta’arruzdan gayrı bir amele

²⁹⁹ Aydemir, İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 182-183.

³⁰⁰ Aydemir, İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 182.

yaramazlar iken kapudanlıklar irtişâ ile nâ-ehillere ihâle olunmakla ahvâli bilmez kimesneler kapudanlık iştirâ ederek kalyoncu ulûfesi nâmıyla taraf-ı mirîden i'tâ olunan mebalîğ-i külliyyeyi beynlerinde iktisâm ederlerdi...

...Donanmâ-yı Hümâyûnda bulunan rüesâ ise umûr-ı bahriyeden gâfil ve hîyel-i harbiyyeden zâhil oldukları misüllü asâkirin ekseri etrâf-ı eknâftan cebren cem' olunmuş ırgad ve çiftçi makûlesi devşirme neferât olduklarından gemi kullanmak ve cengde işe yaramak şöyle dursun izni telâtum zuhurunda ayak üstünde duramazlardı...³⁰¹

30 Mayıs 1770 günü sabahı itibarıyla Mora seraskerinin limandan ayrılmaları yönündeki ısrarları sonuç vermiş, donanmanın limandan hareketi kararlaştırılmıştı. Limandan hareketle rotasını güneybatı yönünde Benefşe cihetine çeviren Osmanlılar, Rus filosunu burada bulmak ve harbe tutuşmak niyetinde idi. Düşman gemilerinin yaklaştığını gören Elphinstone ise askerlerine derhal harp nizamı almalarını emretse de filoya yeni dahil olan *Saratov* isimli geminin kaptanı Komodor Barsch, verilen emre uymamış ve yerini terk etmiştir.³⁰² Emir-komuta zincirinde yaşanan bu kopukluk, İngiliz amiralin ümidini kaybetmesine yol açacak Rus filosu yönünü Navarin'e çevirecektir. Düşmanın güneye ilerleyerek harp sahasında uzaklaştığını gören Hüsametdin Paşa ise takip için herhangi bir girişimde bulunmamış, ters rüzgârı bahane ederek -ki bu durum esasında onun da işine gelmişti- ve aksi istikamette kuzeybatı cihetine doğru yol alarak donanmayı Suluca Adası'na demirletmiştir (1 Haziran 1770).³⁰³

Elphinstone, Haziran ayının ilk günlerinde St. Angelo Burnu yönünde ilerlemekte iken bir başka Rus filosuna rastladı. Karşılaşılan filo, daha önceden Mora'ya çıkarılan Rus birliklerini almakla görevlendirilmiş bulunan Spiridov ve Teodor Orlov'un idaresindeki 4 kalyon, bir firkateyn ve bir nakliye gemisinden müteşekkil filodan başkası değildi.³⁰⁴

İngiliz amiral aradığı takviyeyi sonunda bulmuştu. Rus filosunun komuta kademesinde görülen anlaşmazlıklar hâlâ devam etse de en azından Spiridov ve Elphinstone müşterek harekât hususunda fikir birliğine varmıştı. Bundan sonraki süreçte ortak hareket etmek kararı alan iki amiral, Elphinstone'un rehberliğinde Osmanlı donanmasını arayışa

³⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. I, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, 2018, ss. 171-172.

³⁰² R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 284.

³⁰³ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 182; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 16.

³⁰⁴ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 186. Mevzubahis kalyonlar 66 toplu iken, firkateyn ise 20 toplu mücehhezdi. *Çeşme Deniz Muhârebesi*, s. 13.

koyuldu ve çok geçmeden de düşmanın Suluca Adası yakınlarında olduğu bilgisinin edinilmesi üzerine süratle bölgeye intikal etti, hedef düşman kuvvetlerinin görüldüğü yerde yok edilmesi idi.³⁰⁵

Birleşik Rus filosunun üzerine doğru geldiği haberini alan Hüsametdin Paşa, muharebeden kaçınmak gayesiyle demir alarak uzaklaşmaya çalışmış lâkin henüz fırsat bulamadan karşı taraf onu Çamlıca Adası yakınlarında yakalamıştır. Kapudan Paşa daha önce pek çok defa olduğu gibi yine düşmanla muharebe etmekten çekinince inisiyatifi ele alan Cezayirli Hasan Paşa, *Burc-ı Zafer* ve *Hasn-i Bahri* adındaki iki kalyonu da yanına alarak düşman kalyonları ile akşama değin çarpışmış devamında karanlığın bastırmasıyla Termiye Adası'na geri dönmüştür (4 Haziran 1770).³⁰⁶

Rus filosu müteakip günlerde hasmını takip etmeyi sürdürmüştü de onlarla açık denizlerde karşı karşıya gelmekten imtina eden Kapudan Paşa, Cezayirli Hasan Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen düşmanla yeni bir cengi göze alamadığından donanmayı sürekli harp sahasından geri çekiyordu. Bu suretle geri çekilişini sürdüren Osmanlı donanması bir süre sonra izini tamamen kaybettirdi ve 9 Haziran itibarıyla de Sisam Boğazı'na giriş yaptı. On iki gün boyunca zikrolunan yerde kalan donanma, oradan da hareketle kuzey yönünde ilerleyişine tekrar devam etti ve Sakız Kanalı'ndan içeri girerek limana lenger bağladı.³⁰⁷ Limanda durulan üç günlük süre zarfında gıda ve su ihtiyacının karşılanmasına müteakip Çeşme Limanı'na varmak üzere tekrar denize açıldı.³⁰⁸ Ancak burada da çok uzun süre kalınmadı. Zira Kapudan Paşa ve tüm komuta heyetinin katılımıyla gerçekleşen harp şûrasında harekâtın geleceğine dair eylem planı masaya yatırılmış, toplantıdan çıkan karara göre donanmanın müstahkem bir mevki olan Çanakkale'ye gitmesi ve Rus filosunun gözlem altına alınarak hücum için fırsat kollanmasının daha uygun olacağı kararlaştırılmıştı.³⁰⁹

³⁰⁵ Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 186; *Çeşme Deniz Muhârebesi*, ss. 13-14.

³⁰⁶ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 17; Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 187. *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa*'da bahse konu çatışmada Rusların 17 parça gemi ile saldırdığı ve paşanın adeta bir "ejderha misali" üzerlerine atıldığı yazılıysa da rakamın abartılı olduğu âşikârdır. Bkz. Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli*, s. 233.

³⁰⁷ Sakız'a gelen donanma, burada rüzgâr nedeniyle geride kalan riyâle-i Hümayun ve üç adet karevela gemisine de kavuşmuştu. Bkz. Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 127.

³⁰⁸ Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli*, s. 234; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, ss. 17-18; Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 188-192.

³⁰⁹ Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 192; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 18.

Bu arada filonun geri kalanı ile birleşmek üzere harekete geçen Aleksey Orlov da beraberindeki iki kalyon (66 toplu), iki silahlı nakliye ve bir adet humbara gemisiyle Paros Adası'na gelmiş bulunuyordu.³¹⁰ Paros'ta bir araya gelen birleşik Rus filosu su ikmalinde bulundu ve buradan hareketle düşman gemilerini aramak niyetiyle 1 Temmuz'da yeniden denize açıldı. Rusların gayesi, Osmanlı donanmasını İstanbul'dan ulaşması ihtimal dahilinde olan ilave kuvvetlerle daha fazla güçlenmeden bulmak ve çarpışmaya mecbur ederek saf dışı bırakmaktı.³¹¹ Bu amaç doğrultusunda Midilli taraflarında düşmanın izini sürmekte iken bir yandan da keşif maksadıyla bölgede gezintiye çıkan Rus gemileri, düşmanın yerini tespit etmeye çalışmakta idi. Üç gün boyunca devam eden keşif hareketi sonuç verdi ve Rus keşif kolu, düşmanın Sakız Adası ile Anadolu Anakarası arasındaki boğazda bulunduğunu saptadı, yaptığı top atışlarıyla da durumdan filonun geri kalanını haberdar etti (4 Temmuz 1770).³¹²

Hızla Osmanlı donanmasının saptandığı konuma giden Ruslar hakikaten de burada hasım gemilerinin Koyun Adaları mevkiinde demirlemiş olduğunu gördü.³¹³ Bununla birlikte karşılarındaki Osmanlı kuvvetlerinin daha önce Anabolu'da karşılaştıklarından daha büyük olduğunu anlamaları ise çok uzun sürmeyecekti. Davies'e göre Osmanlı donanması 16 kalyon -ki bunların üçü 80-90 toplu, yedisi 70 toplu, kalan altısı da 60 toplu idi-, 6 firkateyn ve elli adet perkende ile küçük yelkenliden müteşekkildi,³¹⁴ gemilerinde

³¹⁰ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, ss. 18-19; Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 191-192; *Çeşme Deniz Muhârebesi*, ss. 16-17.

³¹¹ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı* s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 398.

³¹² Davies Osmanlı donanmasının tespit edildiği tarih olarak her ne kadar 23 Haziran gününü işaret etse de bunun aslında miladi 4 Temmuz tarihinin rumi takvimdeki karşılığı olduğu görülmektedir. Nitekim buna benzer bir durum başka yerlerde o dönem Rusların kullandığı Jülyen takvimi nedeniyle de karşımıza çıkabilmektedir. Karşılaştırmak için bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 156; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 19; R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 286; *Çeşme Deniz Muhârebesi*, ss. 17-18.

³¹³ Osmanlı donanması, Çanakkale'ye doğru gitmekte iken yolda riyale kalyonunun direği kırıldığından, tamir işlemi bitene değin hasarlı gemiyle birlikte tüm donanmanın uygun bir yere demirlemesi kararlaştırılmıştı. Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 18; Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 196.

³¹⁴ Davies *Russo-Turkish War*, ss. 156-157. Osmanlı donanmasının -keza Rus filosunun da- gücüne dair bilgi aktaran eserlerin büyük çoğunluğunda genelde kalyon ve firkateyn gibi daha ön planda olan gemilerin sayılarına dair malumat bulunur. Ancak donanmada yer aldığı kesin olan başka tür gemiler (çekdiri, baştarde, humbara gemisi vs.) ile diğer küçük tekne olarak nitelendirebileceğimiz gemiler hakkında detaylı bilgi yer almaz. Örneğin Uzunçarşılı kalyon ve firkateyn, Anderson ise kalyon sayısı hususunda Davies ile hemfikirdir lâkin her ikisi de donanmanın toplam mevcuduna dair pek bir ayrıntı vermez ve bunların yanında diğer gemilerin de bulunduğunu söylemekle yetinir. Ancak yine de Anderson, dipnot olarak Davies'in de kullandığı görülen raporlardan (Greig'in hazırladığı rapor gibi) bahsederek, bu hususta farklı bilgilerin olduğunu belirtmekten kaçınmaz. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 399; R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 286. Öte yandan Osmanlı donanması bir yere demirlediği vakit orada tarafsız olarak nitelendirebileceğimiz (tüccar tekneleri, balıkçı tekneleri vs.) gemiler de bulunabiliyordu ve bazen

de 14 bini aşkın levent ve bin 400'den fazla da top yer almaktaydı.³¹⁵ Buna mukabil Rus filosunda 9 kalyon, 3 firkateyn, bir humbara, bir nakliye, üç kargo gemisi ve 13 küçük teknenin³¹⁶ yanı sıra en az 5 bin asker ve yine en az 600'den fazla da top bulunuyordu.³¹⁷ Kısacası Osmanlıların elindeki kuvvet miktarı hasımlarından belirgin şekilde üstündü fakat Rus filosunda kesinlikle daha deneyimli subaylar görev yapmaktaydı ki esasında bu durum çok daha kıymet-i haizdi.

5 Temmuz sabahı evvela uzaktan karşılıklı top atışlarıyla başlayan muharebe öğleyin yerini sıcak çatışmaya bıraktı. Spiridov, *Yevstatify* kalyonuyla o sırada kıyıya yerleştirdikleri topçu bataryalarına da güvenerek sahile yakın bir noktada yarım ay biçiminde harp nizamına girmiş olan³¹⁸ Osmanlı donanmasının sağ kanadına saldırdı.³¹⁹ Rus amiralinin üzerine geldiğini gören Cezayirli Hasan Paşa'nın da içerisinde bulunduğu *Burc-ı Zafer* kalyonu bu hücumu karşılamış, Rus amiral gemisiyle amansız bir mücadeleye girişmişti. Çarpışma o kadar şiddetliydi ki bir süre sonra her iki gemiyi de alevler sarmaya başladı. Hatta Rus kalyonunda oluşan tahribat öyle boyutlara vardı ki gemideki Spiridov ve Teodor Orlov bir nakliye gemisine binerek savaş alanından ayrılmak zorunda kaldı³²⁰ ancak gemidekilerin çoğu onlar kadar şanslı değildi. Alevlerin cepheneliğe de sıçraması sonucu gemide büyük bir patlama yaşandı; bu patlamanın etkisiyle mürettebatın çoğu hayatını kaybetti, yalnızca çok azı kurtulmayı başardı.³²¹ Yangının ve alevlerin sirayet ettiği bir başka gemi olan kapudane kalyonundaki

bunlar da ana donanma içinde addedilebilmekteydi. Misal görgü tanıklarından biri olan İngiliz zâbit, Osmanlı donanmasının sayısının tüm bu bahsolunan gemilerle birlikte 100 parçayı bulduğunu söylemektedir. Bkz. *Çeşme Deniz Muhârebesi*, s. 19.

³¹⁵ A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2013, s. 181; Davies *Russo-Turkish War*, ss. 156-157. Anderson'a göre ise Osmanlılar yaklaşık 1300 topa sahipti. Bkz. Anderson, *Naval Wars*, s. 287.

³¹⁶ Davies *Russo-Turkish War*, s. 156. Kurtoğlu ve Uzunçarşılı, Koyun Adaları mevkiine gelen Rus filosunun mevcudunun 18 olduğunu ifade eder. Bkz. Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 399. Panzac ise Rus filosunun 9 kalyon ve 3 firkateynin yanı sıra 15 küçük teknedan oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 202.

³¹⁷ Şirokorad Rusların elindeki top miktarının 608 olduğunu söylerken, Anderson'a göre bu sayı 710'du. İngiliz zâbit tarafından verilen bilgiye göre ise Rusların elinde 800 civarında bir top bulunmakta idi. Karşılaştırmak için bkz. A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 181; *Çeşme Deniz Muhârebesi*, ss. 4-5; R.C. Anderson, *Naval Wars*, s. 287.

³¹⁸ Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 289.

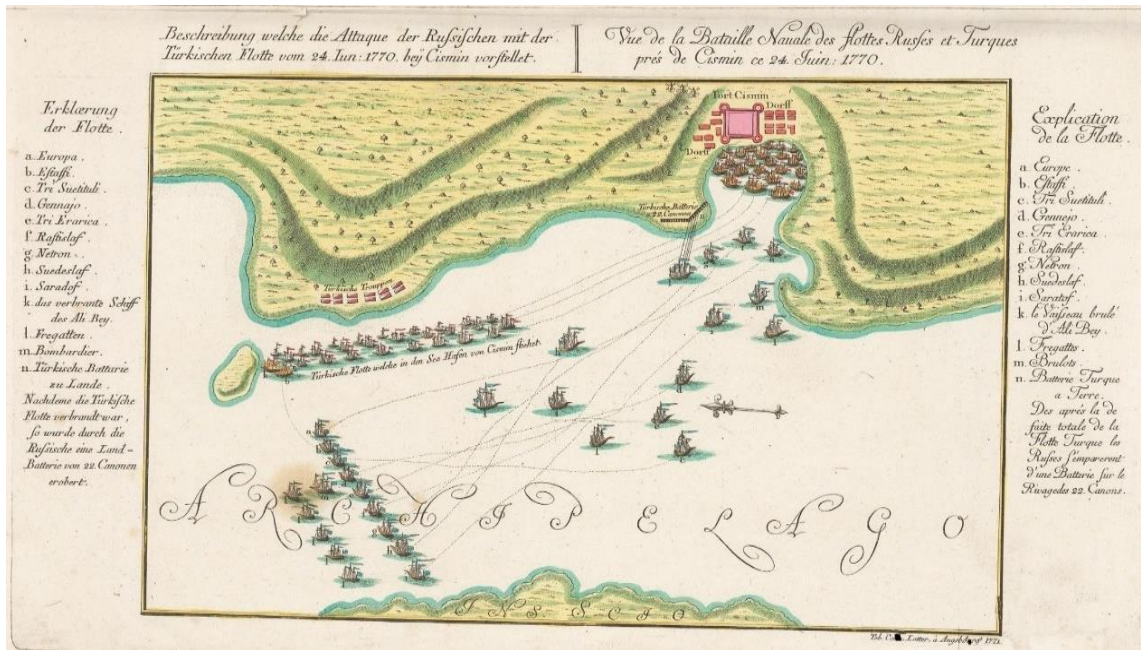
³¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 399.

³²⁰ Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 202; Davies *Russo-Turkish War*, s. 158.

³²¹ Vuku bulan bu muharebe sonucunda tüm Rus filosundaki ölenlerin sayısı 40'a yakını subay olmak üzere 523'tü. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 206. Davies ise ölü sayısının 600'den fazla olduğunu söylüyor. Bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 158.

mürettebatsa, kendini suya atarak canını kurtarmak derdindeydi lâkin onların da büyük çoğunluğu -ki Hasan Paşa kurtulmayı başaranlar arasındaydı-³²² meydana gelen yangından ve yaşanmakta olan bu hengameden sağ çıkmayı başaramadı.³²³ Kalyonların infilak ettiğini gören donanmanın geri kalanı akıntı ve rüzgârın da etkisiyle yangının kendi gemilerine de sıçrayabileceği korkusuyla telaşa kapılmış; yelkenlerini açarak savaş alanından hızla uzaklaşmaya başlamışlardı. Osmanlı donanmasının yeni durağı artık yakınlardaki Çeşme Limanı olmuştu.³²⁴

Harita 10: Çeşme Deniz Muharebesi'nin Planı (5-7 Temmuz 1770)³²⁵

Savaş hattından ayrılan Osmanlı gemileri Çeşme Körfezi'ne girmiş, limana demir atmıştı (6 Temmuz 1770). Esasında burası çok sayıda geminin sığınabileceği uygun bir liman değildi zira gemilerin serbestçe hareket etmeleri ve manevra kabiliyetinde bulunabilmeleri için ne yeterli genişlikte ne de yeterli büyüklükteydi. Ancak "...kapudan paşa fenn-i deryâda vukufsuzluğundan nâşî Donanmâ-yı Hümayun'u Çeşme Limanı'na idhâl ile belâyı kendisi da'vet"³²⁶ ettiğinden artık iş işten geçmişti. Düşmana karşı bir

³²² Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli*, s. 236.

³²³ Osmanlı donanmasındaki kayıpların miktarı tam olarak bilinmemekle birlikte bu taraftaki ölü sayısının da Rus kaybına yakın olduğu düşünülmektedir. Aydemir ve İşıpek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 206.

³²⁴ Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 202; Davies *Russo-Turkish War*, s. 157.

³²⁵ <https://pahor.de/product/russo-turkish-wars-battle-of-chesma-turkey-lemnos-greece-1770-plan-des-schlosses-lemnos-welches-d-4-8br-1770-capitulirte-plan-du-chateau-des-lemnos-qui-capitula-ce-4-8br-1770-besch/> (Son Erişim 26.06.2021).

³²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 172.

savunma savaşı icra edilecekti ve hazırlıkların derhal başlatılması gerekmekteydi. Bu bağlamda körfezin girişine en ağır sekiz kalyon bir hat halinde girişi korumak üzere dizildi; sahile de top bataryaları yerleştirilerek ateş gücü arttırıldı. Ruslar karanlığın bastırmasıyla saldırıya geçtiler. Rus firkateynleri sahilde konuşlu top bataryalarını hedef alırken dört kalyon savunma hattına doğru hücumla kalkışarak bir Osmanlı gemisini saf dışı bıraktı. Osmanlı topçuları çok yükseğe nişan aldıklarından Rus gemilerine isabetli atışta bulunamıyorlardı.³²⁷ Çözülmüş vaziyetteki Osmanlı savunmasını aşmayı başaran Ruslar, hasmına nihai darbeyi vurmanın gayretinde idi. Bunu da üç adet ateş gemisini limanın içine doğru salarak yaptılar; yollanan ateş gemilerinden ikisi hedefe ulaşmayı başaramadı lâkin üçüncüsü tam da istenildiği gibi Osmanlı donanmasının tam ortasına girdi ve bitişik nizamda demirlemiş vaziyetteki gemilerde yangın çıkmasına neden oldu; adeta bir alev topuna dönüşen gemiler gece boyunca peşi sıra batmaya başladılar.³²⁸ Osmanlı donanmasındaki kayıpların ertesi sabah boyutları gün yüzüne çıktı: Sonuç tam bir faciaydı; ortada donanma namına bir şey kalmamış, mürettebatın önemli bir kısmı hayatını kaybetmişti; Rusların kaybı ise yok denecek kadar azdı.³²⁹

Çeşme'deki hezimetten mesul tutulan Kaptan-ı derya Hüsametdin Paşa görevden alınmış yerine Cafer Bey getirilmişti. Yeni Kapudan Paşa'nın elinde İstanbul'daki tersanede bulunan altı parçalık bir donanmadan ve Rodos ve Midilli'deki birkaç gemiden³³⁰ başka herhangi bir kuvvet bulunmadığından Ülgün ve Bar'dan acele olarak otuz adet geminin

³²⁷ Aynı durum Anabolu'da da yaşanmış, Osmanlı topları Rus gemileri karşısında oldukça etkisiz kalmıştı. Davies *Russo-Turkish War*, s. 159.

³²⁸ Panzac, *Osmanlı Donanması*, ss. 202-203.

³²⁹ Enverî Sadullah Efendi ölü sayısına dair bir şey söylemez lâkin 20 adet kalyon ile beraberindeki firkateynlerin tamamen yandığını ve ek olarak Kapudan Paşa ile Cezayirli Hasan Paşa'nın kurtulmasına karşın Patrona Ali Bey'in öldüğünü aktarır. Bkz. Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 128. Vâsıf Efendi, gemilerin cümlesinin yandığını ifade ederek ucu açık bir söylemde bulunur. Bkz. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 419. Fındıklılı Süleyman Efendi ise "*faraza olsun, sefine kullanır kalyoncu ve kapdan ve ilm-i deryaya ârif zât kalmadı*" diye yazar ancak daha fazla ayrıntı vermez. Bkz. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, c. II-B, s. 32. Öte yandan bu meseleyi ele alan ve bizim de daha önce pek çok defa yararlandığımız ve genel itibarıyla ikincil kaynaklar olarak nitelendirebileceğimiz kaynaklarda daha fazla ayrıntı yer alır. Örneğin Davies, 4 bin leventin kurtulmayı başardığını, 11 bininin öldüğünü, Rus kayıplarınınsa sadece 11 olduğunu yazar ve ekler: Osmanlı donanmasındaki 16 kalyon, altı firkateyn ve 50 küçük tekne yanmış; bir kalyon ile 5 kadirga da düşmanın elinde geçmişti. Bkz. Davies *Russo-Turkish War*, s. 159. Yine Panzac Osmanlıların kaybının 7-8 bin civarında olduğunu ifade eder ve bu sayının daha fazla da olabileceğine dair açık kapı bırakır. Bkz. Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 203. Aydemir ve İşipek ise net bir rakam vermez fakat muhtelif kaynaklarda 5-10 bin arasında bir kayıp yazdığını aktarır. Bkz. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 206. Son olarak, Aktepe yalnızca Kapudan Paşa'nın başardasının kaçarak kurtulabildiğini, bununla birlikte 5 bin dolaylarında da askerinin öldüğünü belirtmektedir. Bkz. Aktepe, *Çeşme Vak'ası*, s. 289.

³³⁰ Davies, tersanedeki gemi sayısının üç olduğunu söylüyor. Bkz. Davies, *Russo-Turkish War*, s. 159.

gönderilmesi istendi.³³¹ Zira Rus filosu Ege'deki faaliyetlerine devam ediyordu. Kuvvetlerini iki kısma ayıran Ruslar saldırılarını başlıca iki noktaya yoğunlaştırdılar. Rus filosunun Elphinstone idaresindeki üç kalyon ve iki firkateynden oluşan kolu Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış; Spiridov önderliğindeki diğer kolu ise Limni Adası'na asker çıkarmıştı.³³² Limni'nin kuşatılmasının önündeki en büyük etken coğrafi konumu itibarıyla Boğazlara yakın bir mevkide bulunan adanın boğaz ablukası sırasında üs vazifesi görebilecek olmasıydı. Çünkü boğazın tutulması Ruslar için bilhassa önem arz ediyordu. Boğazın seyrüsefere kapatılması halinde ne kuzeyden herhangi bir ticaret ya da savaş gemisi Ege'ye açılabilir ne de aynı şekilde boğaza girmek isteyen herhangi bir gemi buraya gelerek başkent İstanbul'a ulaşabiliyordu ki bu durum başkentte gıda tedarikinde sorunların baş göstermesine yol açabileceğinden pekâlâ Bâbîâli sulh talebinde bulunmaya zorlanabilirdi.³³³

Ruslar 10 Temmuz'da yaptıkları çıkarmanın üzerinden neredeyse üç ay geçmiş olmasına karşın müdafilerin direnişi nedeniyle Limni Kalesi'ni bir türlü ele geçiremiyorlardı. Ancak baş gösteren susuzluk ve mühimmat eksikliği nedeniyle savunmacılar artık dayanacak güçlerinin kalmadığını muhasaranın şiddetinin her geçen gün arttığını acil yardım edilmezse kaleyi teslim edeceklerini bildirdiklerinden kalenin düşmesi artık an meselesi idi.³³⁴ Ruslar olası Osmanlı yardımlarına engellemek maksadıyla ada çevresindeki kuvvetlerini arttırmaktaydı buna karşın boğazdaki baskıları zayıflamıştı. Boğazdaki abluhanın İstanbul'un güvenliğini dahi tehdit eder hale gelmesi nedeniyle Bâbîâli, Fransız subay Baron de Tott'u boğaz tahkimatlarını tahkim ve teçhiz etmekle görevlendirmiş; alınan tedbirler Rusların boğaza uyguladığı saldırıların önlenmesinde etkili olmuştur.³³⁵

Limni Kalesi'nin düşmek üzere olduğu bilgisinin alınması üzerine Çanakkale'ye gelen Cezayirli Hasan Paşa, burada boğaz hisarları kumandanıyla görüşmüş kendisine asker

³³¹ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 420; Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 128.

³³² Davies, *Russo-Turkish War*, s. 159.

³³³ Davies, *Russo-Turkish War*, s. 159, 178; Aydemir, İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 260-261.

³³⁴ Cengiz Fedakar, "Limni Müdafaası (1770)", *History Studies*, c. XI, sy. 5, Samsun, 2019, ss. 1563-1565.

³³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 401. Fransız subayın kendi kaleminden Çanakkale istihkâmlarının güçlendirme ve iyileştirme çalışmaları süreci hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Baron de Tott, *18. yüzyılda Türkler*, (çev. Mehmet R. Üzmen), İstanbul: Tercüman Yayınları, yıl belirtilmemiş, ss. 178-193.

verilmesini talep ederek adaya gitmek için izin istemiştir. Bunun üzerine Hasan Paşa'ya asker verileceği taahhüdünde bulunulmuşsa da söylenilenden çok azı paşanın emrine verilmişti. Paşa daha fazla beklemek istemediğinden yanına aldığı bin civarındaki askerle,³³⁶ derme çatma dahi olsa bulabildiği tekne kayık ne varsa binerek adaya doğru yelken açmış; düşmanın 80 toplu *Sviatoslav* adlı kalyonunun karaya oturması nedeniyle oluşan boşluktan da yararlanarak³³⁷ Ekim ayının başlarında adaya çıkarma yapmıştır. Adaya çıkan Osmanlı kuvvetlerinin sayısının 12 bin kişiden oluştuğu şeklinde söylentiler bir yana hasmının beklenmedik bu hamlesi üzerine paniğe kapılan ve operasyonu riske atmak istemeyen Ruslar, kuşatmayı kaldırarak gemilerine doğru çekilmeye başladılarsa da çekiliş esnasında onlara yetişen Osmanlı birlikleri ile yaşanan muharebede çok sayıda kayıp verdiler.³³⁸ Limni'yi ana üs olarak kullanmak planları suya düşen Ruslar artık bir sonraki sefer mevsimini beklemek üzere Paros ve Patmos adalarına çekilmişlerdi.³³⁹ Böylece savaş süresince Akdeniz cephesinin en hareketli olduğu ve en sert muharebelerin yaşandığı sefer mevsiminin de sonuna gelmiş oluyordu.

Kıyı Kiklad Adaları'nda geçiren Rus filosuna, 25 Aralık 1770'te Amiral Arf kumandasındaki üç kalyon, bir firkateyn, 10'dan fazlada nakliye gemisi ile iki binden fazla kara askerinin yanı sıra çok sayıda mühimmat ve erzakı da içerisinde barındıran üçüncü filo da katılmıştı.³⁴⁰ Son katılımla beraber kayda değer bir güce ulaşan Rus filosu, aynı zamanda harekât üssü olarak belirlenen Paros üzerinden Ege'deki pek çok noktaya (Midilli, Rodos, Eğriboz gibi) baskın suretiyle saldırma girişimde bulunmuş ve buralarda yapımı sürmekte olan Osmanlı gemilerini imha etmişlerdi. Ancak yine de hiç beklemedikleri bir mukavemetle karşılaştıklarından adaları ellerine geçirmekte muvaffak olamadılar ve geri dönmek zorunda kaldılar.³⁴¹

³³⁶ Fedakar, *Limni Müdafası (1770)*, s. 1566.

³³⁷ Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 204.

³³⁸ Fedakar, *Limni Müdafası (1770)*, s. 1566. Girişimleri ve başarıları İstanbul tarafından takdir gören Hasan Paşa, Limni hadisesinden az bir zaman sonra gazi unvanı aldığı gibi yeni kaptan-ı derya olarak da atanacaktı. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, ss. 36-37.

³³⁹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 263. İngiliz Amiral Elphinstone ve beraberindeki İngiliz subaylar, buraya gelinmesinden bir süre sonra Rus filosunda görev yapmayı bırakacaklardı. *Çeşme Deniz Muhârebesi*, ss. 50-53, 55.

³⁴⁰ Dördüncü filo Ağustos 1772'de, son filo ise Eylül 1774'te Doğu Akdeniz'e varacak lâkin son filo bölgeye ulaştığında savaş çoktan bitmiş olacaktır. Davies, *Russo-Turkish War*, s. 178.

³⁴¹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, ss. 275-276. Diğer yandan Rus ablukası devam ettiğinden İstanbul'un iâşe problemi de devam etmekteydi. Çünkü Ruslar tarafsız ticaret gemilerine dahi el koyuyor

1772 yılı yazı Rus filosu ile akdedilen ateşkes nedeniyle önceki senelere nazaran sakin seyretmişti lâkin bu sessizlik daha çok Ege taraflarındaydı; Akdeniz'in doğusu hareketliydi. Mısır'da bir süredir isyan halindeki Bulutkapan Ali Bey'in³⁴² üzerine 28 Nisan'da kuvvet gönderilmiş, kuvvetleri mağlup edilebilmişse de kendisi kaçmayı başarmıştı. Bu esnada bir Osmanlı gemisinin Suriye sularında seyrettiği bilgisini Ruslara ulaştırarak kendisine yardım etmeleri talebinde bulununca, dikkatleri celbedilen Ruslar bölgeye kuvvet (bir firkateyn, dokuz çektiri) sevk ettiler ve 18 Haziran'da da Beyrut Kalesi önlerine gelerek saldırıya geçtiler. Fakat Ege adalarında olduğu gibi Rusların işgal teşebbüslerine mukavemet gösterildiğinden 30 Temmuz'da bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar.³⁴³ Öte yandan Kasım ayı başlarında ateşkes henüz sonlanmamıştı ki Balyabadra açıklarında hasım kuvvetler bir kez daha karşı karşıya geldiler. Aynı zamanda tarafların "denizde" vuku bulan bu son "önemli" çarpışmasında Osmanlı gemilerinin çoğu (bilhassa Ülgün³⁴⁴ ve Cezayir'den³⁴⁵ gelenler) Ruslarca yok edilmişti.³⁴⁶

Bir sonraki sene, 1773'te Rus filosunun Elmanof komutasındaki (dört kalyon, üç firkateyn üç humbara ve bir nakliye gemisi)³⁴⁷ bir başka kolu da Ege'nin sahil kasabalarına saldırı düzenlemiş, İstanköy ve Bodrum kalelerini topa tutmuştu. Yoğun çatışmaların yaşandığı bu hücum esnasında İstanköy'e çıkarılan Rus kuvvetleri ile huruç eden müdafiler arasında kale önlerinde cereyan eden şiddetli çarpışma sonucunda Ruslar çok sayıda askerini yitirdi; ayrıca 100 kantar barut ile yedi parça top da kaybettiğinden daha fazla tutunamayan düşman geri çekildi.³⁴⁸ Bununla birlikte aynı kumandan idaresindeki seferî filo Ege'deki eylemlerini gelecek sene de sürdürmüş, birçok sahil kasabasına yağma ve saldırıda bulunmuştur. Örneğin 7 Haziran 1774'te Çeşme'ye gelen düşman gemileri kaleyi ve şehri ateş altına almış akabinde de sırasıyla Midilli ve

onların geçişine izin vermiyorlardı. Nihayet yabancı ülke temsilcilerinin olaya el atmasıyla bu sorun çözülmüştü. Bkz. Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 206.

³⁴² Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 206.

³⁴³ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 276.

³⁴⁴ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 276.

³⁴⁵ Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 206, dipnot 43.

³⁴⁶ Davies *Russo-Turkish War*, s. 178; Panzac, *Osmanlı Donanması*, s. 206.

³⁴⁷ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 278.

³⁴⁸ Hem Ahmed Vâsîf Efendi hem de Enverî Sadullah Efendi, İstanköy'de Rusların 5 bin kayıp verdiğini belirtse de bunun bir hayli abartılı olduğu kesindir zira İstanköy değil tüm harekât süresince Rusların kaybı bu rakamlara çıkmış değildi. Nitekim bu sayının 5 bin değil de 500 olması pekâlâ mümkün olabilir. Bkz. Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 580; Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, ss. 410-411.

Gökçeada'ya demir atmıştır.³⁴⁹ Ne var ki bir süre sonra, 21 Temmuz 1774'te,³⁵⁰ Küçük Kaynarca'da imzalanan anlaşma ile Osmanlı-Rus Harbi resmen sona ermiştir. Barış haberinin Akdeniz cephesine ulaşmasıyla birlikte Rus donanması önce Paros'taki üssüne çekilmiş, daha sonra da Baltık'a dönmek üzere Akdeniz'den ayrılmıştır.³⁵¹

3.1.2. Mora İsyanı ve Navarin'de Rus İşgali

Rus eylem planı dahilinde, Akdeniz'de bir deniz harekâtı icra etmenin yanı sıra Mora başta olmak üzere Balkanlar'da yaşamakta olan Osmanlı tebaası Ortodoks ahaliyi İstanbul'a karşı kışkırtmak ve isyana teşebbüs etmelerini sağlamak da bulunuyordu. Bu bağlamda Ruslar, Mareşal Münih'in de tavsiyesi doğrultusunda Mora'ya tertibat almak üzere pek çok casusu yarımada'ya gönderdiler. Yarımada'ya giderek faaliyette bulunanlar arasında başta Petersburg'da yetişen Rum topçu kumandanı Papazoğlu Mavromihal olmak üzere Hacı Murad, Stephan, Maroçi, Hırsto Griva, Angeli, Adamopulo ve Jean Palatino gibi isimler bulunmakta idi.³⁵²

Mora'ya giden ajanlardan biri olan Hacı Murad daha h. 1179'da (1765-66) Manya'ya varmış burada Manyotlar ile görüşme gerçekleştirerek onları tahrike başlamıştı.³⁵³ Türkçe, Farsça ve Arapçaya son derece vakıf olan bu zat, tıpkı diğerlerinin de yapacağı gibi bilhassa yarımadanın meşhur eşkiya kabilesi olan Manyotlar ile temas ediyor ve onları Rus efendilerinin himâyesi altında doğru zaman geldiğinde hep birlikte başkaldırmaya davet ediyordu. Keza 1766'da yarımada'ya gelen Papazoğlu da Manyotlar ile temasa geçmek suretiyle halk arasında isyan tohumlarını ekmeye çalışmıştır. Aldığı talimatlar gereğince Mora'da zuhur edecek isyanı örgütlemek olan Papazoğlu, getirmiş olduğu İnciller'i, Çariçenin resimlerini ve Yunancaya çevirttiği Rus askerî nizamnamelerini halka dağıtarak³⁵⁴ bağımsızlık propagandası yapıyor; yarımada'ya çıkarma yapılacağı vakit Rusların çok sayıda kara askerinin yanı sıra silah ve cephane ile isyanı destekleyeceğini vaat ediyordu.³⁵⁵ Onun gerçekleştirmiş olduğu bu eylemler, bazı

³⁴⁹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 278.

³⁵⁰ Aksan, *Savaşta ve Barışta*, s. 166.

³⁵¹ Davies, *Russo-Turkish War*, s. 180.

³⁵² Yuzo Nagata, *Muhsinzade-Zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi: İzmir, 1999, s. 65.

³⁵³ Finlay'e göre ise Rum ahali üzerindeki Rus entrikası aktif olarak 1764'te çoktan başlamıştı. Bkz. Finlay, *Greece under Othoman*, s. 302.

³⁵⁴ Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 6.

³⁵⁵ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 171.

papazların yanı sıra bölgenin yerel ileri gelenleri olarak nitelendirebileceğimiz kimi kocabaşılar tarafından da oldukça destek görmüştür. Kocabaşılar kara ve deniz ticaretinde söz sahibi konumuna geldikleri gibi yarımadaadaki Hristiyan kesimin meskûn olduğu mahallerin idaresini de ellerinde tuttuklarından onları yanına çekmek demek, Rus propagandasının sıradan halk üzerindeki etkisinin de artması anlamına gelmekteydi. Örneğin bunlardan biri olan Kalamata kocabaşısı Panayotti Benaki, Manyalılar ile kurmuş olduğu ticarî münasebetlerin getirmiş olduğu nüfuzdan faydalanarak onları isyana teşvik ediyordu. Mora'da gezerek istiklâlin mümkün olabileceği yönünde halkı galeyana getiren Benaki, kendisinden o kadar emindi ki bir keresinde Papazoğlu'na hitaben Rus filosunun Mora kıyılarında belirmesi durumunda 100 bin Rum'un isyana teşebbüs edeceğini dahi söylemişti.³⁵⁶

Rus casuslarının Rumlar ile Bâbiâli arasına ektiği nifak tohumları etkisini günden güne arttırmakta idi. Casusların icra etmiş oldukları söylemler ahali nezdinde giderek daha fazla şekilde yer etmiş olmalıydı ki 1767'de Mora'yı ziyaret eden Richard Chandler isimli seyyah, Rumlar arasında yaklaşan Rus yardımının kendilerini Osmanlı hâkimiyetinden kurtaracağı yönünde söylentilerin dolaştığı bilgisini aktaracaktır.³⁵⁷

Buna karşın yerel Osmanlı idarecileri uyarılmış olmalarına rağmen tedbir almaktan ve vaziyeti İstanbul'a bildirmekten imtina ediyor; meseleye gereken ehemmiyeti göstermiyorlardı.³⁵⁸ Diğer taraftan yine son yıllarda Mora'da olası bir isyanı tetikleyebilecek başka durumlarda yaşanmıyor değildi. Şöyle ki bölge son yıllarda giderek artan bir ölçüde birtakım önde gelen şahsiyetler arasında sıradan reaya aleyhine olacak şekildeki iktidar mücadelelerine sahne olmaktaydı. Bu durum ahalinin üzerinde hissettiği baskı ve güvensizlik hissiyatının artmasına neden olmuştu. Yaşananlar karşısında Osmanlı yetkili mercileri ahalinin şikâyetlerini çözüme kavuşturmak bir yana müştekilerin bizzat şikâyet ettikleri kişiler tarafından cezalandırılıyor olması ise halkın

³⁵⁶ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 60, 65-66.

³⁵⁷ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, ss. 66-67.

³⁵⁸ Süleyman Penah Efendi, Hacı Murad'ın eylemleri hususunda bölgedeki pek çok devlet yetkilisini haberdar ettiğini buna karşın vaziyetin İstanbul'a bildirilmesi hususunda devlet yetkililerinin gerekli adımları atmaktan kaçındığını söylemektedir. Yine Penah Efendi, durumdan haberdar olan Tripoliçe naibinin kendisini yanına çağırdığını ve ona; "*Asitaneye gönderdiğin tahrîrâtın gayet münasib ve iş dahi tahrîriniz üzere olduğuna iştibâh yokdur lâkin tasdîkiçün ısrâr olunsa mütesellim-i mûmâ ileyh ve mîr-i mûmâ ileyh kocabaşılar ile hilâfını Der-Âliyye'ye tahrîr ederler ve ikimiz dahi kazâ-keş oluruz*" dediğini yazar ve ekler: "*Tahrîrâtı ibtâl [etti] ve [nâib] asitâne tarafına ne yazdı ma'lûmum olmadı.*" Bkz. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, (haz. Abdullah Zararsız), Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 61-62.

adalete ve dolayısıyla yönetime olan güven duygularını kaybetmesine de yol açmıştı. Mevcut koşullar altında kendi güvenliğini sağlamak için haydutluğa başvuran ya da nüfuzlu kişilerin himayesi altında askerlik yapmaya başlayan kişiler olduğu gibi can güvenliğini sağlamak için topraklarını terk etmek zorunda kalanlar da vardı. Her halükârda ayaklanma öncesindeki kargaşa hali isyana zemin hazırlamıştı ve anlaşılan o ki isyanda en az Rus müdahalesi kadar, iç siyasetin de bir o kadar etkisi olacaktı. Dolayısıyla daha Rus casuslar bölgeye gelmeden evvel ahali arasında zaten bir huzursuzluk ve kargaşa ortamı hâkim olduğundan, aslında Papazoğlu ve diğerlerinin halkı yönetime karşı kışkırtmaları için bundan daha uygun bir ortam olamazdı.³⁵⁹

1769 yılı sonlarına gelinmiş, Osmanlılar ve Ruslar arasındaki harbin patlak vermesinin üzerinden epey zaman geçmişti. Mora'da çıkarılması planlanan isyana yönelik başlatılan hazırlıklarda da sona gelindiğinden artık sonrası için atılacak adımlar belirlenmekteydi. Bu kapsamda Pisa'ya geçen Aleksey Orlov ve kurmayları burada Manyotlar başta olmak üzere Moralı Rumları temsil eden bir heyet ile görüşme gerçekleştirmiştir. Papazoğlu ve Stephan gibi casuslar ile Benaki başta olmak üzere bazı kocabaşılıkların da hazır bulunduğu bu toplantıdan önemli kararlar çıktı. Varılan anlaşma gereğince göre Rus bayrakları kıyıda belirlediği vakit Rumlar da isyanın fitilini ateşlemiş olacaktı.³⁶⁰ Bununla beraber Ruslara ait gemilerden birinin, öncesinde Mora kıyılarına çıkarma maksadıyla değilse de erzak ve cephane temin etmek için demirlediği de vâki idi. Gaston Limanı'na gelerek birkaç gün lenger bağlayan ve ardından Zante'ye geçen bu düşman gemisinin eylemleri hakkında gemiye gönderilen biri vasıtasıyla bilgi edinilmiş ve durumdan Ahmed ve Mustafa Ağa adındaki iki Osmanlı zâbiti de haberdar edilmişti. Buna karşın Mütesellim Hasan Efendi'den korktuklarından -zira tehdit edilmekte idiler- vaziyeti Mora muhafızına bildirmeye cesaret edemediler. Hakeza bundan altı ay kadar önce Mora tercümanı, yarımada da yaşananlardan hareketle Rusların "makâsıd-ı fesad" içerisinde olduğuna

³⁵⁹ İsyân öncesi Mora'daki koşullar ve mevcut düzen hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Birol Gündoğdu, *Ottoman constructions of the Morea rebellion, 1770s: a comprehensive study of Ottoman attitudes to the Greek uprising*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto Üniversitesi, Toronto, 2012, ss. 189-225, 299-300.

³⁶⁰ Cengiz Fedakar, "Mora İsyanı (1770)", *Abdülkadir Özcan'a Armağan Tarihin Peşinde Bir Ömür*, (haz. Hayrunnisa Alan ve Ömer İşbilir vd.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, s. 588.

yönelik malumat vermiş ancak aynı mütesellim onun sözlerine itimat göstermediği gibi onu da tehdit etmişti.³⁶¹

Buraya kadar hep gaflet içindeki Osmanlı idarecilerinden ve onların Rus propagandası karşısındaki kayıtsızlıklarından bahsettik lâkin durum ne sanılanın aksine tamamen Bâbîâli'nin kontrolü dışındaydı ne de devlet adamlarının tamamı cahil ve bütünüyle Mora'daki vaziyetten bihaberdi.³⁶² Zira yetkililer, Rus filosunun Akdeniz'e doğru gelmekte olduğunu ve onların maksadını elçiler vasıtasıyla da öğrenmek imkânı bulabilmekte idi.³⁶³ İsyan öncesinde hem Mora'da hem de Balkanlar'daki kimi yerlerde yetkililerin ihtiyati tedbirleri almak hususunda bazı adımlar attığı bilinmekle birlikte anlaşılın o ki bilhassa savaşın patlak vermesinin de bir sonucu olarak Bâbîâli tebaasının Ruslarca tahrik edilebileceği ya da edildiği gerçeğini giderek önemsemeye başlamıştı. Öyle ki bizzat sadrazam tarafından padişaha Rusların imparatorluk topraklarında entrika peşinde olduğu rapor edilmiştir.³⁶⁴ Nitekim Rusya üzerine resmen savaş kararı alınmasının üzerinden çok geçmeden Mora'daki gayrimüslim reayanın elinde bulunan veya kiliselerde sakladıkları düşünülen silahları, mühimmatları vs. her türlü savaş aletleri

³⁶¹ Penah Efendi ve çevresinde bulunan bazı şahsiyetler, Rusların girişmiş oldukları “gizli” faaliyetlerin farkında idi. Hatta yaşananlardan hareketle durumdan Bâbîâli'yi de haberdar etmek için kendi çabalarıyla İstanbul'a bir ulak göndermeye yeltenmişler lâkin ona ve arkadaşlarına karşı asılsız suçlamalarda bulunma ihtimali olan Osmanlı idarecilerinden korktukları için fikirlerini değiştirmişlerdi. Bkz. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 62-66. Bölgedeki idareciler İstanbul'a bilgi verilmesini istemiyorlardı çünkü Bâbîâli bu tür şeyler hakkında bilgilendirilmiş olsaydı, Bâbîâli dizginleri ele alabilir bu da yerel yetkililerin çıkarlarına aykırı bir durum teşkil edebilirdi ki bu onların hiç istemeyeceği türden bir şeydi. Gündoğdu, *Morea rebellion*, ss. 229-231.

³⁶² Finlay, *Greece under Othoman*, s. 304. Osmanlı ricali arasında temel coğrafya bilgisinden bile yoksun o kadar çok kişi vardı ki bunlar Rusların gemilerini Akdeniz'e Batılıların müsaadesiyle karadan taşımış olmalarını gerektiğini düşünüyor, filonun Baltık üzerinden geldiğini akıl edemiyorlardı. Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, c. III, (çev. Berkay Ersöz), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017, s. 173. Ahmed Vâsif Efendi, bahse konu devlet adamlarının tutumlarına dair şu satırları yazacaktı: “...ricâl ü kibârı bu keyfiyeti maglataya haml ve 'adem-i tasdik ile Petersburg'dan Akdeniz'e Moskovlu'nun donanma ihrâcını bir veçhile mutâla'alarına tatbik edemeyüp, umûr-ı müstahîleden 'add ve mu'âraza edenlerin delâyilini mükâbere-i mahz ile redd eylediler.” Ahmed Vâsif Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 408. Halbuki daha 1710 yılında Rusya'nın Osmanlı büyükelçisi Tolstoy İstanbul'da iken, Türklerin Rusların gemilerini Atlantik'ten dolaştırarak Akdeniz'e sokabileceklerini ve hatta İstanbul'a kadar getirebileceklerini düşündüklerini rapor etmişti. Bkz. Robert K. Massie, *Büyük Petro*, (çev. Hakan Abacı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 652.

³⁶³ Örneğin İsveç elçisi yazmış olduğu bildiriye Rus filosunun Akdeniz'e gitmek üzere Kopenhag Limanı'na demirlediği hususunda Bâbîâli'yi uyarmakla kalmamış, mürettebatın hastalık nedeniyle müşkül durumda olduğunu dahi iletmişti. Bkz. BOA, TS.MA.e. 730/31 (Tarihsiz).

³⁶⁴ Sadrazamın Boğdan'ın Rus entrikasının membağı haline geldiğini belirttiği takriri, Rusların savaş sürsün ya sürmesin kendi menfaati için yeri geldiğinde imparatorluğun Hristiyan tebaasını -bilhassa Mora'dakiler gibi Ortodoks halkı- kışkırtmaktan kaçınmayacağını Osmanlı devlet adamlarına açıkça göstermişti. Birol Gündoğdu, “The Question of Ottoman Ignorance before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents”, *Middle Eastern Studies*, c. LI, sy. II, 2015, s. 245.

ücreti mukabilinde satın alınmak suretiyle ellerinden alınmıştır.³⁶⁵ Verilen talimat doğrultusunda toplananların büyük çoğunluğu cephedeki askerlere değil ihtiyaç duydukları gerekçesiyle Müslüman tebaaya verilmek istenmişse de ekseri Mora kalelerine gönderilmiştir. Alınan bu tedbirler Akdeniz'deki Hristiyan-Rus iş birliğinden kaynaklanabilecek potansiyel tehlikenin Osmanlı ricalince farkında olduğuna işaret eder.³⁶⁶ Ezcümle belirttiğimiz üzere hem Akdeniz'deki Rus varlığı hem de Mora'daki isyan, Osmanlılar -en azından bir kısmı- için beklenmedik değildi ve devlet kendince birtakım tedbirler de almıştı. Fakat görüleceği üzere bu tedbirler yetersiz kalacaktır.

Osmanlılar yukarıda zikredilen tedbirleri alırken, Spiridov idaresindeki öncü Rus filosu Mora'nın güneyindeki Elafonisi (Paşa) Adası açıklarına gelmiş burada başkumandanları Aleksey Orlov'u beklemekteydi. Bu esnada şiddetli bir fırtına kopması üzerine gemilerden beşi Manya'nın Mavro Mihalioglu Limanı'na sığınmak zorunda kalınca, onları gören Manyotlar bunun isyanın başlamasına yönelik kendilerine verilen bir işaret olduğunu zannetmişler ve derhal isyan bayrağını orada açmışlardı.³⁶⁷ Bu suretle ayaklanma hızla tecessüm ederken, Kont Orlov'un planı da daha en başından bozulmuş oluyordu. Orlov'un gayesi, evvela Çanakkale Boğazı'nı kapatarak Osmanlıların donanmasını sevk etmesine mâni olmak ve daha sonra belli başlı adaları ele geçirdikten sonra yalnız Mora değil Selanik'e kadar uzanan geniş çaplı bir isyan çıkartmaktı ama süreç planlandığı gibi gitmedi; ayaklanma artık başlamıştı.³⁶⁸

Mevcut koşullar Rusları da harekete mecbur ettiğinden planda değişikliğe gidildi. İlk aşamada ilticaya mecbur Rus gemileri içerisindeki 500 asker ağırlıklarıyla beraber karaya çıkarıldı ve Manyotlar ile yapılan temas sonucu hiç vakit kaybetmeden eyleme geçilmesi

³⁶⁵ BOA, AE.SMST.III. 79/5836 (Evail-i Recep 1182/11-20 Kasım 1768). Harp malzemelerinin toplatılmasına dair başka vesikalar için ayrıca bkz. BOA, C.AS. 57/2692; 311/12841.

³⁶⁶ Mora İsyanı arifesinde yarımada dahil Akdeniz'deki adalar ve civar yerlerde meskûn Hristiyan tebaadan toplanan silahların sayısı en az 15 bini bulmuştu. Ayrıntılı bilgi için kz. Gündoğdu, *Morea rebellion*, ss. 218-222. Osmanlıların başkaldırı öncesi aldıkları tedbirler ve isyana bakış açıları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Gündoğdu, *Morea Rebellion*, ss. 238-253. İsyandan aylar önce üç adet Rus kalyonunun Venedik'in Zante ve Korfu adalarına geldiği bilgisi Bosna valisi Mehmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiş; paşa ayrıca Venedik kontrolündeki bölgelere gelen Ruslara zahire, silah ve mühimmatın yanı sıra gemiler verildiğini de rapor etmişti. Bunun üzerine Osmanlılar yalnız Venedik'ten değil İngiltere ve Danimarka'dan da ne suretle Ruslara yardım ettiklerinin kesin cevabını isteyecekti. Bkz. *Mehmed Emin Recâi Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına dair mecmuası (Değerlendirme-çeviri metin)*, (haz. Engin Çetin), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017, ss. 49-50.

³⁶⁷ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 66.

³⁶⁸ Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, s.588.

kararlaştırıldı. İsyancılar evvela isyanın merkezi olan Manya bölgesi ile yakın çevresini yakıp yıkmaya başladılar; Kalamata ve Andrusa kasabalarına saldırınca buraların Müslüman ahalisi Koron ve Modon Kalesi'ne sığındılar. Düşman ardından Koron'a da saldırmışsa bile burası önceki iki yere nazaran oldukça muhkem bir kale ile korunmakta idi. Teodor Orlov idaresindeki Rus filosu denizden, isyancılar ise karadan kaleyi ortaklaşa muhasara altına almışlardı. Bu esnada kuşatmaya Kalamata kocabaşısı Benaki ile beraberindeki dört bin Rum da iştirak etmişti. 400 neferden oluşan müdafiler ise Müslüman ahalinin de desteğini arkalarına almış, tüm saldırılara göğüs germekte idi. Kuşatanlar tüm hücumlarına rağmen gördükleri direniş karşısında kaleyi bir türlü ellerine geçiremiyor; neticede tam iki ay boyunca kuşatmayı sürdürseler de kaleyi bir türlü ellerine geçirmekte muvaffak olamayacak ve nihayetinde muhasaraya son vereceklerdi.³⁶⁹

İsyanın yarımada içerisindeki etki alanı genişliyor, buna koşut olarak asilerin sayısı giderek artıyordu. İsyan eden Manyotların mevcudu 50 bini bulmakla birlikte bunlara nizam ve disiplin vermek de bir o kadar zordu.³⁷⁰ Kahir ekseriyeti askerî talim ve terbiyeden yoksun düzensiz birliklerden oluşan isyancı kuvvetlerin zapturapt altına alınması sorunu, isyan süresince Rus subay ve askerlerinin önündeki en büyük meselelerden biri olacaktı. Ancak yine de Ruslar, iki tümen kurarak asilerin bir kısmını doğrudan kendi zabitlerinin idaresi altında örgütleyebildiler. Bunlardan Doğu Tümeni'ni Barkov, Batı Tümeni'ni ise Prens Peter Dolgoruki kumanda edecekti.³⁷¹

Rusların karaya asker çıkardıkları ve isyancılarla birleşerek ayaklanma tertip ettikleri haberi Koron, Modon, Mezistre, Andrusa ve Londar gibi muhtelif yerlerde meskûn Müslüman ahali tarafından İstanbul'a bildirildiği gibi korkuya kapılan halk bölgeye bir an önce asker sevk edilmesini talebinde de bulunmuştu. Bunun üzerine süratle harekete geçen Bâbîâli, halihazırda Anabolu Muhafızı olan Muhsinzade Mehmed Paşa'yı geniş yetkilerle Mora'ya serasker, muhafız ve aynı zamanda muhassıl tayin etmişti; kalelerin tamiri, levazım ve zahire giderleri için de tarafına öncelikle 50 bin kuruş gönderildi.³⁷²

³⁶⁹ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, ss. 68-69; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 8.

³⁷⁰ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 69.

³⁷¹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 173; Davies, *Russo-Turkish War*, s. 154.

³⁷² BOA, C.AS. 1171/52166, s.3 (11 Zilkade 1183/8 Mart 1770); Enverî Sadullah Efendi, *Tarihinin I. Cildi*, s. 98. İstanbul, Mora kalelerinin muhafızlığına ise Vezir Osman Paşa'yı tayin etmişti. Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, s. 590.

Buna ek olarak Mart ayının sonlarında Mora savunmasına yönelik mali tedbirler (kalelerin onarımı, asker tahriri vs.) kapsamında seraskere 200 bini mirîden, 40 bin kuruşu da kaimmakam paşadan alınan borçla sağlanmak üzere ayrıca 240 bin kuruş daha tahsis edilecektir.³⁷³ Bu noktada bir parantez açmamız icap etmektedir. Şöyle ki isyan süresince borç para almak suretiyle masrafların -en azından bir kısmı- karşılanmasına yoluna gidilmesinin önündeki en büyük etken isyan nedeniyle cizye ve mukataa tahsilinin olanaksız hale gelmesinden mütevellit devletin gelir kaybına uğraması idi. Masrafların yerinden karşılanamaması ise hazinesi zaten artan savaş maliyetlerini karşılamakta zorlanan Osmanlıları³⁷⁴ yeni arayışlara sevk etmişti. Öte yandan bu durum yani sarfiyatın olağanüstü derecede artması ve yaşanan mali darboğaz, idareyi isyan süresince Mora'ya yönelik tedbirler almaktan geri koymamış tersine harcamalar giderek artmıştır. Hakikaten de nefer istihdamı, kalelere gönderilen zahire ve mühimmat ile tamirat işleri gibi hususlara harcanan paranın miktarı toplamda 1.035.311 kuruşa ulaşacaktı. Masrafların 981.412 kuruşa tekabül eden çoğunluğu ise ayaklanmanın bastırılması sonrası bir kısmı yeniden tahsil olunabilen Mora'nın h. 1184 (1770-1771) senesi cizye, avarız ve mukataa gelirleri ile rikab-ı Hümayundan gönderilen para ile karşılanacak, kalan az miktar paranın ise cânib-i mirî tarafından bağışlanması istenecekti.³⁷⁵

Mora'da yeniden düzenin sağlanması için büyük külfete girilmesi gerekeceği ise daha en başında belliydi. Kendisinden bir an önce isyanı teskin, asileri tedip etmesi istenen Serasker Muhsinzade Mehmed Paşa, İstanbul'a kalelerin harap, askerinin yetersiz, zahirenin kıt, mühimmat ve cephanenin ise noksan olduğunu bildirmişti.³⁷⁶ Kuşkusuz bunları gidermenin yolu paradan geçmekteydi. Evvela ayanlardan Binbaşı İzdinli Beyzade Yusuf Ağa, Binbaşı Çatalcalı Ali Ağa ve Binbaşı Yenişehirli İsmail Ağa'nın yazımı ferman buyrulan mirî askerleri de celp ederek acilen Mora'ya gitmeleri

³⁷³ İlk etapta paranın 40 bin kuruşluk bölümü seraskerin eline geçmişti. BOA, TS.MA.e. 501/21 (3 Zilhicce 1183/30 Mart 1770).

³⁷⁴ Zira son yıllarda harp için talep edilen hizmet ve malların piyasa bedeli yüzde 200'den fazla artmış olduğundan hâlihazırda savaşta olan ülke ekonomisi bundan hayli olumsuz etkilenmişti. Ek olarak arz, daha kaliteli harp malzemesine olan talep artışını karşılayamaz hâle gelince devlet bu sorunu ithalat ile çözmeye çalışmış bu da giderleri fevkalade arttırmıştı. Mehmet Genç, *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, ss. 215-217.

³⁷⁵ BOA, KK.d. 781, s. 12 (3 Safer 1188/15 Nisan 1774).

³⁷⁶ BOA, TS.MA.e. 699/24 (7 Zilkade 1183/4 Mart 1770); BOA, HAT. 1415/57850. Kalelerde barut namına bir şey kalmamıştı. Halbuki ki isyandan kısa süre önce Mora'ya Magosa Kalesi'nden 700 kantar (yaklaşık 40 ton) barut sevk edilmişti. BOA, AE.SMST.III. 234/18483 (25 Zilhicce 1182/2 Mayıs 1769); BOA, D.BŞM.CBH.d. 18461, s. 6.

emredildi,³⁷⁷ mühimmat ve zahire sevkinin yanı sıra kalelerin tahkimi için de harekete geçildi.³⁷⁸ Bir yandan da İstefe, İzdin ve Salona taraflarından üç-dört bin; Atina, Tırhala, Alasonya ve Yanya taraflarından da 4-5 bin tüfenkendaz asker daha yazılacaktı.³⁷⁹ Serasker paşa ise sadarete gönderdiği takririnde Mora'nın muhafazası için en az 10 bin askere ihtiyaç duyulduğunu, mezkûr binbaşılardan getireceği askerin yanı sıra ilave 5 bin askere daha lüzum olduğunu ve ilaveten donanmanın da ivedilikle -ki Mayıs ayı sonlarında ancak mümkün olacaktı- bu tarafa gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla hem onun uyarı ve ikazları hem de meselenin giderek daha vahim bir hal alacak olması nedeniyle 1770 yılı mart ve nisan ayı içerisinde büyük çoğunluğu Balkanlar'da ikamet eden mütesellim, mutasarrıf, ayan, muhassıl ile vezirlik pâyesi verilen daha bilcümle ileri gelenlere fermanlar gönderilecek; onlardan toplayabildikleri tüm neferler ve kapı halklarıyla birlikte bir an önce Mora Seraskeri Muhsinzade Mehmed Paşa'nın maiyetine katılmak üzere yarımadaya gitmeleri istenecektir.³⁸¹ Bunun haricinde

³⁷⁷ BOA, HAT. 8/293. Söz konusu üç ayan öncesinde Tuna cephesindeki ana orduya katılmakla memur edildiklerinden zaten bir süredir hazırlık içerisindeydiler. İşte bu durum onların süratle bölgeye sevkine imkân sağlayacak, diğer ayanlara nazaran Mora'ya daha önce ulaşan bu kişiler isyanın bastırılmasında mühim rol oynayacaklardır. Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 77.

³⁷⁸ İsyân süresince çok miktarda mühimmat malzemesi Mora'ya sevk edilecekti. Kalelere (Anadolu hariç) gönderilecek olan mühimmat malzemelerinin bazıları şunlardır: On adet 1,5 vukiyelik top arabası, 280 kayış, 70 kantarma, 100 koşum kayışı, 10 uçurdem, 20 maymuncuk, 10 civata, 50 dingil başı çivisi, 20 keçe ve 15 adet çam ağacı çivisi. Daha sonradan bunlara on kıta 1,5 vukiyelik top arabası, beş kıta 1 vukiyelik top arabası, 70 kantarma, 300 kayış, 15 top zinciri, 10 çember, 53 kantar ham demir, 15 taban demiri, 300 taban çivisi, 10 çember ile 750 tane sırık da eklenmiştir. BOA, D.BŞM.CBH.d. 18463, ss. 2-5, 6-9. Sevkinde talimat verilen on beş kıta top arabasının kârhaneden Bahçekapısı İskelesi'ne nakli için 5 çift beygir tutulmuş, bunun için her biri 25 akçeden toplam 125 akçe para ödenmiştir. BOA, C.AS. 756/31880 (Gurre-i Muharrem 1184/27 Nisan 1770).

³⁷⁹ Ersin Kırca, *168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 1-200) (1183-1185/ 1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, ss. 395-396, hkm. 632.

³⁸⁰ BOA, HAT. 8/293.

³⁸¹ Kendilerine buyrulduklarını gönderilmek suretiyle Mora'nın muhafazasına memur edilen kişilerden bazıları ve onlardan talep edilen asker miktarı ise şöyle idi: Rumeli kaymakamı, Filorina, Hurpeşte, Sarıgöl, Kesriye ve Manastır ayanlarından toplamaları istenilen asker yekûn; 15 bin, Tırhalalı Nimefî Bey; 2.000 nefer, İzdinli Beyzade Yusuf Ağa; 2.000 nefer, Livadiye, İstefe ve Sarıgöl yöneticileri; en az 4.000 nefer, Yenişehirli Osman ile Tırhala, Serfice ve Sarıgöl zabıtları ile ayanlarından; en az 2.000 nefer, Kavalalı İbrahim Paşa; 2.000 nefer, Kavalalı Hasanağazade Halil Efendi; 1.500 nefer, Filorina kadısı ve ayanı; 1.000 nefer, sayısı bilinmemekle birlikte Ohri, İlbasan mütesellimleri ile Arnavut bey ve beyzadelerinden istenen askerler, kapı halkıyla beraber Selanik Sancağı Mutasarrıfı Ali Bey, Arnavud Belgradı sükkânından Mir Kurt Ahmed; 2.000 nefer ve son olarak Dukakin'den Hüdaverdi Ahmed Bey; 3.000 nefer. Bkz. Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, ss. 592-594. Ayrıca bkz. Kırca, *168 Numaralı Mühimme*, ss. 444-449, 453-456, 461, 469-470, hkm. 695-701, 707, 712-713, 719, 730. Diğer taraftan zikretmediklerimizle birlikte Mora'ya sevki istenilen tüm bu askerlerin "kâğıt üstünde" İstanbul'un gitmesini arzu ettiği nefer miktarına karşılık geldiği, buna mukabil Mora'ya giderek bizzat sefere iştirak eden asker miktarının ise çok daha az olduğunu belirtelim. Örneğin Mayıs ayı sonlarına gelinmesine rağmen Rumeli taraflarından sevki istenen 15 bin askerden yalnızca bini tertip olunacak ve daha bölgeye ulaşmamış olacaktı. Bkz. İlhan Gök, *168 Numaralı*

yalnızca adı geçen mahallerden ve kişilerden değil Bâbîâli'nin aldığı önlemler kapsamında doğrudan İstanbul'dan da Mora'nın muhafazasını sağlamak üzere 7 bin nefer yollanacak ve bunlar muhtelif köyler ile kasabalara yerleştirilecekti.³⁸²

Askerî ve mali tedbirler bahsinin ardından ayaklanmanın seyrine bakacak olursak; 1770 yılı Mart ayı ortaları itibarıyla isyan yarımadaının önemli bir bölümüne sirayet etmiş idi. On bir kazanın Rum reayası isyancılara tâbiyetlerini bildirdi.³⁸³ Kefalonya ve Zante gibi adalardan gelen sergerde Rumlar da isyana iştirak ederken,³⁸⁴ diğer taraftan sayıları git gide daha da artan asiler yarımadaının çeşitli noktalarına saldırmaktaydılar. Bu yerlerden birisi olan Mezistre, Barkov idaresindeki tümenle birlikte³⁸⁵ başlarında Antonios Psaros'un da bulunduğu sayıları en az 60 bini bulan asilerin hücumuna uğramış,³⁸⁶ bölgenin eli silah tutan 1.500 kadar Müslüman savunucusu karşılık vermeye çalışmışsa da kendilerinden kat be kat fazla olan düşman karşısında tutunamamış; sonuçta dört yüz esir, üç yüz de kayıp veren müdafiler kasabayı düşmana terk etmişlerdir.³⁸⁷ Bununla beraber Mezistre'nin haricinde Gaston, Balyabadra, Arkadya, Karitana, Londar, Fener, Vostice, Kalavrita gibi pek çok kasaba da Rus destekli asiler tarafından saldırıya uğramakta, kaleler muhasara altına alınarak teslim zorlanmakta idi. Manyotlar ile şekavet içerisindeki diğer Rumlar, Müslüman köylerine yağma ve talanda bulunuyor; kaçmayı veyahut korunaklı bir yere sığınmayı başaramayan Müslüman ahali ise ya katlediliyor ya da esir ediliyordu. Aynı şekilde yöredeki cami ve mescitler de isyancıların saldırılarından nasibini alıyor çoğu tahrip ediliyordu.³⁸⁸ Yarımadaındaki kaleleri ve palankaları korumakla görevli yerli kulu neferler de ayaklanmış, ekseri firar etmişti.³⁸⁹

Mühimme Defteri (s. 200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, ss. 4-5, hkm. 799.

³⁸² Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, s. 590.

³⁸³ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, s. 28; Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı-Rus İlişkileri*, s. 339.

³⁸⁴ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 72.

³⁸⁵ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 173.

³⁸⁶ Ahmed Vâsif Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 409; Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 69. Fındıklılı Süleyman Efendi, Mezistre'ye hücum edenlerin sayısının 80 bin olduğunu söylüyor. Bkz. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, s. 28.

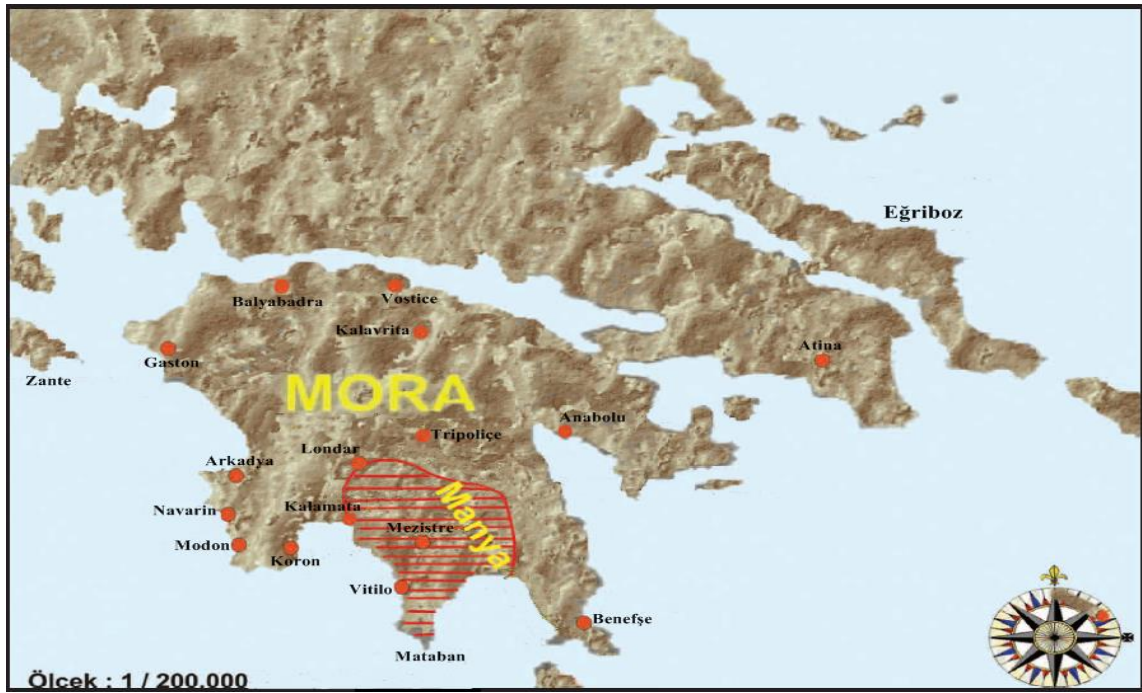
³⁸⁷ Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, s.598.

³⁸⁸ Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, s.599.

³⁸⁹ BOA, C.AS. 1171/52166, s.3. Yapılan yoklama neticesinde timarlı ve ulufeli yerli kulu neferlerin görev yerlerini terk ettiği ve kalelerin boş kaldığı anlaşıldığından Muhsinzade Mehmed Paşa'ya bu işle yakından ilgilenmesi talimatı verildi. Görev yerine icabet etmeyenlerin timarları başkalarına verilecekti. Anlaşılan o ki 1770 yılı itibarıyla hâlâ timarlı yerli kulu istihdam edilmesi uygulaması devam etmekte idi. BOA, C.AS. 55/2571 (Evasıt-ı Zilkade 1183/7-17 Mart 1770).

Bu nedenle geride kalan muhafızlara ekstra yük bindiği gibi cephane ve erzak sıkıntısı da baş gösterdiğinden müdafiler oldukça müşkül durumdaydılar. Acilen destek gelmezse müstahkem mevkiilerin de birer birer düşmesi içten bile değildi ki öyle de olacak çoğu Osmanlı birliklerinin bölgeye ulaşması zaman alacağından isyancılarca ele geçirilecekti.³⁹⁰

Harita 11: Mora İsyanı'nın Merkez Üssü Manya Bölgesi ve Belli Başlı Yerler (1770)³⁹¹

Öyle olmakla birlikte takviye birlikler ulaşana değin mukavemet gösteren yerler de yok değildi. Misal Gaston kasabası asiler tarafından kuşatılınca buranın eli silah tutan tutmayan beş yüz sakini Balyabadra Kalesi'ne sığınmış (15 Mart 1770); onları takip eden asiler burada bir başka grup ile birleşmiş ve Balyabadra'yı da kuşatmışlardı.³⁹² Savunmacılar muhasırın yoğun saldırıları karşısında günlerce direndiler ve bu durum on dokuz-yirmi gün boyunca devam etti. Günün sonunda Muhsinzade Mehmed Paşa vaziyeti haber alınca Mora Kasteli'nin savunmasından sorumlu vekilharcı Mustafa Ağa'yı hemen

³⁹⁰ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 66-72.

³⁹¹ Aslı İngilizce/Türkçe olan bu haritada olmayan bazı yerler (Londar, Vostice vs.) tarafımızca eklenmiş olup; yine bazı düzeltmeler (konumlar ve yer adları gibi) ve düzenlemeler de yapılmıştır. Bkz. Oğuz Aydemir ve Ali Rıza İşipek, *1770 Çeşme Deniz Savaşı, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları/1768-1774 Ottoman-Russian Wars Battle of Cesme 1770*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2010, s. 149.

³⁹² Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 67; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 9.

yardıma yolladı. Arnavut neferlerden müteşekkil 500 kişilik Osmanlı birliği³⁹³ tam zamanında yetişmişti çünkü kaledekiler su ve zahire yokluğu nedeniyle kaleyi aman ile teslim etmek üzereydiler. Kale önlerinde vuku bulan çarpışmada asiler ağır bir yenilgiye uğratıldı; arkalarında çok sayıda ölü ile ganimet bırakarak kaçmak zorunda kaldılar.³⁹⁴ Düşmanın peşine düşen Osmanlılar ellerindeki varoşu da geri aldılar ve bölge asilerden bütünüyle temizlendi. Balyabadra'daki yengiyi müteakip buradaki kuvvetler ile mevzubahis iki kasabanın ahalisi içerisinde toplanan 1.500 kadar nefer hep birlikte Gaston'a yürüdüler ve orayı da istirdat ettiler.³⁹⁵

Diğer taraftan isyan eden Mora reayası zahireleri gizlemek suretiyle Manya'ya kaçırdığından bölgedeki askerlerin iaşesinde sıkıntı yaşanmaktaydı. Vaziyetin serasker tarafından bildirilmesi üzerine, Karlı-ili Sancağı'ndan rayiç ile beher kilesi kırk akçe olacak şekilde 4 milyon akçeye 100 bin kile (2.500 ton) arpa ve yine her bir kilesi 80 akçe olmak üzere 2 milyon akçeye de 25 bin kile de (625 kg) un satın alınacak ve Mora'ya nakledilecekti. Bundan başka Yenişehir ayamı Osman Bey aracılığıyla pişirilmesi ferman olunan 10 bin kantar (yaklaşık 565 ton) peksimetin de gemilere yüklenip yarımadağa gönderileceği bildirilmiş;³⁹⁶ ayrıca Eğriboz'da mübâyaacı olan Ahmed Ağa vasıtasıyla 14 bin kantar (790 ton) peksimet daha sipariş edilmiştir.³⁹⁷

Mora'nın geniş bölümünde faaliyetlerine devam eden Ruslar ve isyancılar, saldırılarını tek bir noktada değil çoğunlukla muhtelif yerlerde eş zamanlı icra ettiklerinden bu suretle pek çok yerde aynı anda çatışmalar meydana gelebilmekte idi. Nisan ayı içerisinde, hatta genel olarak isyan süresince, meydana gelen çarpışma ve kuşatmalar arasında hiç kuşkusuz Tripoliçe'de vuku bulan muharebe çok önemli bir yer tutmaktadır. Mora'ya gelerek dizginleri ele alan Rus başkomutanı Aleksey Orlov, Manyotlarla birlikte Rus askerlerinin de içerisinde yer aldığı 15 bin kişilik büyük bir kuvveti³⁹⁸ Psaros'un

³⁹³ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, s. 29.

³⁹⁴ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, ss. 409-410; Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, s. 29.

³⁹⁵ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 77.

³⁹⁶ BOA, C.AS. 47/2157 (17 Muharrem 1184/13 Mayıs 1770); BOA, C.AS. 800/33942 (19 Muharrem 1184/15 Mayıs 1770).

³⁹⁷ BOA, C.AS. 1030/45192 (4 Muharrem 1184/30 Nisan 1770).

³⁹⁸ Finlay, *Greece under Othoman*, s. 313; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 409; Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 72; Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı-Rus İlişkileri*, s. 339. Süleyman Penah Efendi bu rakamı 20 bini aşkın, Kurtoğlu ile Uzunçarşılı ise 20 bin olarak belirtmektedir. Bkz.

komutasında Tripoliçe'yi almakla görevlendirdi. Eski Mora mütesellimi Hasan Efendi tarafından idare edilen Tripoliçe, eyalet merkezi olması hasebiyle çoğu yere kıyasen daha iyi korunduğundan asilerce katledilme korkusu yaşayan halkın da öncelikli sığınak yerlerinden biri haline gelmişti ve bundan mütevellit de nüfusu hayli artmıştı.³⁹⁹ Dolayısıyla olası bir mağlubiyet diğerlerinin yanı sıra insani açıdan da çok ağır sonuçlar doğurabileceğinden, vaziyetten haberdar olunmuş olacak ki Muhsinzade Mehmed Paşa'nın talimatıyla Mora'ya sevkine karar kılınan ve takımlar halinde bölgeye ulaşan ayan kuvvetlerinin Tripoliçe'de toplanmaları emrolundu. Serasker ise Anabolu'daki karargahında hazırlıklarla meşgul olduğundan⁴⁰⁰ kendisi burada kaldıysa da kapı halkını kethüdası ile bölgeye yardıma yolladı.⁴⁰¹ Esasında yarımadaya gitmesi emredilen kişilerden çoğu henüz bölgedeki Osmanlı ordusuna iştirak etmemişti. Bununla birlikte asiler yolda oldukça vakit kaybettiğinden⁴⁰² bu durum büyük bir sorun teşkil etmedi. İzdinli Beyzade Yusuf Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, Yenişehirli Kapıcıbaşı İsmail Ağa, Tırhalalı Nimetî Bey ve Yenişehirli Osman Bey'ler kendilerinden talep edilen neferler ile zamanında yetiştiler ve öncesinde savunma tertibatı alabildiler. Tripoliçe'ye vardığında düşmanı 10 bin kişiden mürettep hatırı sayılır bir Osmanlı gücü karşılayacaktı.⁴⁰³

9 Nisan 1770 günü⁴⁰⁴ taraflar arasındaki çatışma başlar başlamaz kaledekiler aniden dışarı çıkış yapmak suretiyle hücumu geçmiş, bu saldırıya tüm şiddetiyle Arnavut piyadeler ile eyaletteki yerel süvariler de dışarıdan destek verince kuşatmacılar bir anda kendilerini etrafları çevrilmiş vaziyette bulmuşlardı. Osmanlıların ansızın gerçekleştirdikleri yekvücut hücumu bilhassa askerlik vasıflarından yoksun düzensiz asiler neredeyse hiç direniş gösterememiş ve hemen kaçmışlardı ki bunlar çoğunluğu teşkil etmekteydiler. Yine birliklerin 4 bin miktarı kısmen disipline sahip acemi asker mahiyetindeki

Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 73; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 395; Kurtoglu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 9.

³⁹⁹ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 73.

⁴⁰⁰ Misal Mora'da toplanan askere verilmek üzere satın alınan zahirelerin dağıtımı ile yakından ilgilenen paşa, bölgeye ulaşan zahireleri de yine Anabolu Kalesi'nin ambarlarında muhafaza ettirmiştir. Mora'da biriken nefer için Muhsinzade Mehmed Paşa eliyle satın alınan zahirelerden yüz bin kile un ile yine o miktar peksimet, buğday ve arpa Anabolu Kalesi ambarlarına koyulmuştu. BOA, AE.SABH.I. 131/8829 (8 Zilhicce 1195/25 Kasım 1781).

⁴⁰¹ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 79.

⁴⁰² Finlay, *Greece under Othoman*, s. 312.

⁴⁰³ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, ss. 78-79; Ahmet Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774*, s. 409; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 395.

⁴⁰⁴ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr 1166-1188/1752-1774*, s. 409; Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı-Rus İlişkileri*, s. 339.

Rumlardan oluşmaktaydı ancak onlar da ilk yayılım ateşine rağmen Arnavut askerlerin üzerlerine doğru gelmeye devam ettiğini görmeleri üzerine paniğe kapılarak aynı şekilde kaçışmaya başlamışlardı.⁴⁰⁵ Tüm bunlar çarpışmanın başlamasının üzerinden yalnızca yarım saat geçtikten sonra vuku bulmuş, düşmana sadece bir defa topunu kullanmasına fırsat verilmişti.⁴⁰⁶ 400 düzenli Rus askeri ise saldırılara karşılık vermekteydi ama diğerlerinin savaş meydanından kaçmasıyla onlar da bir anda kendilerini kapana kısılmış buldu ve neredeyse tamamı hemen orada kılıçtan geçirildiler; Psaros ve Barkov canını zor kurtardı.⁴⁰⁷ Yine kaçış sonrası devam eden takip neticesinde 2 bini aşkın isyancı öldürüldü; çok sayıda savaş malzemesi ile cephane ve mühimmat da ele geçirildi.⁴⁰⁸ Ertesi gün Tripoliçe’de başlatılan tahkikat neticesinde Ruslarla iş birliği içerisinde olduğu anlaşılan birkaç piskopos yakalanarak idam edildi.⁴⁰⁹ Tüm bu yaşananlar Sultan Mustafa’yı ziyadesiyle hoşnut etti ve bunun bir nişanesi olarak Mora Muhafızı Muhsinzade Mehmed Paşa 100 kese akçe ile ödüllendirildi.⁴¹⁰

Tripoliçe ve Balyabadra’da elde edilen iki yakın tarihli Osmanlı zaferi asileri sindirmiş, çoğu Navarin ve Manya taraflarına doğru kaçarak canlarını kurtarmak derdine düşmüştü. Bu minvalde bundan sonraki süreçte isyanın seyri hızla Osmanlılar lehine değişecek ve saldırıya geçen taraf olarak eski hızını ve etkisini kaybeden ayaklanmanın bastırılması artık Osmanlılar için zamana karşı verilen bir mücadele halini alacaktı.⁴¹¹

Kont Orlov, Batı Tümeni komutanı Prens Dolgoruki ile Rusya hizmetindeki Afrikalı subay Hannibal’ı Navarin Kalesi’ni almakla görevlendirdiğinden burası da kuşatma altına alınmıştı.⁴¹² Muhasara Spiridov’un 24 Mart’ta üç adet gemi ile körfezden içeri girerek kale toplarının menzili dışında bir noktada demirlemesi akabinde de kaleyi top atışlarıyla dövmesiyle başlamıştı. 3 Nisan’da da Yüzbaşı Borisov karaya 300 kişilik bir Rus birliği çıkarmış, Hannibal ise Navarin’in doğusundaki tepeliklere topçu bataryaları yerleştirerek

⁴⁰⁵ Finlay, *Greece under Othoman*, s. 313.

⁴⁰⁶ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 73.

⁴⁰⁷ Psaros Mezistre’ye dönerek savunmasını organize etmeye çalışacak, Barkov’sa Spiridov’un yanına yani filoya geri dönecekti. Davies *Russo-Turkish War*, s. 155.

⁴⁰⁸ Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, s.601; Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 79; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 396; Kurtoğlu, *Akdeniz Harekâtı*, s. 9.

⁴⁰⁹ Finlay, *Greece under Othoman*, s. 313.

⁴¹⁰ Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, s.601.

⁴¹¹ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 80.

⁴¹² Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 73.

kaleyi o da bombardımana tutmuştur.⁴¹³ Bu suretle Navarin hem karadan hem denizden yoğun bir saldırı ile karşı karşıya idi. Kalenin yaklaşık 500 neferden oluşan garnizonu⁴¹⁴ ise düşmanın hücumlarına direnmeye çalışmakta -ki ellerinde 42 tunç top, 3'te havan topu vardı-⁴¹⁵ lâkin süregiden yoğun bombardıman onları her geçen gün teslime bir adım daha yaklaştırmakta idi. Kale halkının ve civardaki ahalinin yardım çığlıkları karşısında Muhsinzade Mehmed Paşa'ya asker celp etmesi ve bir an önce Navarin'in yardımına koşmasına yönelik emirler gitse de bu arada yarımada da toplanmış bulunan Osmanlı kuvvetlerinin büyük çoğunluğu yarımada'nın kuzeyinde, çoğunlukla da Tripoliçe taraflarında olduğundan ufukta yardımın da geleceği pek mümkün görünmemekteydi.⁴¹⁶ Diğer taraftan Ruslar kuşatmaya tüm şiddetiyle devam ediyor, kalede oluşan tahribat artıyordu. Açılan sıçan yolları ve top çarpmaları nedeniyle surlar harap bir vaziyetteydi ve bu şekilde giderse tamamen yıkılmaları işten bile değildi. Keza atılan top güllerinin isabet ettiği binalar (camiler, kışlalar, mektep vs.) ve tabyalarda da durum farksız değildi. Tabyaların ekserinde ağır hasarlar oluşmuştu. Örneğin iç kaledeki Leylek tabyada oluşan hasar bir hayli fazlaydı ki düşmanın metrislerden ateşlediği havan mermilerinden biri

⁴¹³ Davies *Russo-Turkish War*, s. 155.

⁴¹⁴ Öncelikle garnizonun çoğunluğunu yeniçeriler teşkil etmeye devam etmekteydi. Son döneme (1766-1769 sonu) ait tutulan defterlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla yeniçerilerin sayıları üç aşağı beş yukarı 240 civarında olduğundan pekâlâ kuşatma esnasında da aynı olmasa dahi bu sayıya yakın bir yeniçerinin olması kuvvetle ihtimaldir. Yine cebecilerin mevcudunda neredeyse hiç değişiklik olmadığı ve ortalama 15 kişiden oluştuğu görülüyor. Bununla birlikte diğer kapıkullarından topçulara dair malumat elde edebileceğimiz yakın tarihli bir bilgiye rastlayamasak da onların da yine öncesinde çalışmamız içerisindeki 3 numaralı tabloda da (bkz. s. 47) gösterildiği üzere, çok uzun yıllardır cebecilerden daha az sayıda kalede istihdam olunduklarından hareketle söz konusu bu üç kapıkulunun sayılarının kuşatma esnasında toplamda 265 dolaylarında olduğu varsayımında bulunabiliriz. Hakeza kalede istihdam olunan yerli kulu neferlerinin de çok uzun bir süredir olduğu üzere, sayılarının 180 nefer olmaya devam ettiği görüldüğünden tüm bunlar ışığında varlığını bildiğimiz lâkin tam tespit edemediğimiz başka kapıkullarını da (top arabacılar gibi) hesaba katarsak kalede kuşatma esnasında 450-500 arası muhafız olduğu sonucuna ulaşılır. Yerli kulu neferler için bkz. OA. KKL.e. 194/84 (21 Şaban 1183/20 Aralık 1769); BOA, AE.SMST.III. 116/8842 (21 Şaban 1183/20 Aralık 1769); OA. KK.d. 4980. Kapıkulları için bkz. BOA, C.AS. 823/35011 (10 Safer 1182/26 Haziran 1768); BOA, D.YNÇ.d. 34481, s. 13; OA. MAD.d. 17334, s. 170 (15 Rebiülevvel 1181/11 Ağustos 1767); OA. D.YNÇ.d. 34488, s. 12; BOA, D.BŞM.d. 3793, s. 66, 84; BOA, D.BŞM.d. 3869, s. 6; BOA, AE.SMST.III. 2/57 (27 Cemaziyelahir 1184/18 Ekim 1770). Ancak yine öncesinde belirtildiği üzere bilhassa yerli kulları arasında isyan nedeniyle firar vakaları bir hayli arttığından kuşatma esnasında muhafızların mevcudunun belirttiğimiz rakamdan daha az olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Nitekim isyan sırasında Navarin Kalesi topçubası gemiye binerek kaçmıştı. Bkz. BOA, TS. MA.e. 544/23 (1 Cemaziyelahir 1184/22 Eylül 1770).

⁴¹⁵ Bu bilgiyi Rus Deniz Kuvvet Arşivi'nin resmî sitesindeki 1768-1774 savaşı döneminde Rus filosunun Akdeniz'deki askerî harekâtına dair verilen bilgiler arasında yer alan Navarin'in ele geçirilişi bahsinden aldım. Verilen bilginin doğru olma olasılığı bir hayli yüksektir zira biz de 1742 yılında kalede aynı miktarda top ve havanın olduğunu belirtmiştik. İlaveten aynı malumatın devamında 360 kg'den fazla barut ile çok sayıda silahın da ele geçirildiğinden bahsedilmektedir. Bkz. <https://rgavmf.ru/books/boevaya-letopis-russkogo-flota/voyna-s-turciy-1768-1774-gg> (Son erişim 26.06.2021).

⁴¹⁶ BOA, C.AS. 35/1594 (Evasıt-ı Zilhicce 1183/6 Nisan-16 Nisan 1770).

ilerleyen günlerde doğrudan bu tabyanın altındaki barut cebehanesine denk geldi; patlamanın etkisiyle cephanelik ve kemer ayakları tamamen yıkıldı.⁴¹⁷ Aynı şekilde hisar-peçede ve kalenin daha başka bölgelerinde yıkılmalar meydana geldiğinden daha fazla karşı koymak imkânı kalmayan muhafızlar, nihayetinde kale halkının da artan talepleri doğrultusunda Navarin Kalesi’ni vire ile Ruslara teslim ederek çekilme kararı aldılar (11 Nisan 1770).⁴¹⁸

Harita 12: Navarin Kalesi’nin Ruslar Tarafından Kuşatılması (24 Mart-11 Nisan 1770)⁴¹⁹

Anlaşma gereğince kaledekilerin -ki sayıları binin üzerinde idi-⁴²⁰ hayatının bağışlanacağı ifade olunmuş, buna Fransız konsolos da tanıklık etmişti.⁴²¹ Bu noktada

⁴¹⁷ Kalenin Rus işgali sonrası hazırlanan en ayrıntılı keşif defterlerinden biri olan 1772 tarihli bir belgede, “küffar-ı haksarın (Ruslar) endahte eylediği top güllesi darbından münhedim olan” yerler ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bkz. BOA, KK.d. 4987, ss. 2-6, 15-18.

⁴¹⁸ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 73. Navarin’in Ruslarca işgal edildiği tarih kaynaklarda farklılık gösterebilmekte, bir ya da iki gün öncesi de söylenebilmektedir. Diğer taraftan işgal bahsine değinen bir vesikada açık bir şekilde 15 Zilhicce 1183 yani 11 Nisan 1770 tarihinde kalenin düştüğü ifade olduğundan biz de onu tercih ettik. Bkz. BOA, TS.MA.e. 519/18 (15 Safer 1184/10 Haziran 1770).

⁴¹⁹ Harita üzerindeki simgeler ve yazılar tarafımızca sonradan eklenmiştir. Fransız kartograf A. C. Besson tarafından XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bu haritanın özgün hali için bkz. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55004944x/fl.item.zoom#> (Son erişim 26.06.2021).

⁴²⁰ Rus işgali sıralarında kalede 600 Türk, 130 da Rum yaşamakta idi. Bostan, *Navarin*, s. 443.

⁴²¹ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VIII, (çev. Mehmed Atâ Bey), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998, s. 445.

Penah Efendi ehl-i kalenin Girit ve İnebahtı'ya göç ettiğini belirtiyor⁴²² lâkin bu hususta bir arşiv belgesinde yazılanlara göre Navarin'in ehl-i islamı o kadar "şanslı" değildi; onlar gemilere konmak suretiyle esir edilmişlerdi ve aynısı hatta daha da kötüsü Arkadya'daki Müslümanların da başına gelmişti. Dolgoruki ve beraberindeki çok sayıdaki isyancı buraya da saldırınca ahali vire şartıyla silahlarını bırakarak teslim olmuştu ancak asiler anlaşmaya uymadılar; onları evlere doldurup buraları ateşe verdiler çoğu hemen oracıkta öldü; kalanları ise özellikle de kadınları ve çocukları, Navarin'dekilere yaptıkları gibi zorla gemilerine götürerek tutsak ettiler.⁴²³

Koron kuşatmasını takip eden Aleksey Orlov, Navarin'in zapt edildiği bilgisini alması üzerine buradaki sonuçsuz muhasaranın kaldırılmasını emretti ve kuvvetleriyle birlikte Navarin'e doğru harekete geçti.⁴²⁴ Nisan ayının ortalarında Navarin'e gelen Rus başkomutan, ileride girişeceği daha büyük harekâtlar için bir ana cephanelik ve merkez üssü olarak kullanmak niyetinde olduğundan hem kaleye hem de karşısındaki Sphacteria Adası'na istihkâmlar ve cephanelikler yaptırdı; Koron'daki küçük birliği Navarin'e kaydırıldı ve kiliseye çevirttiği camide tertip edilen ayinin akabinde Rum kalabalığa yaptığı konuşmada bir kez daha Türklerin boyunduruğundan kurtulmanın muhteşemliğini hatırlattı. Belli ki amaç kuzeyden gelen hezimet haberlerini unutturmak, şevkleri kırılan asileri yeniden galeyana getirmektir ki hazırlanan abartılı söylemlerle dolu beyanname ile tam da bu amaçlanmıştır. Bildirgede Çariçenin tek arzusunun Rum halkını Türklerin zulmünden ve gaddarlığından kurtarmak olduğu, yakında kâfirlerin bölgeden tamamen kovulacağı, bununla kalınmayıp İstanbul'a kadar ilerleneceği fakat bu kutlu davada evvela kendilerinin Rum dindaşlarının desteğine ihtiyaçları olduğu söylenmekte idi. Dahası özgürlükleri için mutlak surette silahlarına sarılmalıydılar; şayet bunu yaparlarsa Çariçenin mazharına layık olduklarını kanıtlayacak ve dünyadaki en güzel hediyelerle mükafatlandırılacaklardı. Ancak sarf edilen bu sözlerin yerine getirilmesi için evvela Navarin'in güvenliğinin sağlanması, onun için de yakınındaki Modon'un alınması şarttı.⁴²⁵

⁴²² Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 73. Kale halkı dörder altın navlun ile Girit Adası'ndaki Kandiye Kalesi'ne ve civarına nakledilmişlerdi. Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir, *Gazavat-ı Cezâyirli*, s. 230.

⁴²³ BOA, TS.MA.e. 519/18; Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 69-70.

⁴²⁴ Davies *Russo-Turkish War*, s. 155.

⁴²⁵ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, ss. 652-653.

Manyotların, Moralı ve adalar ile başka yerlerden gelen Rumların ve dâhi bin kadar Rus askerinin de içerisinde yer aldığı toplamda 30 bin kişilik büyük bir kuvvet Modon Kalesi'ni kuşatma altına almıştı. İsyancılar ellerindeki 36 pare top ve havan ile kaleyi gece gündüz dövmekteydi.⁴²⁶ Kalenin 800 neferden oluşan garnizonu,⁴²⁷ düşmanın saldırılarını bozmak amacıyla birkaç defa huruç hareketinde bulunmuşsa da onların bu girişimleri sayıca üstün düşmana karşı pek etkili olmadığından kaleye geri çekildiler. Bununla birlikte müdafiler Mayıs ayının sonuna gelinmiş olmasına karşın kaleyi teslim etmiyor, direnişlerine devam ediyorlardı. Bu arada Tripoliçe'deki zaferin ardından Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Çatalcalı Ali Ağa, Yenişehirli Osman Bey, İzdinli Beyzade Yusuf, Yenişehirli Kapıcıbaşı İsmail Ağa ve Kapıcılar Kethüdası Mehmed gibi komutanlar önderliğinde gönderdiği Osmanlı birlikleri yolda asilerin tazyiki altındaki başka yerleri (örneğin Vostice ve Kalavrita gibi) de kurtararak geldiklerinden bölgeye varmaları Haziran ayının başlarını bulmuştu. Modon'a ilk ulaşan yaklaşık 4 bin asker ile Ali Ağa ve Osman Bey olurken,⁴²⁸ kalenin perişan halini gören bu iki komutan hiç vakit kaybetmeden kuşatmacılara taarruz etmişti; 10 Haziran'da başlayan şiddetli çarpışmalar yaklaşık üç-beş gün sürdü; en son kaleden çıkan 300 neferin yapmış olduğu ani huruç neticesinde düşmanın topları ile savaş aletleri de ele geçirildiğinden yapılan son bir karşı hücum neticesinde Ruslar ile asilerin çoğu hayatlarını kaybetti;⁴²⁹ kalanları ise Navarin'e kaçtılar. Modon kurtarıldığı gibi Koron'da kalan asiler de bertaraf edildiğinden bu suretle her iki kale de düşmandan arındırılmış oldu (13-15 Haziran 1770).⁴³⁰

Aleksey Orlov, Modon'daki yenilginin ardından Çariçe'ye yazdığı mektubunda “bu talihsiz günde karada muvaffak olma umudunu tamamen kaybettik” diye yazarken haksız değildi.⁴³¹ Gerçekten de Rusların ya da isyancıların elindeki pek çok nokta, bilhassa da

⁴²⁶ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 78-79; Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, s.602.

⁴²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, s. 396; Kurtoğlu, *Akdeniz harekâtı*, s. 10.

⁴²⁸ Mora Defterdarı kethüdası Mehmed Emin Bey Mustafa Ağa'ya hitaben yazdığı yazıda Modon ve Koron'un imdadına ilk, bahse konu ayanların yetiştiğini, kaleyi onların kurtardığını, şayet bir gün daha gecikilmiş olsaydı Modon'un düşeceğini bildirmektedir. Bkz. BOA, TS.MA.e. 519/18 (15 Safer 1184/10 Haziran 1770). Penah Efendi'ye göre ise Modon'un yardımına gelen nefer sayısı 6-7 bindi ve yukarıda ismi zikredilen ayanların hepsi Modon'da vuku bulan cenkte hazır durumdaydılar. Bkz. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 78. Ancak yine hemen burada istifa ettiğimiz vesikada ise bölgedeki Osmanlı birliğinin o sayılara Navarin'in üzerine gidildiği esnada yeni katılımlar sonucu ulaştığı da ifade olduğundan burada vesikada yazılanlara bağlı kalmayı tercih ettik.

⁴²⁹ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 79; Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, s.602.

⁴³⁰ Modon ve Koron kalelerini kurtarma girişimi 15 Safer 1184'te (10 Haziran 1770) başladı ve üç-beş günlük çarpışmanın ardından kaleler kurtarıldı. Bkz. BOA, TS.MA.e. 979/80 (Tarihsiz).

⁴³¹ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 174.

yarımadanın kuzeyi ve orta mahalleri, Osmanlı birlikleri tarafından kurtarılmıştı; kalan yerlerin yeniden fethi de gerçekleşmek üzereydi. Elleriindeki kayda değer tek dayanak noktası Navarin kaldığından yarımadanın pek çok yerinden kaçışan isyankâr ahali buraya sığınmış ve toplanmışsa da burasının da kaybedilmesi çok uzun sürmedi. Modon ve Koron'un kurtarılmasının üzerinden birkaç gün geçtikten sonra İzdinli Beyzade Yusuf üç-dört bin nefer ile ayanlara katılmış, buradaki gücü yedi-sekiz bine ulaşan Osmanlı birlikleri doğruca Rusların ve asilerin işgali altındaki Navarin'e doğru ilerlemiştir.⁴³² Bu arada karada çarpışarak başarılı olamayacağını anlayan Kont Orlov, Kapudan Paşa'nın Mora'ya intikal ettiğini de öğrendiğinden yanına Papazoğlu, Benaki, Koron'un piskoposu ve zengin birkaç din adamını da alıp Navarin'den ayrılarak Amiral Elphinstone'a katılmak üzere demir almış, böylece asiler de Osmanlı kuvvetlerine karşı desteksiz kalmışlardı.⁴³³ Zaten yakın bir mevkiide olduklarından kısa sürede Navarin'e varan Osmanlı birlikleri ile isyancılar arasında ufak çaplı çatışmalar sonuca etki etmedi. Sekiz saat süren cengin ardından iki aydan fazla süredir devam eden Rus işgaline son verildi (15-17 Haziran 1770); sekizi 10.88 kg'lık olmak üzere⁴³⁴ otuz beş pare top ile başka harp malzemeleri ele geçirildi; düşmanın elinde esir bulunan Müslümanlar kurtarıldı ve kalenin yeniden zaptında yer alan askerlere ihsanlarda bulunuldu.⁴³⁵ Yine bu başarıda katkısı olan komuta kademesi de unutulmadı. Öncelikle bir hafta içerisinde üç mühim kalenin ele geçirilmesinin baş mimarı Mora Seraskeri Muhsinzade'ye 300 kese, Yenişehirli Osman'a da 50 kese akçe gönderildi; Çatalcalı Ali, İzdinli Beyzade ve Kapıcılar Kethüdası Mehmed de hizmetleri mukabilinde kapıcıbaşılık ile taltif edildi.⁴³⁶ Öte yandan kale harap bir halde idi. Öncesinde zaten Ruslarca kuşatılması sırasında

⁴³² BOA, TS.MA.e. 519/18; BOA, C.AS. 58/2734 (Evail-i Rebiülevvel 1184/25 Haziran-4 Temmuz 1770).

⁴³³ Rumlar Orlov'dan en azından bir süre daha Navarin'deki küçük Rus garnizonunun kalede kalmasına izin vermesini istemişti. Çünkü onlara göre Sphacteria Adası Rum mültecilerle doluydu ki bunların sayısı 10 bini aşıyordu. Navarin'in surları etrafında toplanan isyancıların varlığı ve kalenin kuşatmaya karşı koyacak şekilde muhkem (!) olması sayesinde saldırıya geçecek Osmanlı birliklerine karşı birkaç ay direnilebilirdi. Tüm bunların yanında limana sahip olmanın avantajı ile Türklerin dikkati dağıtılabilir, her türlü cephane ve erzakın silahlı eşkıya taifesine sağlanmasıyla da onları bir dağ savaşı vermeye zorlayabilir, böylece kaleye ulaşmalarına engel olunabilirdi. Ancak onların tüm bu tavsiye ve istekleri Orlov'da karşılık bulmamıştır. Finlay, *Greece under Othoman*, ss. 314-315.

⁴³⁴ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 191.

⁴³⁵ BOA, TS.MA.e. 979/80.

⁴³⁶ OA, C.AS. 58/2734. İsyanın bastırılmasında mühim rol oynayan ayanlardan Yenişehirli Osman, Çatalcalı Ali ve Yenişehirli İsmail ise daha vezirliğe kadar terfi edecek, önemli makamlara getirileceklerdi. Beyzade Yusuf ise en başta kendinden istenen askeri toplayamadığından ötürü İzdin voyvodalığı ile yetinecekti. Muhsinzade Mehmed Paşa'ya gelince o, evvela Bosna valiliğiyle birlikte Rumeli seraskeri olarak atanacak ardından da geçmişte olduğu üzere bir kez daha sadarete getirilecekti.

Ayanların taltifi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, ss. 85-95.

tahribata uğratıldığı yetmezmiş gibi istirdat öncesi işgalciler iç kaleyi behava ettiklerinden yıkımın boyutları bir kat daha artmıştı.⁴³⁷ Bu nedenledir ki tıpkı diğer Mora kalelerinde olduğu gibi Navarin Kalesi'nin de bundan sonraki süreçte tamiri için faaliyetlerde bulunulacak ve yeniden ayağa kaldırılması kapsamında kale tahkim ve teçhiz edilecektir.

Navarin'in yeniden fethine müteakip Arkadya, Fener, Mezistre, Karitana, Londar, Andrusa, Kalamata gibi işgal altında olan başka mahaller de süratle yeniden zapt edildi; mamafih Manya'nın çevre köy ve kasabaları alınmasına karşın iç tarafları yeteri kadar nefer olmaması, iaşede yaşanan sıkıntılar ve burasının denizden de kuşatılması gerektiğinden tam manasıyla işgalden kurtarılamadı. Ancak isyan kontrol altına alındığından bu durumda pek bir sorun teşkil etmedi. Nitekim Mora'da Osmanlı hâkimiyeti yeniden sağlanmıştı. Yarımadanın isyancılardan temizlenmesiyle birlikte Serasker Muhsinzade Mehmed Paşa'ya da bundan böyle Mora fatihi denilir oldu.⁴³⁸

Bâbîâli, Mora'da sükûnetin sağlanmasının ardından ilk iş olarak boş kalan timar arazilerinin tanzimiyle uğraştığı gibi isyana destek veren kocabaşılının cezalandırılması meselesi ile de yakından ilgilenmiştir.⁴³⁹ Nitekim bu süreçte isyankâr Rumlar -ki bunların bir kısmı Venedik'in elindeki adalara kaçmıştı- affedilmeleri yönünde serasker paşaya başvurularda bulduklarından bu meselenin çözüme kavuşturulması öncelik arz etmekteydi. Sonuçta asilere öne sürülen şartlar yerine getirildiği takdirde kendilerinin affedilmelerine cevaz verileceği bildirildi. Bu kapsamda onlara, Çuka Adası'ndakiler başta olmak üzere esir Müslümanları silahlarıyla birlikte iade etmesi; limanlarına hiçbir surette Rus ve Malta gemilerinin yanaşmasına izin vermemeleri ve bunların gemilerine Manyotlardan levent yazılmaması; korsanlık faaliyetlerinde bulunmamaları ile Mora reayasına karşı eziyetlerine ve İslam mallarına olan saldırılarına bir son vermeleri şartları koşuldu. Yine Manyotlar da diğer Moralılar gibi silahsız dolaşmayı ve 4.500 kuruşluk cizye tutarını ödemeyi kabul etmeleri halinde Manyalı sergerdelerin ve baş kaldıran

⁴³⁷ BOA, C.AS. 921/39803 (25 Cemaziyelahir 1184/16 Ekim 1770); BOA, TS.MA.e. 519/18; Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, s. 80. Patlamanın etkisiyle kaledeki otuz Rus topçusu ile seksen Rum hayatını kaybetti. Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 191.

⁴³⁸ Fedakar, *Mora İsyanı (1770)*, s.602. Penah Efendi'nin geri alınan ya da kurtarılan yerler bahsinde Anabolu, Gördüs ve Benefşe kalelerinden hiç bahsetmiyor oluşu, daha en başından buraların hiç işgale uğramadığına delalet ediyor. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 78-82;

⁴³⁹ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, ss. 82-85.

ahalilerinin verilen taahhütname karşılığında affedilmeleri kararlaştırıldı. Buna mukabil Balyabadra, Kalavrita, Gördüs, Kalamata ve Mezistre kocabaşlarının yarımada dönmelerine müsaade edilmemiştir.⁴⁴⁰

Sonuç olarak Mora'da tertip edilen isyan, bilhassa Ruslar açısından tam bir hezimetle sonuçlandı. Tüm bu süreçte sadece Navarin'i kalıcı bir şekilde ellerinde tutabilmişler, onu da Osmanlıların ilerleyişi üzerine terk etmek zorunda kalmışlardı. Mora'da isyancılar başlarda pek çok bölgeyi hızla işgal etmişse de kaybetmeleri de aynı şekilde bir o kadar hızlı olmuştu. Öncelikle Ruslar, ellerine silah tutuşturulmuş askerlikle alakası olmayan nizamsız köylü taifesinden çok şey beklemişti. Nitekim, Rus subaylarının asileri zapturapt altına almakta bir hayli zorlandığından daha önce bahsetmiştik. Ancak Rus filosunun da vaat edilenin aksine denizden çok az yardım ettiği ve isyancıları karada yine çok az düzenli asker ile desteklemişti. Bununla birlikte esasında Rusların Rumları özgürlüklerine kavuşturmaya geldiklerine -ki esas gaye kesinlikle bu değildi- yönelik propagandaları da yanlış bir izlenim bırakmışa benziyor.⁴⁴¹ Bâbîâli'nin isyanın bastırılması için Arnavut başıbozukları istihdam etmesi sonucunda yarımada Arnavut yağmasına maruz kaldığından bu durum isyanla alakası olmayan Moralı Rumların da yerinden yurdundan olmasına neden oldu; çoğu, Batı Anadolu'ya göçmek zorunda kaldılar. Öte yandan şu hususun da altını çizmek gerekir ki her ne kadar isyan başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da bundan yarım asır sonra yine bu topraklardan yeşerecek ve bu sefer hakikaten de onları bağımsızlığa götürecek olan ihtilale bir prova vazifesi görmüştür.⁴⁴²

3.2. MORA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİ: NAVARİN KALESİ'NİN TAHKİM VE TEÇHİZİ

3.2.1. Navarin'de Osmanlı Askerî Düzeninin Yeniden Tesisi

Navarin işgalden kurtarılmış, asilerden temizlenen Mora yeniden sükûnet bulmuştu. İsyandan aradığını bulamayan Ruslar gemilerine çekilmek suretiyle bölgeyi terk etmek zorunda kalmışsa da tehlike henüz son bulmuş değildi. Düşman filosu yarımada yakın

⁴⁴⁰ Fedakar, *Mora İsyamı (1770)*, ss. 602-603.

⁴⁴¹ Davies *Russo-Turkish War*, s. 155.

⁴⁴² Yuzo Nagata, *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1995, ss. 115-116.

sularda geziniyor Ege ve Akdeniz’de faaliyetlerde bulunuyordu. Karadaki mücadele şimdilik son bulmuştu lâkin denizlerde karşı karşıya gelen taraflar arasında çok daha şiddetli çarpışmalar vuku buldu ve Osmanlı donanması Ruslar tarafından yok edildi. Ruslar eylemlerini daha rahat bir şekilde icra edebilmek fırsatına eriştiğinden esasında tehdit eskisinden çok daha fazla hissedilir olmuştu. Bilhassa Ege’deki adalar ve kıyı kesimleri saldırılara maruz kalmakta, tehlike giderek büyümekte idi. Artık Rus filosuna engel olabilecek bir deniz gücünden de mahrum kalındığından olası bir saldırı durumunda Mora’nın güvenliğini sağlamak görevi yine karadaki birliklere düşeceğinden, tehlike bütünüyle son bulana değin tedbirler artarak devam edecek; bu kapsamda kaleler tahkim ve teçhiz edildiği gibi garnizonların tanzimine de girişilecekti.

Mora fatihi Muhsinzade Mehmed Paşa, yaz sonlarında Mora’nın yeni muhafızı olarak atanan Osman Paşa ile görüşmüş, bölgedeki vaziyet hakkında ondan bilgi alarak yarımadanın muhafazasına özen gösterilmesini istemişti. Muhsinzade kapı kethüdasına, buradaki kalelerin ikmal ve savunmaları için tertip olunan askerlerin maaşlarının verildiğini, emniyet ve asayişin yolunda olduğunu belirtse de bölgenin önemi nedeniyle muhafazasına dikkat edilmesi gerektiğinden Yanya ve Tırhala taraflarından yazılacak neferlerin bir kısmının buraya yönlendirildiğini yazmıştı.⁴⁴³ Bununla birlikte iç kesimlerde bulunan kalelere kıyasen sahilde yer alan istihkamların saldırıya maruz kalma olasılığı daha yüksek olduğundan buraların muhafazasına ayrıca dikkat edilmesi gerekmekte idi. Her ne kadar isyan bastırılmış olsa da mevcut harp hali hâlâ tüm şiddetiyle devam ettiğinden önlemleri elden bırakmak zaten düşünülemezdi. Bu bağlamda kıyıda konumlanmış kalelerden biri olan Navarin Kalesi’nin de savunmasının güçlendirilmesi için çalışmalar başlatılacak, kalenin topçu neferinin yetersiz olduğu anlaşıldığından İstanbul’dan 50 topçu neferi ile firar eden topçubaşı yerine bir de müceddeden topçubaşı tahrir olunması istenecekti.⁴⁴⁴

Navarin’in muhafazası için talep edilen topçu neferatının gönderilmesi İstanbul tarafından münasip görüldüğü gibi kaleye sadece onların değil başka kapıkullarının da sevk edilmesi kararlaştırıldığından garnizonun mevcudu önemli ölçüde artmıştı. Evvela topçuların durumuna yakından bakacak olursak; sevk edilen yeni askerler ile kalede

⁴⁴³ BOA, TS.MA.e. 880/24 (29 Rebiülahir 1184/22 Ağustos 1770).

⁴⁴⁴ Yüzer nefer topçu da Koron ve Modon’a yazılacaktı. BOA, TS.MA.e. 544/23.

müstahdem topçuların mevcudu 60'a çıktı. İstihdam olunan topçu neferlerinin günlüğü 544 akçeden, dört kıst mevacibi (h. 1185/1771-1772) 192.576 akçe; o da bir kuruş yüz yirmi akçe hesabıyla 1604,5 kuruş olarak hesap olundu. Buna tayinat bedeli olan 289,5 kuruşun da dahil edilmesiyle birlikte topçu neferlerinin Osmanlı hazinesine olan yıllık (354 gün) masrafı 1.894 kuruş tutmaktaydı. Mahsup olunan ücret ise Mora'dan toplanan avarız vergisi gelirleri ile karşılanacaktı.⁴⁴⁵

Tıpkı topçu neferlerinde olduğu üzere kalenin savunmasından sorumlu bir başka kapıkulu unsuru olan yeniçerilerin de sayısında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Oransal olarak baktığımızda topçularda olduğu gibi beş katlık bir artıştan bahsetmek söz konusu olmasa da neredeyse iki katına çıkarılan yeniçerilerin garnizon içerisindeki ağırlığı bu yeni görevlendirmeler ile sayısal olarak daha da belirgin bir hâl alacaktı. Yıllardır kalede hizmet altında tutulan yeniçerilerin mevcudu 250'yi geçmemiş üç aşağı beş yukarı aynı kalmıştı. Rus filosunun faaliyetleri ve saldırganlığı Bâbıâli'yi sıkı tedbirler almaya zorladığından garnizona verilen düzen kapsamında başkentten Navarin'e çok sayıda yeniçeri gönderildi. 1771 baharı itibarıyla kalede 446 yeniçerinin görev yaptığı bilinmekle birlikte bunların günlüğü 3.954 akçe idi. Sadece senelik maaş masrafları yine bir kuruş 120 akçe hesabıyla devlete 11.664 kuruşa mâl olduğu gibi tek gider kalemini ulufeler de oluşturmuyordu. Maaşla birlikte diğer kapıkullarında olduğu gibi zahire baha ile kışlık baha adı altında ekstra bir ödeme daha taraflarına yapılan yeniçerilerin hazineye olan yükü 15.244,5 kuruşu bulmaktaydı.⁴⁴⁶ Esasında bu bedelin Koron Kalesi'nde 17 bin, Benefşe'de ise 16 bin kuruştan fazla olduğu göz önüne alınırsa masraflar görece azdı.⁴⁴⁷ Navarin Kalesi yeniçerilerinin giderleri ise topçu neferlerinden farklı olarak Mora'daki muhtelif kazaların mukataa gelirleri ile Mora muhassıllığı malından ödenecekti.⁴⁴⁸

Asker gönderimiyle birlikte bir yandan da kaleye silah, cephane ve mühimmat sevkiyatı da gerçekleştirilmekte dolayısıyla tüm bu harp malzemelerinin muayenelerinden, incelenmesinden ve korunmasından sorumlu⁴⁴⁹ askerî personeller olan cebecilere olan

⁴⁴⁵ BOA, D.ŞMM.d. 4271, s. 3.

⁴⁴⁶ BOA, D.BŞM.d. 4274, s. 19.

⁴⁴⁷ BOA, D.BŞM.d. 4270, s. 2.

⁴⁴⁸ BOA, AE. SABH.I. 345/24173 (4 Cemaziyelevvel 1193/20 Mayıs 1779).

⁴⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*, c. II, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 12.

ihtiyaç artmakta idi. Atik on dört cebeci ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığından, lüzumu üzere 100 neferin müceddeden tahrir olunmasıyla birlikte kaledeki cebecilerin sayısı 114'e çıktı. Hasıl olan ihtiyaç diğer Mora kalelerine de yeni cebeciler yazılmasıyla sonuçlandı. Onlarda da benzer sayılarda cebeci istihdam edilmekteydi. Bu kalelerden biri olan Anabolu görüldüğü kadarıyla 152 kişi ile en fazla cebeciye ev sahipliği yapan kale veyahut kalelerden biri idi. Yine mücavir kalelerde de benzer sayıda cebeci hizmet etmekte; örneğin Modon'da 115, Koron'da ise biraz daha fazla olacak şekilde 137 nefer görevini icra etmekte idi. Zabitleri cebecibaşlarının kumandası altında hizmet gören Navarin cebecilerinin yevmi 937 akçeden yıllık (Nisan 1771- Nisan 1772) masrafları; 550,5 kuruşluk et bedeli de dahil edildiğinde toplam 3.314,5 kuruş etmekteydi. Bunların da gideri topçularda olduğu üzere Mora avarız gelirlerinden tahsil olunacaktır.⁴⁵⁰

Müceddeden tahrir olunan bir başka askerî grup da top arabacıları idi. Başkentten Navarin'in muhafazasında bulunmak üzere yollanan neferlerle birlikte kaledeki toplam top arabacısı, Mart 1771-Nisan 1772 dönemi arasındaki zahire bahalarına göre 25 neferden oluşmakta idi.⁴⁵¹ Ulaşabildiğimiz veriler her ne kadar kısıtlı olsa da kuvvetle ihtimaldir ki kaledeki topçuların sayısındaki artışla bağlantılı olarak bunların da mevcudunda yükselme yaşanmış olmalıydı. Yine diğer kapıkullarında da olduğu üzere onlara da maaşlarından ayrı olarak tayinat ücreti ödenmekteydi ve bahse konu on üç aylık süre zarfında ödenen toplam ücret; 10.125 akçesi buğday, 11.114 akçesi ise et parası olmak üzere toplam 21.269 akçeydi. Bununla birlikte diğerlerinden farklı olarak onların tayinat bahaları hesaplanırken 1 kuruş 160 akçe olarak kayda geçirilmişti ki bu da 132,5 kuruş 52 akçeye tekabül etmekte idi. Meblağ, Tripoliçe ve sair köyler mukataaları mallarından karşılanacaktı.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Bahsolunmayan diğer kalelerden Balyabadra'da 116, Kastel-i Mora'da 100, İnebahtı'da 108, Benefşe'de 123, Kastel-i İnebahtı'da 57, Eğriboz'da ise 138 cebeci müstahdemdi. Bkz. BOA, D.BŞM.d. 4269, s. 2. Yine şark serhaddinin mühim kalelerinden Erzurum Kalesi'nde de aynı dönem (1771-1772) benzer sayılarda, tam 134 cebeci neferi bulunuyordu. Bkz. Uğur Demlikoğlu, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013, s. 63.

⁴⁵¹ BOA, C.AS. 378/15633 (15 Cemaziyelevvel 1187/4 Ağustos 1773).

⁴⁵² BOA, AE.SABH.I. 265/17832 (11 Zilkade 1196/18 Ekim 1782).

Tablo 4. Bazı Mora Kalelerindeki Yerli Kulları ile Yeniçerilerin Mevcudu (1771-1772)⁴⁵³

Kaleler	Yerli Kulu	Yeniçeri
Navarin	180 (1771- Mart 1773)	446
Anadolu	222	1542
Modon	290	912
Koron	207	548
Benefşe	255	459

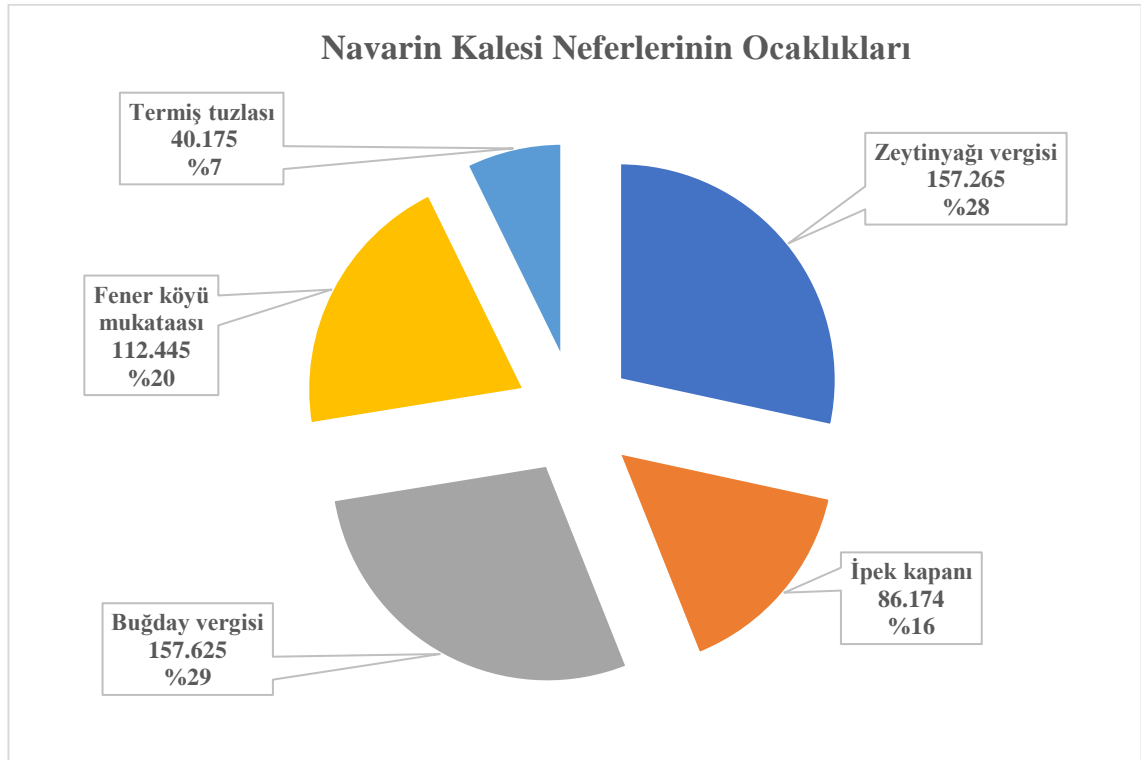
Navarin'in güvenliğinden yalnızca kapıkulları değil mahallinden istihdam olunan yerli kulu neferat da yükümlü idi. Yerli kullarının mevcudu tespit edebildiğimiz kadarıyla 1740'lardan beri "hiç" değişiklik göstermemiş⁴⁵⁴ ve o yıllardan bugüne sayıları daimi surette 180 nefer olarak kayda geçirilmiştir.⁴⁵⁵ Keza savaşın ilerleyen yıllarında da yerli kullarının mevcudunda "defterlere yansıdığı şekliyle" herhangi bir azalış veyahut artış gözlenmez.⁴⁵⁶ Görülen o ki Navarin'de istihdam olunan yerli kulu neferlerin sayısında bir istikrar yakalanmıştı ve merkezi idare de bunu bozmaktan imtina etmekte, garnizonun takviyesi gerektiği zaman bunu kapıkulları ile sağlamayı tercih etmekte dolayısıyla da kaledeki asker mevcudu ağırlıklı olarak kapıkullarından oluşmakta (bkz. Tablo 7; Grafik A.) idi. Ancak bunun Navarin'e özgü olmadığı en azından yukarıda bahsolunan diğer Mora kalelerinde de sadece yeniçerilerin mevcudunun yerli kullarından fazla olmasından hareketle kapıkulu neferatın garnizon içerisinde hâkim güç olduğu söylenebilir.

⁴⁵³ BOA, D.BŞM.d. 4274, ss. 17-20. Balyabadra'da 144, Kastel-i Bahri'de 10, Kastel-i İnebahtı'da 260, Palamude'de 313, Gördüs Kalesi'nde ise 144 yerli kulu görev yapıyorsa da aynı dönem buralardaki yeniçeri sayısına dair elimizde bir veri olmadığından tabloya eklemeyiz. Elimizdeki verilere göre yerli kulu sayısı, yeniçerilerden fazla olan tek kale olarak Kastel-i Mora'ya (290'a karşın, 197) rastladığımızı da belirtelim. OA. D.KKL.e. 200/53 (16 Zilkade 1186/8 Şubat 1773).

⁴⁵⁴ Bkz. Tablo 1.

⁴⁵⁵ BOA, D.KKL.e. 200/53; BOA, AE.SMST.III. 77/5687 (8 Zilkade 1185/12 Şubat 1772).

⁴⁵⁶ Tespit edebildiğimiz veriler Mart 1773 sonlarına değin uzanmaktadır, ötesi için ne yazık ki bir malumat elde edemedik ancak harp sonrasına ait bir başka defterde de aynı rakamların karşımıza çıkıyor oluşu, 1774 yılında da yerli kullarının mevcudunda bir değişme yaşanmadığının kuvvetli bir işareti olsa gerek. Bkz. BOA, AE.SMST.III. 48/3499 (8 Zilkade 1187/21 Ocak 1774). Haziran 1776-Kasım 1779 arası verilerini ihtiva eden bir deftere göre 180 nefer olarak kalmaya devam eden yerli kullarının 148'ini azebler, 32'sini ise topçular oluşturmaktaydı. Bu bakımdan savaş yıllarında da aynı oransal dağılımın gerçekleşmiş olduğunu kesin olarak söyleyemesek de en azından benzer değerlerin olduğu muhakkaktır. Bkz. BOA, D.KKL.d. 32949, ss. 11-12; OA. D.KKL.d. 32953, ss. 3-4.

Tablo 5. Navarin Kalesi Yerli Kulu Askerlerinin Ocaklıkları⁴⁵⁷

Kalede bir süredir yerli kulu olarak yalnızca piyade hüviyetindeki ulufeli azebler (*cemâat-i azebân-ı evvel ve azebân-ı sâni*) ile topçular (*topçuyân-ı yerliyân*) görev yapmaktaydı. Mamafih yerli kulları yaşanan enflasyon karşısında ezilmekteydiler, çok uzun yıllardır maaşlarına bir akçe bile zam alamayan yerli kullarının payına ortalama 10 akçe düşmeye devam etmekteydi. Onlara verilen paranın yıllık ederi ise yekûn 554.044 akçe iken, bu meblağ ocaklık olarak ayrılan mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Yine epeydir aynı kalmaya devam eden maaşlarının karşılandığı gelir kalemleri ve onlardan sağlanan meblağ da aynıydı. Buna göre hemen yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere en büyük hisseyi 157.265 akçeyle yüzde 29'luk paya sahip buğday resmi teşkil ederken; kalanını ise sırasıyla zeytinyağı resmi, Fener karyesi mukataası ile en az paya sahip ipek kapanı varidatı meydana getirmekteydi.

Diğer taraftan daha önce de belirtildiği üzere, tutulan defterlerde yazılan değerlere her zaman ihtiyatla yaklaşmak gereklidir. Zira, bilhassa yerli kulları olmak üzere

⁴⁵⁷ Yerli kullarının maaş miktarı ve karşılandığı gelir kalemleri hususunda bkz. BOA, AE.SMST.III. 77/5687; BOA, AE.SMST.III. 48/3499; BOA, KK.d. 4980; BOA, D.KKL.d. 32934; BOA, D.KKL.d. 32940.

garnizonlardaki askerler arasında firar vakalarına sıkça rastlandığı gibi görev yerini terk ederek başka işlerle meşgul olanların sayısı da bir hayli fazla idi. Her ne kadar Bâbîâlî meselenin önüne geçilmesi amacıyla -keza iktisadi sebeplerle devlet hazinesine hanel getirilmemesi adına da- belirli aralıklarla yetkilendirdiği memurlara garnizonların yoklamasını yaptırsa da hazırlanan yoklama defterleri ancak defterin kayda geçirildiği günle ilgili malumat verebildiklerinden,⁴⁵⁸ o da bir çözüm olmayabiliyordu. Ancak yine de yapılan yoklamalar sayesinde ismi var cismi yokların muvakkaten de olsa tespiti hususunda bu defterler bizlere kıymetli bilgiler sunmaktadır. Misal, Navarin, Modon ve Koron kalelerinde görevli neferatın yoklamalarının alınarak mevcutları ve namevcutları tespit etmek ereğiyle bölgeye bir mübaşir tayin edilecek, hatta yoklama akçesi adıyla eski Mora valisi Osman Paşa'ya 17.500 kuruş verilecekti. Yapılan teftiş neticesinde kaleler muhafazasında olması gerekirken çok sayıda zabitin, ağanın ve yerli neferin başta ticaret olmak üzere başka işlerle uğraştığı ve terk-i vazife ettikleri saptanacaktı. Keyfiyet üzerine İstanbul, Mora valisine söz konusu hadise ile yakından alakadar olması talimatında bulunacak, bu hususa dair bir defter hazırlanılması için *Küçük Kale Kalemi*'ne ilmühaber verilecektir.⁴⁵⁹

İsyanın bastırılmasında ayanlara başvurulunca, onlar da Arnavut paralı askerleri istihdam etmiş, kitleler halinde çok sayıda Arnavut Mora'ya gelmişti. Bunlar mücadeleye destekte bulunmuşlarsa da isyanın bastırılması sonrası evlerine geri dönmediler ve Mora'ya yerleşerek oluşan otorite boşluğundan da istifade ederek hâkimiyet kurdular.⁴⁶⁰ İstanbul ise nüfuzu ve nüfusu artan bu Arnavut sekbanları Mora'nın genel savunmasında görevlendirmek yoluna başvurunca, binlercesi yarımadanın farklı bölgelerine dağıtıldılar. 1771 yılı yazı itibarıyla başlayan bu görevlendirme neticesinde Navarin Kazası'na da diğer pek çok kazaya olduğu gibi sekbanlar yerleştirildi. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, Navarin Kazası'nın güvenliğini sağlması için Temmuz ayında ilk olarak 250 nefer tayin edilerek, bunlara maaş ödenmeye başlandı. Her birine aylık ortalama beş kuruş olmak üzere toplamda aylık bin 250 kuruş tahsis olunan sekbanlara ayrıca yine ilk ay

⁴⁵⁸ Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 29.

⁴⁵⁹ BOA, D.KKL.e. 202/33 (Evahir-i Şevval 1187/3-13 Ocak 1774). İlerde mezkûr paşanın yoklama akçesi adıyla tarafına verilen 17 bin 500 kuruşu zimmetine geçirdiği anlaşılacak, daha sonra onun elinden alınan para geçmişe dönük yine bu kalelerdeki yeniçerilerin 1185 senesi (1771-1772) ödenmemiş mevacipleri kapsamında eşit bir şekilde (5833 kuruş) pay edilecektir. BOA, C.AS. 916/39553 (11 Zilkade 1189/3 Ocak 1776).

⁴⁶⁰ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 91.

yekûn 375 kuruş da -ki nefer başına 1,5 kuruş etmektedir- katık baha, yani yemek parası verildi.⁴⁶¹ Anlaşılan devlet, çoğu yerli kulu ve kapıkuluna vermediği ücreti Arnavut neferata vermekte bir beis görmüyordu.

Tablo 6. Navarin'in Savunmasından Sorumlu Muhafızlar (1771-1772)

Birlik	Temmuz 1771	Ağustos 1771	Eylül 1771	Ekim 1771	Şubat 1772	Mart 1772
Kapıkulu yeniçerileri ⁴⁶²	446	446	446	446	446	446
Kapıkulu cebecileri ⁴⁶³	114	114	114	114	114	114
Kapıkulu topçuları ⁴⁶⁴	60	60	60	60	60	60
Kapıkulu top arabacıları ⁴⁶⁵	25	25	25	25	25	25
Yerli kulu neferler ⁴⁶⁶	180	180	180	180	180	180
Arnavut sekbanlar ⁴⁶⁷	250	200	150	100	100	100
Toplam	1075	1025	975	925	925	925

Gelecek aylarda da sayıları düşmekle birlikte aynı şekilde her bir sekbanın hissesine ortalama aylık 5 kuruş maaş ile 1,5 kuruş da tayinat baha düşmeye devam edecekti. Arnavutlara ödenen kuruş cinsinden paranın akçe karşılığı defterde belirtilmese de tahminlerimize göre bir kuruşun 120 akçe mahsup olunması uygulaması burada da geçerliliğini korumuş olmalıydı. Bu minvalde her bir sekbanına verilen 5 kuruşu 600 akçe olarak kabul edecek olursak bu paranın günlük akçe karşılığını da 20 akçe olacaktır ki bu para örneğin yerli kullarına verilen günlük ücretin (10 akçe) tam iki katına karşılık gelmektedir. Bu hesaplara Mora'nın genelinde ilk aşamada 9 binden fazla⁴⁶⁸ Arnavut paralı askerin istihdam edildiği de göz önünde bulundurulursa, aynı hesap ile aylık en az 180 bin akçe yani 1.500 kuruş sırf bunların maaşına gitmekteydi ki tayinat bedeli buna dahil

⁴⁶¹ D.BŞM.d. 4200, s. 2; BOA, KKL.d. 32945, s. 2 (5 Zilkade 1186/28 Ocak 1773).

⁴⁶² BOA, D. BŞM.d. 4274, s. 19.

⁴⁶³ BOA, D.BŞM.d. 4269, s. 2.

⁴⁶⁴ BOA, D.BŞM.d. 4271, s.3.

⁴⁶⁵ BOA, C.AS. 378/15633.

⁴⁶⁶ BOA, AE.SMST.III. 77/5687; BOA, D.KKL.e. 200/53.

⁴⁶⁷ BOA, KKL.d. 32945, ss. 2-3; BOA, D.BŞM.d. 4200, ss. 2-3.

⁴⁶⁸ BOA, C.AS. 50/2332 (17 Muharrem 1186/20 Nisan 1772).

değildir.⁴⁶⁹ Nitekim yalnızca Navarin’de görev yapan sekbanlara hizmette oldukları süre boyunca toplamda; 18 bin 350 kıyye ekmek, 917,5 kile de buğday verilecekti.⁴⁷⁰

1771-1772 yılları arası Mora gelirlerini ihtiva eden bir deftere göre yarımadadan elde edilen toplam varidat 457.925,5 kuruş iken harcamalar 563,925,5 kuruşa ulaşmış; Navarin, Modon, Koron ve sair yerlerden kaçan asilerin gelirlerine ve mallarına el koyulmak suretiyle ek gelir de elde edilmiş olmasına rağmen 100 bin kuruştan fazla bir bütçe açığı ile karşı karşıya kalınmıştı.⁴⁷¹ Ancak Arnavut sekbanların reayaya asileri aratmayacak şekilde tazyikte bulunduğuna yönelik şikayetleri dikkate alan İstanbul bunların sayısını tedricen azaltma yoluna gitti. Böylece masraflar da kontrol altına alınabilecekti. Buna göre Mora’da hizmetli Arnavut neferatın mevcudunun 1772 senesi baharıyla birlikte 4 bine indirilmesi kararlaştırıldı.⁴⁷²

Öte yandan Navarin özelinde baktığımızda başka bir yere kaydırılmaları ihtimali bir tarafa, buradaki askerlerin sayısında daha ilk istihdam olunmaya başladıkları dönemin üzerinden dört ay geçmeden mevcutlarında yarıdan fazla bir azalma çoktan gerçekleşmişti fakat ondan sonrasında bir daha değişiklik olmadı. Göreve getirildikleri aynı yılın ekim ayında 100 nefer olarak kayda geçirilen Navarin sekbanlarının mevcudu hizmet sürelerinin son günü olan 3 Nisan 1772’ye değin yüz nefer olarak kalmaya devam etti. Diğer kazalar dahil Mora’daki hizmet süresi (9 ay, 7 gün) aynı tarihte son bulan Arnavut sekbanlarının sadece Navarin’deki hizmeti beytülmale 7.952,5 kuruşa, genel olaraksa 308.360 kuruşa mâl oldu.⁴⁷³

Buraya kadar ifade olunan bilgiler ışığında sonuç olarak genel bir tablo çizecek olursak, öncelikle Temmuz 1771 tarihinde Navarin’deki toplam muhafız sayısı Arnavut sekban istihdamıyla birlikte 1075’e çıktı ve kuvvetle ihtimaldir ki bir daha aynı rakamlara

⁴⁶⁹ BOA, KKL.d. 32945, ss. 2-3. Temmuz 1771 itibarıyla istihdam olunmaya başlanan Arnavut sekbanlarının ilk ay için geçerli olmak üzere diğer bazı mahallerdeki mevcudu ise şu şekilde idi: Mezistre’de 1000 nefer, Tripoliçe’de 500, Benefşe’de 250, Londar’da 200, Andrusa’da 200, Kalamata’da 400, Koron’da, 200, Modon’da 300, Arkadya’da 300, Gaston’da 350, Vostiçe’de 250, Gördüs’de 500, Karitana’da 300, Fener’de 200 ve son olarak Anabolu’da 1100 nefer. Bkz. BOA, D.BŞM.d. 4200, ss. 2-3.

⁴⁷⁰ BOA, C.ML. 44/2003 (5 Zilkade 1186/28 Ocak 1773).

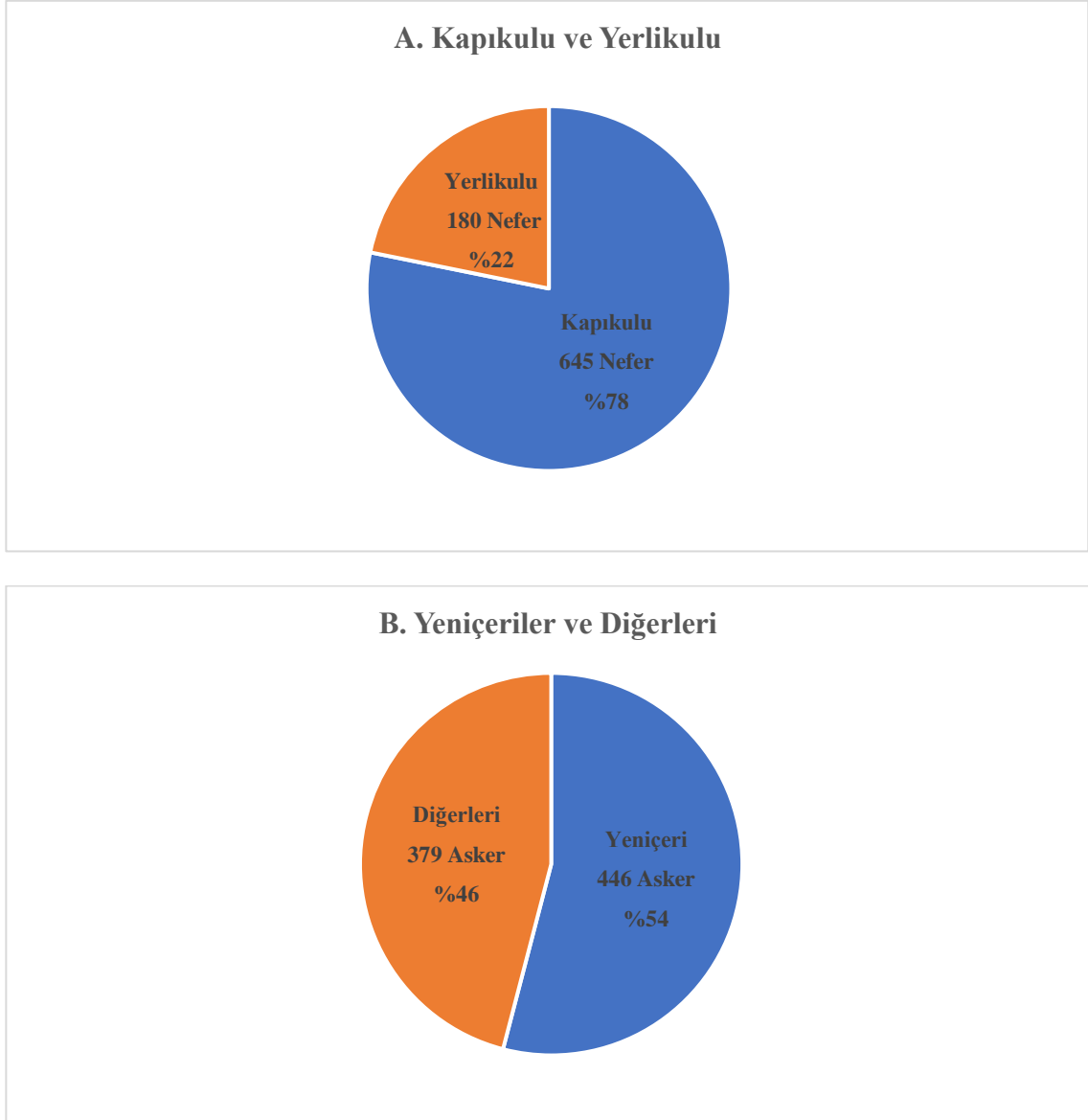
⁴⁷¹ Fariba Zarinebaf, “Soldiers Into Tax-Farmers and Reaya Into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, s. 46.

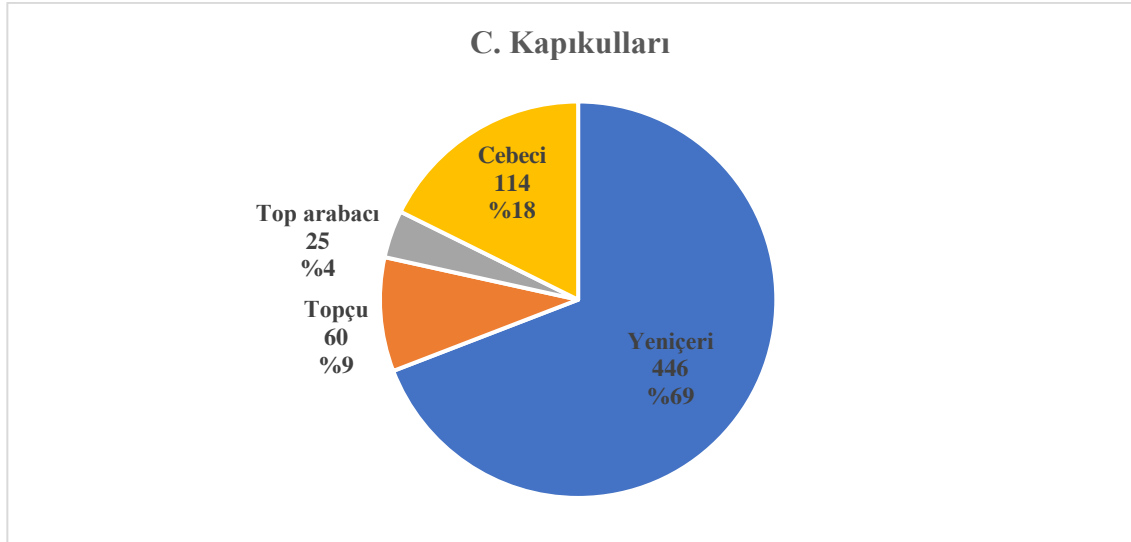
⁴⁷² BOA, C.AS. 50/2332.

⁴⁷³ BOA, D. KKL.d. 32945, ss. 2-3.

ulaşamadı. İleride de bahsolunacağı üzere sekbanların istihdamı sonrası Mora'ya takviye birlikler gönderilmeye devam etti lâkin bunların doğrudan Navarin'de görev alıp almadığı ya da aldysalar dahi kaç kişi ile bölgeye sevk edildiler belli değildir. Dolayısıyla kesin olarak bilinen bir şey varsa o da bölgenin en fazla askere, zikrolunan dönem ev sahipliği yaptığıdır.

Tablo 7. Navarin Kalesi Garnizonunun Terkibi (1771-1772)

Bunun yanı sıra doğrudan kaledeki vaziyete bakacak olursak, garnizonun çok büyük bir kısmını piyade sınıfı askerler oluştururken topçuların sayısı, her ne kadar elimizde yerli topçulara dair kesin bir rakam bulunmasa da kuvvetle ihtimaldir ki 100'ü geçmediğinden (60'ı kapıkulu topçusu) oldukça sınırlıydı ve bu minvalde mevcutları oransal olarak yüzde 8 ila 9,5 arasında bir değere sahip olmalıydı. Yine daha önce Navarin'de savaş yıllarına mahsus bir şekilde değil, uzun zamandır süvari istihdamının vuku bulmadığını da belirtmiştik ki esasında muharebelerin daha çok kuşatma ağırlıklı geçmesi, bölgenin fiziki yapısı (iç bölgelere doğru gidildikçe yükseltinin artması gibi) ve burasının bir sahil kalesi olarak coğrafi konumu da göz önünde bulundurulursa pekâlâ buna pek fazla ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. Ek olarak 1771-1772 yılları itibarıyla kalede müstahdem yeniçeriler, kapıkullarının yüzde 69'unu, genel olarak tüm garnizonun ise yüzde 54'ünü teşkil etmekteydiler. Buna karşın cebeciler kapıkullarının yüzde 18'ini, topçular yüzde 9'unu, top arabacıları ise yalnızca yüzde 4'ünü oluştururken; genel olarak kapıkulları garnizonun yüzde 78'ini, yerli kulları ise yüzde 22'sini meydana getirmekte idi.

Navarin Kalesi garnizonunun yapısına dair elimizdeki en kısıtlı bilgiler 1773 yılına aittir. Önceki iki senede kalede bulunan muhafız kıtasının yapısı hakkında mebzul miktarda arşiv vesikası bulunurken, malum senenin ancak bahar ayına kadar uzanan sürecine dair malumat veren arşiv vesikalarını tespit edebildik. Bunun bir istisnası muhafız yeniçerilerdir; onların bu senenin geneline uzanan sayılarını, aldıkları -esasında alamadıkları- maaş ve bu ücretlerin karşılandığı yerler gibi hususları havi belgeleri tespit edebilssek de yine de geçmiş yıllara nazaran malumatımız sınırlıdır. İşin bir başka ve ilginç

boyutu ise Navarin'in muhafazasından sorumlu neferlerin maaş almakta zorlandığı, neredeyse zamanında hiç ödeme yapılmadığından geçmişe dönük maaşların biriktiği ve çoğu zaman maaşların tedahüle kaldığını anlamamıza yardımcı olan belgelerin çokluğudur ki esasında bunlar savaş döneminin genelini kapsamaktadırlar. O hâlde işe hizmetlerinin karşılığını alamayan kale erlerinin geçim derdine düşmesinden başka ne olabilirdi? Onlardan olası bir düşman saldırısı karşısında gayretli olmalarını beklemek için öncelikle müstehak oldukları paraların kendilerine verilmesi gerekmiyor muydu? diye sorarak başlayabiliriz.

Tabii ki onlardan hizmet bekleniyorsa paraları ödenmeli idi. Osmanlı ricalinin de benzer şekilde düşündüğü kuvvetle ihtimaldi ancak ülkenin içerisinde bulunduğu mevcut hal karşısında ulufenin zamanında ödenememesi de gayet tabii görünmektedir. Zira Ruslarla dört bir cephede vuku bulan harp hâlâ tüm şiddetiyle sürüyordu ve daha önce de belirttiğimiz üzere bu durum Osmanlı hazinesini tüketmişti.⁴⁷⁴ İstanbul'dan gönderilen hükümde hazinenin zor durumda olduğu yeniçerilerin, cebecilerin, topçuların ve diğer askerlerin mevaciplerinin ödenemeyecek raddeye geldiği resmen ifade olunmakta; Mora muhafızı ve muhassılı Vezir Hacı Ali Paşa'ya Mora'daki cizye ve avarız mallarının tahsil edilerek bir an önce gönderilmesi gerektiği belirtilmekte idi.⁴⁷⁵

Hâl böyle iken Navarin'de hizmetli zabıtların, ağaların, yerli kullarının ve pek muhtemeldir ki kapıkulu eratının, askerlik mesleğini bırakarak ticaretle ve daha başka akçeli işlerle alakadar olarak kendilerine alternatif gelir kapıları aramamaları için hiçbir sebep yok gibi görünüyor. Kaledeki kapıkullarının, normal şartlar altında her üç ayda, bu mümkün değilse her altı ayda, o da olmazsa en azından senede bir maaşlarını alması icap ederken maaşlarını ve tayinat bedellerini üç, dört kimi zaman altı, yedi yıl alamadıkları oluyordu. Misal olarak cebeciler 1771-1772 senesinde müstehak oldukları mevaciplerini bunun için tayin edilen Mora muhassıllığı, mukataalar ile timar ve avarız mallarından altı yıl sonra havale olunmasıyla alabileceklerdi.⁴⁷⁶ Yeniçerilerin h. 1185-1187 (1771-1773) senesinden kalan alacaklarının 1779'da yarımada ocak tarafından kabzına memur

⁴⁷⁴ Öyle ki Sultan III. Mustafa 1773'te oğlu şehzade Selim'in ve kızlarının doğumları vesilesiyle Osmanlı ricali tarafından verilen ve bunların annelerinde bulunan paraları dahi alarak savaş için harcamış ve karşılığında bir borç senedi takdim etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan III. Mustafa'nın Hüzüün Verici Bir Borç Senedi", *Bellekten*, c. XXII, sy. 88, Ankara, 1958, s. 596.

⁴⁷⁵ BOA, AE.SMST.III. 270/21605 (26 Muharrem 1187/19 Nisan 1773).

⁴⁷⁶ BOA, C.AS. 781/33050 (15 Zilhicce 1191/14 Ocak 1778).

salyaneci çavuşlar eliyle gönderilmesi işi akim kalınca; onlardan bir kez daha Mora muhassıllığı ile mukataa mallarından havale olunan paraları teslim almaları, akabinde de “hızlı” bir şekilde mevacipleri yerine ulaştırıp tevzi edilmesini sağlamaları istenecekti.⁴⁷⁷ Daha öncesinde de ulufelerin ödenmesine yönelik teşebbüsler olmuştu lâkin Karitana Kazası mukataasının h. 1186 senesi malından havale olunan 36.255 akçenin (302 kuruş) alınmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından, münasip maldan havale olunması yönünde ferman olunduysa da uygun bir gelir sağlanamamış olacak ki neferata olan borç birikerek devam etmiştir.⁴⁷⁸ Yine h. 1187 yılının ilk üç ayına ait (25 Mart-21 Haziran 1773) ulufeleri alacağı 438 kuruş (52.560 akçe) ise Koron ve Modon mukataalarının gelecek dört yıl içindeki gelirlerinden ancak tahsis olunabilecekti.⁴⁷⁹ Bununla beraber Navarin Kalesi’nin güvenliğinden mesul tutulan yeniçerilerin h. 1188 (1774-1775) senesinden hak ettiği ve alamadığı maaş, tayinat ve kışlık baha dahil toplam para yaklaşık 15 bin akçe iken; bu rakam topçularda 1.894 akçe, cebecilerde ise 2.726 akçeydi. Söz konusu meblağlar tam on iki yıl sonra zikrolunan askerlere güçlükte tediye olunabilecekti ki aradaki yıllar da buna dahildi.⁴⁸⁰

Buraya kadar hep kapıkullarının alamadıkları maaşlarından bahsettik lâkin yerli kullarında da durum farksız değildi. Mora’daki kalelerde müstahdem yerli kullarının daha h. 1183-1184 (1769-1770) senelerinden artakalan mevacipleri miktarı 11.600 kuruşun tahsil edilmesi için görevlendirilen memur, mukataacının “*iki seneden berü mukataa’dan bir pâre almadım mal-i mîrîyi veremem*” cevabıyla karşılaştığından eli boş dönmek zorunda kalınca, hâliyle ödeme de yapılamamıştı.⁴⁸¹ Tüm bu bahsolunan örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Kısacası Navarin Kalesi’ndeki eratin hayatlarını idame ettirebilmeleri için kendilerine başka uğraşlar bularak gelir yaratmaları zaruret hâlini almıştı ki onlar da bunu yapıyorlardı. Halbuki Akdeniz’de tehlike oluşturmayı sürdüren Rus filosuna karşı kalelerini bekleyerek muhtemel bir saldırıya karşı hazır ve nâzır olmaları ve kale bedenleri üzerinde düşmanı gözetlemeleri için buraya yerleştirilmemişler miydi?

⁴⁷⁷ BOA, AE.SABH.I. 345/24173 (4 Cemaziyelevvel 1193/20 Mayıs 1779)

⁴⁷⁸ BOA, C.AS. 626/26424 (23 Recep 1190/7 Eylül 1776).

⁴⁷⁹ BOA, AE.SABH.I. 301/20206 (12 Rebiülahir 1192/10 Mayıs 1778).

⁴⁸⁰ BOA, C. AS. 214/9141 (27 Rebiülahir 1200/27 Şubat 1786).

⁴⁸¹ BOA, C. AS. 1200/53709 (Tarihsiz).

Akdeniz’de hâlâ gemi yüzdüren Ruslar Mora sahillerini tehdit etmeyi sürdürmekteydiler. Arnavut sekbanların varlığı halk arasında sıkıntıya sebebiyet verdiği gibi olması gerekenden çok daha fazla ulufe istemeyi de mutad edindiklerinden istihdamlarına son verilmişti; yerlerine başka neferler yazılmaya başlandı. Mora Muhafızı Ali Paşa tasarruf için 2.500 piyade neferi tahrir etmeyi ve teçhizlerini de kendisinin üstleneceğini taahhüt edince uhdesine mirimiranlık tevcih olundu ve hazırlıklara başlandı. Bu suretle ulufe ve bahşışleri mirî mallardan karşılanmak üzere kalelerin ve kazaların güvenliğini sağlamakla görevli olacak askerlerin tertip olunmasına yönelik Benefşe Kalesi muhafızına hükümde bulunuldu.⁴⁸²

Ertesi sene baharında bölgenin muhafazasını sağlamak üzere birtakım kimi ileri gelene de fermanlar gönderilerek kapı halklarıyla beraber Mora’ya gitmeleri emredildi. Alınan bu karar doğrultusunda asker tertip ederek bir an evvel görev yerine ulaşması istenilen kişiler arasında tanıdık bir isim de vardı: İzdinli Beyzade Yusuf. Süleyman Penah Efendi’ye göre Navarin’in işgalden kurtarılmasında onun katkıları yadsınmazdı.⁴⁸³ Bu şahıs gerçekten de ayaklanmanın bastırılmasında rol alan ayanlardan birisiydi ve hizmetinin bir nişanesi olarak memleketine voyvoda olarak tayin edilmişti. Bu sefer yine ondan yanına aldığı 500 nefer ile bir an evvel Mora’ya hareket etmesi istenmekte idi. Yazılan hüküm gereğince bölgeye asker göndermesi emrolunan kişiler arasında Yenişehir sakinlerinden isimler de bulunmakta idi. Esasında bunların Ordu-yı hümayun için asker tertip etmeleri emrolunmuştu ancak görev yerleri değiştirilerek Mora’ya memur edildiler. Her biri farklı sayıda toplamda 950 nefer de toplayacaklardı. Böylece meydana getirilen 1.450 kişilik birlik, yarımadanın farklı noktalarında hizmet görerek savunmaya katkı sağlayacaklardı. Şayet bu kişiler verilen talimat doğrultusunda asker toplamaz da görev yerlerine ulaştırmaz iseler cezalandırılacaklardı; bu sebeple kendilerinden istenen askerleri yolladıklarına dair Mora muhassılından senet alıp başkente göndermeleri gerekmektedir.⁴⁸⁴

⁴⁸² BOA, C. AS. 796/33756 (Evail-i Cemaziyelevvel 1186/31 Temmuz 1772-9 Temmuz 1772).

⁴⁸³ Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, ss. 79-80.

⁴⁸⁴ Yarımadaya nefer sevk etmekle mesul Yenişehirli ileri gelenler ve bunların göndereceği nefer miktarı şöyleydi: Yenişehirli Nakib Efendi biraderi; 150 nefer, Yenişehirli ayanlardan Alacazade Mehmed Bey; 300 nefer, Yenişehirli Alaca Ali kayını Mollâ Hüseyin; 200 nefer, Yenişehirli Menfizmzade? İsmail; 300 nefer. Bkz. BOA, C.AS. 976/42504 (Evail-i Muharrem 1187/25 Mart-3 Nisan 1773).

Akdeniz'deki adaların ve sahillerin Ruslar tarafından baskına ve taarruza uğraması hasebiyle Mora'ya sevk olunan söz konusu neferatın, iç kısımlardan ziyade yarımadanın kıyı kesimlerindeki mahallere yerleştirilmiş olmaları daha olası olsa da Navarin'de hizmet edip etmediklerine dair bir malumata rastlayamadığımızdan bu konuda kesin bir şey söylemek güçtür. Ancak kat'i olan bir şey varsa o da kaledeki yeniçerilerin aynı dönemde mevcudunda az da olsa azalma meydana geldiğidir. On neferin kaydı defterden silinmişti. Mart 1773 sonlarından itibaren kalede artık, 436 yeniçeri görev yapmaktaydı⁴⁸⁵ ve yine pek muhtemeldir ki diğer kapıkullarının mevcudunda da benzer bir gerileme yaşanmıştı. Kadrodaki azalmanın nedeni firar kaynaklı olabileceği gibi ölüme bağlı da olabilirdi Bu gibi durumlarda kalelerdeki yeniçerilerin mevaciplerini dağıtmakla yükümlü zabıtları yayabaşları onların ulufelerini saklardı; tâ ki üç yıllık görev süreleri sona erip de başkente döndüklerinde paranın hesabını verene dek, ardından şayet varsa fazla parayı hazineye aktarırlardı.⁴⁸⁶ Navarin'de müstahdem cebecilerin mahlulalarının kaydını da içeren bir deftere göre hazineye bu yolla harp yılları süresince meblağın boyutu değişmekle birlikte neredeyse her seneden belirli miktar para geri dönecekti.⁴⁸⁷

Tablo 8. Mora Yarımadası ve Civarındaki Bazı Kalelerde Bulunan Yeniçeri Neferleri (1771-1774)⁴⁸⁸

Kale	Tarih			
	1771/1772	1772/1773	1773/1774	1774/1775
Navarin	446	446	436	437
Modon	912	899	879	875
Koron	548	545	552	527
Anadolu	1542	1526	1451	1459
İnebahtı	747	743	751	-
Eğriboz	1093	1097	1083	1104
Kastel Mora	197	207	219	225
Kastel İnebahtı	243	253	248	-
Benefşe	459	441	426	430

⁴⁸⁵ BOA, AE.SABH.I. 301/20206; BOA, D.BŞM.d. 4274, s. 19.

⁴⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1988. s. 326.

⁴⁸⁷ BOA, D.BŞM.d. 4183, ss. 2-3.

⁴⁸⁸ BOA, BŞM.d. 4274, ss. 17-20. Navarin'de müstahdem 437 yeniçerinin h. 1188 senesi (1774-1775) dört kıst (masar, recc, reşen ve lezez) mevacic bedeli 1.371.748 akçe tutmuştu. BOA, MAD.d. 1717, s. 625.

Öyle veya böyle isyan sonrası Navarin’de müstahdem yeniçerilerin mevcudu hiçbir zaman harbin ilk yıllarındaki seviyeye (235 ilâ 245 yeniçeri neferatı) düşecek kadar azalmadı; kayıtlara göre hep 435’in üzerinde seyretti, sadece yüzde 2,24’lük bir azalma söz konusu idi. Bu bakımdan garnizon içerisinde baskın kuvvet olmayı sürdürdüler ve mevacipleri de yakın yerlerin çeşitli gelir kalemlerini (tütün resmi, bal resmi, çeşitli kazalar mukataaları vs.) ihtiva eden mukataa varidatı ile avarız gelirlerinden “ödenmeye” devam etti. Birtakım Mora kaleleri ile yöresindeki bazı diğer kalelerde hizmetli yeniçerilerin mevcutlarında da harbin sonuna değin radikal bir değişiklik olmadı. Çoğu yerde ilerleyen senelerde tedrici bir azalma olsa da tersine sayılarının arttığı yerler de yok değildi. Yukarıdaki tabloya göre yarımadaadaki kaleler içerisinde en fazla yeniçerinin hizmette bulunduğu yer ortalama 1500 nefer ile Anabolu idi. Onu yöresindeki bin dolayındaki Eğriboz Kalesi’ndekiler ile yarımadanın güneyindeki 900’e yakın yeniçeriye ev sahipliği yapan Modon Kalesi izlemekteydi. En az yeniçeri ise iki yüz civarı ile kastlelerde görev yapmaktaydı. Bununla beraber Navarin’deki kapıkullarından top arabacıları ile cebecilerinin sayısında yeniçerilere kıyasla daha gözle görülür bir azalma olacaktı. Harbin son yılında kaledeki top arabacılarının mevcudu iki yıl önceki mevcutlarına (yirmi beş nefer) kıyasen yüzde 32 azaldı ve on yediye geriledi. Cebecilerde daha az olmakla birlikte yine onların sayılarında da aynı dönemdeki sayılarına (111 nefer) nazaran yüzde 18’lik bir azalma gerçekleşmiş ve mevcutları Mart 1774 itibarıyla doksan üç olarak kayda geçirilmiştir.⁴⁸⁹

Topçuların mevcudunda herhangi bir değişiklik olmadı. Kaledeki sayıları altmış nefer olarak kalmaya devam etti.⁴⁹⁰ Düşman gemilerine karşı kuşkusuz en etkili olabilecek askerî sınıf onlardı dolayısıyla varlığına en fazla ihtiyaç duyulan askerler olarak topçu neferatının istihdamı çok daha fazla önem arz etmekte idi. Bu suretle onları da kattığımızda garnizondaki kapıkullarının sayılarının yekûn 607 neferden müteşekkil olduğu görülmekte ki bu kapıkullarının en kalabalık olduğu 1771-1772 yılları ile karşılaştırıldığında genel olarak yüzde 5,89’luk bir düşüş yaşandığı anlamına gelmektedir. Bunun yanında kuvvetle ihtimaldir ki sayıları savaşın sona erdiği yılda da 180 nefer olarak kalmaya devam eden yerli kulları, mevcut düzende toplamda 170 nefer

⁴⁸⁹ BOA, MAD.d. 10394, ss. 290-291.

⁴⁹⁰ BOA, MAD.d. 10394, s. 291.

ile temsil edilen diğer kapıkullarını geçerek yeniçerilerden sonra garnizonun en kalabalık askerî grubunu teşkil etmeye başlamıştı. Sözün özü Osmanlıların deyimiyle serhadat-ı islamiye kalelerinden birisi olan Navarin Kalesi, Ruslar ile nihayet barışın akdedildiği Temmuz 1774 döneminde hâli hazırda 787 kişilik bir muhafız kıtası tarafından korunmaktaydı ve kale, on yıllardır hiç olmadığı kadar fazla askere harbin son üç yılında sahip olmuştu. Kuşkusuz bu artışın başlıca âmili Mora'da cereyan eden isyanın yarattığı tehdit ve onunla bağlantılı olarak Akdeniz'deki Rus varlığı idi.

3.2.2. Garnizonun İaşesi ve Donatımı

Navarin Kalesi'nde konuşlu neferler de tıpkı tüm diğer askerler gibi kendilerine yüklenen misyonu en iyi şekilde ifa edebilmeleri için evvela yeterli ölçüde beslenebilmeli ardından da teçhiz edilebilmeliydi. Kuşkusuz bir askerın harp edecek gücü ve takati kendisinde bulabilmesi, onun yiyeceğe ulaşabilmesiyle doğrudan bağlantılı idi. Hizmetleri karşılığında ceplerini “doldurmalıydılar” tabii ancak midelerini “dolduramadıktan” sonra bunun ne önemi vardı ki? Gerçekten de neferlerin çarpışmalardaki performansları üzerinde hiçbir mevzu yoktu ki kendileri için yiyecek temin edilebilmesi kadar hayati olabilsin.⁴⁹¹ Askerlerin harpteki etkinliği ve verimliliği bir tarafa işin bir de şu boyutu vardı ki eski çağlardan bu yana değişen pek bir şey olmadı: Çoğu zaman kıtlık, düşman saldırısından çok daha ölümcül ve tehlikeli sonuçlar doğurabilmekteydi; bunun önüne geçmek için mutlaka öncesinde tahıl tedarik etmeli ve stok yapılmalı idi.⁴⁹²

Eski Mora muhassıllarından Ahmed Paşa'nın aracılığıyla geçmişte ihtiyaç anında kullanılmak üzere Navarin Kalesi'nin iaşesi için 834 kile (21.400 kg) buğday ve bin altı yüz altmış altı kile de (42 bin 749 kg) darı satın alınarak kale dizdarına ve ağalarına teslim olunmuş, onlar da tahılları depolara kaldırmıştı. Aynı dönem yalnızca Navarin için değil bazı başka Mora kaleleri için de hububat temin edilmesi yoluna başvurulmuş, bu kapsamda toplamda yaklaşık 240 ton buğday ile yine yaklaşık 480 ton darının -ki ekmek üretiminde de kullanılabilirdi gibi daha çok hayvan yemi olarak kullanılırdı- dağıtımı gerçekleştirilmişti. 1765 yılına gelindiğindeyse kalelere yerleştirilen hububatın akıbetinin

⁴⁹¹ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2007, s. 117.

⁴⁹² Flavius Vegetius Renatus, *Roma Savaş Sanatı*, (çev. Samet Özgüler ve Kutsi Aybars Çetinalp), İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 86.

ne olduğunu öğrenmek adına etraflı bir araştırma yapılmış ve kalelerdeki tahılın hâlâ mevcut olduğu anlaşıldığından yeni bir satın alım işlemine gerek duyulmadığı anlaşılmıştı. Buna karşın aradan geçen süreçte söz konusu tahılın zayi ve telef olma olasılığı da bulunduğundan hükûmet tarafından bölgeye bir mübaşir gönderilerek, kaleler dizdarları ve ağalarının sorguya çekilmesi ve hakikatin ortaya çıkarılması talimatı verilmişti. Yapılan inceleme sonucunda ise hububatın sağlam olduğu anlaşılmışsa da ziyan olma ihtimali bulunuyordu ancak bu kişiler sorumluluğu üstlendiklerini ve olası bir zarar oluşması halinde bunu kendilerinin tazmin edeceğini bildirdiler. Benzer şekilde Navarin Kalesi dizdarı Ahmed Ağa, azebler kumandanları Bekir Ağa ve Mahmud Ağa ile topçubaşı Ahmed Ağa da sorumluluğu tamamen üstlendiklerini söyleyerek gıda malzemelerinin telefî hâlinde bunu karşılayacaklarını taahhüt ettiklerinden mesele de hallolunmuştu.⁴⁹³

Mora'ya yapılan gıda malzemesi sevkiyatı Muhsinzade Mehmed Paşa'nın seraskerliği zamanında artarak devam etmişti. İsyanın patlak verdiği bu günlerde yarımada'daki zahirelerin yerli Rumlarca saklanması yüzünden erzak temininde sıkıntı baş gösterince dışarıdan temini yoluna gidilmiş; sevki sağlanan arpa, buğday, peksimet gibi yiyecek ürünleri ile her türlü mühimmat ve cephane bölgenin lojistik üssü niteliğindeki Anabolu Kalesi'ne nakledilmişti. İsyan sırasında hatta devam eden süreçte dahi buradan ihtiyaca göre başka mahallere dağıtım yapılmaktaydı. Ayaklanma esnasında Navarin Kalesi Rusların işgali altında olduğundan hâliyle herhangi bir girişimde bulunulmadı, lâkin kalenin yeniden zapt edilmesini müteakip neferat da görev yerine dönünce diğer yerlere olduğu gibi buraya da malzeme temin olunmaya devam edildi. Muhsinzade'nin ardından Mora'ya serasker olarak atanan Osman Paşa, Anabolu'daki mirî ambarlarda mevcut buğdayı zorluk çeken ahaliye ödünç olarak dağıtma kararı alınca, Navarin Kazası sakinleri de bu durumdan istifa ettiler. Kale topçubaşısı ve kimi ileri gelenlerinin de kefilisi altında ihtiyacın görülmesi maksadıyla önce iki yüz elli kile, ardından bir iki yüz yirmi kile daha olmak üzere toplamda 470 kile (12 ton civarı) buğdayın dağıtımını gerçekleştirildi ki yarımada genelinde bu rakam 597,5 tonu bulmuştu.⁴⁹⁴

⁴⁹³ BOA, C.AS. 781/33056, s. 5, 9-11 (Gurre-i Şaban 1179/13 Ocak 1766).

⁴⁹⁴ OA. C.DH. 197/9823 (13 Rebiülevvel 1185/26 Haziran 1771).

Navarin Rusların elinden geri alındığı vakit, ganimet olarak harp malzemesinin yanı sıra yüklü miktarda yiyeceğe de el konulmuştu. Hatta öyle ki ele geçirilen un, ekmek ve sair yiyecek malzemelerinin düşman filosunun iki yıl boyunca ihtiyacını karşılayacak düzeyde olduğu belirtilmekteydi⁴⁹⁵ ve belki de bunun içindir ki Osman Paşa'nın sevkiyat listesinde diğer kalelerin adı da geçerken, buranın adı geçmemişti. Ancak bu durum pek uzun sürmedi. Tripoliçe voyvodası Abdullah Ağa'ya tevdi edilen bir sonraki buğday sevkiyatında gönderim yapılacak yerler arasında bu sefer Navarin Kalesi de yer aldı. Muhafaza hizmetinde bulunan neferatın iaşesini sağlamak üzere 24 Haziran 1772 ilâ 13 Temmuz 1773 tarihleri arasını ihtiva eden 384 günün sonunda toplamda dört tona yakın buğday kaleye gönderilmiş bulunuyordu ki bu aynı zamanda günlük dokuz kg civarı bir orana tekabül etmekte idi.⁴⁹⁶

Buğdayın yanı sıra askerlerin tükettiği temel gıda maddelerinden birisi de etti. Elimizdeki verilerden anlaşıldığı üzere Navarin'de müstahdem yirmi beş nefer top arabacılarının 398 günlük hizmet süreleri karşılığındaki buğday istihkakları 337,5 kile (yaklaşık dokuz ton), et istihkakları ise 1.592 kıyye (iki ton 40 kg) idi.⁴⁹⁷ Kuşkusuz buğdayı daha çok un haline getirip ekmek şeklinde tüketmekteydiler; et olarak ise koyun ya da sığır eti tahsis olursa da askerlerin öncelikli tercihlerinin koyun etinden yana olduğunu söylenebilir. Diğer taraftan neferlerin tamamının günlük payına 5,12 kg civarında et düştüğü, bunun da nefer başına günlük 200 gr civarında bir miktara karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Keza kaledeki cebecilerin de günlük et tayınlarının 210 gr dolaylarında olduğu hesaba katıldığında,⁴⁹⁸ yevmiye et istihkaklarının bireysel olarak garnizonun diğer üyeleri için de benzer değerlerde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Osmanlı askerî teşkilatına dair mühim bir eser kaleme alan Marsigli de Osmanlı askerlerine verilen yevmiye et miktarına dair yapmış olduğu izahatta benzer rakamları zikreder.⁴⁹⁹

Mora'nın hububat ihtiyacı ekseriyetle dışarıdan karşılanmaktaydı çünkü bölgede zirai üretim kısıtlı olduğu gibi ekinler de pek azdı. Sevkiyatın gecikmesi durumunda neferlerin

⁴⁹⁵ Aydemir ve İşipek, *Çeşme Deniz Savaşı*, s. 191.

⁴⁹⁶ BOA, C.AS. 233/9868 (5 Şaban 1196/16 Temmuz 1782).

⁴⁹⁷ BOA, C.AS. 378/15633

⁴⁹⁸ BOA, C.AS. 823/35011.

⁴⁹⁹ Osmanlı askerî yapısının XVII. yüzyıldaki işleyişine dair önemli bilgiler verdiği eserinde Marsigli, askerlere yevmiye yüz dirhem et (192 gr) verildiğini yazmaktadır. Bkz. Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Vaziyetine Kadar Askerî Vaziyeti*, (çev. M. Kaymakam Nazmi), Ankara: Büyük Erkâniharbiye Matbaası, 1934, s. 188.

gıdaya ulaşımında sıkıntılar meydana gelebilmekteydi. Yaşanan sıkıntıyı fark eden Mora Muhassılı Vezir Ali Paşa geçen seneler olduğu gibi Eğriboz Sancağı kazalarından mirî fiyatı üzere 40 bin kile buğdayın tedarik edilmesi gerektiğini bildirmiş, onun bu isteğine Navarin, Koron, Balyabadra ve Tripoliçe kadıları da katılarak her biri kendi mahallerine tahıl gönderilmesini talep etmişlerdi. Ayrıca 1772 yılında yine Eğriboz'dan mubayaa olunan 100 bin kile arpa ile 25 bin kile buğday hâlâ nakledilmemişti dolayısıyla hem onların dağıtımını hem de talep olunan yeni siparişin temini bir an önce sağlanmalıydı. Talep doğrultusunda yine aynı yerden buğdayın tedarik edilmesi kararlaştırılırken, bu arada baş muhasebeden yeni siparişi verilecek buğdayın hazineye olan masrafı da hesap ettirildi. Buna göre her bir kilesi 40 akçeden, yekûn 1.600.00 akçe (13.333 kuruş, 40 akçe) tutarında bir meblağın ödenmesi gerekecekti.⁵⁰⁰

Navarin dahil Mora'daki kaleler için buğday ve arpa satın alınmasına yönelik ferman çıkarılmıştı. Fakat işler pek de beklendiği gibi gitmemiş, süreç uzamıştı. Zira Mora Valisi Osman Paşa'nın da uygun görmesiyle İnebahtı Sancağı kazalarından satın alınacak 20 bin kile buğday ve arpanın alınması işi kendisine ihale buyurulan bölge sakinlerinden Moçooğlu Hüseyin bu iş için ayrılan ödeneği de alıp kaçtığından, yeni birisinin görevlendirilmesi gerekmişti.⁵⁰¹

Bir yandan da yarımadaının savunmasında görev alan eratın teçhiz edilmesi iktiza ettiğiinden mühimmat ve cephaneye temini hususu da önem arz etmekteydi. Harbin ilk yılı seferde kullanılmak üzere Mora'daki tüm barut ve güherçile toplatılarak Gelibolu Baruthanesi'ne nakledilmesi emredilince⁵⁰² iç pazarda barut bulmak zorlaşmış, dışarıdan daha çok barut istenir olmuştu. Yalnızca muhafızların değil kalelere yerleştirilen top, mühimmat ve diğer harp malzemelerinin de miktar ve cinsine varıncaya kadar yoklaması alınarak nerede ne eksik durum tespiti yapılıyor, ardından da imkânlar dahilinde sevki sağlanıyordu. Bu vesileyle ertesi sene Mora mütesellimi ile zabıtlar ve ağalar nezaretinde kalelerde sayım yapılırca⁵⁰³ vaziyette de anlaşılmiş oldu. Tersane-i amire çavuşlarından

⁵⁰⁰ BOA, C.AS. 448/18682 (5 Cemaziyelahir 1187/24 Ağustos 1773).

⁵⁰¹ Daha sonrasında bu kişi yakalanarak Bala Kalesi'ne kalebent edilmiştir. BOA, C.ML. 426/17263 (Evail-i Rebiülevvel 1187/23 Mayıs-1 Haziran 1773); OA. AE.SMST.III. 210/16558 (12 Rebiülevvel 1187/3 Haziran 1773).

⁵⁰² BOA, C.AS. 991/43300 (15 Cemaziyelahir 1182/27 Ekim 1768).

⁵⁰³ BOA, C.AS. 1121/49667 (16 Cemaziyelevvel 1183/7 Eylül 1769).

Ahmed Çavuş aracılığıyla Mora'ya 700 varil⁵⁰⁴ barut ve yağ ulaştırıldı. Bunun 450 varili (30 ton) Navarin, Modon, Koron ve Anabolu kalelerine kalanı ise başka yerlere dağıtıldı. Her bir kaleye ne miktar sevkiyat yapıldığı belli değilse de Navarin'e en az beş ton barut ve yağ tedarik edilmiş olması kuvvetle ihtimaldir.⁵⁰⁵

İsyanın patlak vermesiyle birlikte barut tüketimi artınca buna koşut olarak talep de arttı. Mora'nın barut ihtiyacının karşılandığı başlıca yerler arasında Selanik Baruthanesi gelmekteydi ki buradaki üretim ayaklanmanın da etkisiyle hiç olmadığı kadar artacaktır.⁵⁰⁶ Muhsinzade Mehmed Paşa'nın seraskerliği sırasında Selanik'ten dört yüz kantar (22,5 ton) barut gönderilmesine karar verildi. Cebehane-i amire ocağı tarafından barutun pişirilmesi ve imalini sağlayarak bölgeye ulaştırması için bir mübaşir tayin olundu ve otuz kuruşu harcırah olmak üzere elli kuruş ödeme yapıldı. Üretimi tamamlanan barut develer vasıtasıyla taşınacağından hayvanların kiralanmasıyla Selanik mütesellimi ilgilenecek, masrafı buranın cizyesi malından karşılanacaktı. Barutun üretiminin tamamlanmak üzere olduğu söylendiğinde ise isyan çoktan son bulmuşsa da sonrasında kalelere olan sevkiyat gerçekleştirilmiştir.⁵⁰⁷

Mora'ya ulaşan harp malzemelerinin merkez durağı olan Anabolu cephanesi mevcudundan çok miktarda cephane, mühimmat ve alet edevat başka kalelere gideceği için ayrılmış; tefrik olunan mühimmattan yirmi kantar barut (1.128 kg) ile on kantar kurşun (564 kg) Navarin Kalesi garnizonunun kullanımına sunulmuştur.⁵⁰⁸

Diğer yandan ilk yılların aksine harbin ilerleyen yıllarında artık yarımada dahilinde bulunan Dimcana'daki ocaklarda da barut üretimine geçilmişti ama buradaki üretim Selanik'e nazaran oldukça azdı. Aylık en fazla 1.250 kıyye (1,6 ton civarı) barut ihraç edilebilmekteydi ki bu da yıllık bazda yaklaşık yirmi ton anlamına gelmekteydi. Yarımada müstahdem neferlerin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda haliyle çok yetersiz kalmaktaydı. Burada imal olunan barutun her bir vukıyesi 1 kuruşa (kırk para) mâl olduğu gibi Nisan 1772 itibarıyla toplamda 5.610,5 vukıye (yaklaşık sekiz ton) barut

⁵⁰⁴ 1 varil = 64 veya 67 kg. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 308. Burada biz ikincisini esas aldık.

⁵⁰⁵ BOA, AE.SMST.III. 83/6182 (21 Şaban 1183/20 Aralık 1769).

⁵⁰⁶ 1770-1771 arası üretim miktarı önceki yıllara nazaran tam iki kat artarak 170 ton civarına çıkmıştı. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 186.

⁵⁰⁷ BOA, C. AS. 24/1053 (11 Rebiülahir 1184/4 Ağustos 1770); C. AS. 436/18134 (14 Rebiülahir 1184/7 Ağustos 1770).

⁵⁰⁸ BOA, D.BŞM.CBH.d. 18465, s. 3.

üretildiğinden bunun da hazineye olan masrafı yine 5.610,5 kuruş tutmuştu. Üretim gerçekleşikçe burada imal olunan barutlar da tedricen Anabolu Kalesi cebehanesine koyuluyor ardından da Navarin dahil gerekli görülen yerlere dağıtılıyordu.⁵⁰⁹ Ayrıca barutun yanı sıra zahire sevki ve tamir işleri için de taşımacılık faaliyetleri giderek arttığından bu tarz işlerde kullanılmak üzere öncesinde Yenişehir'den dört yüz baş beygir getirildiğini de belirtelim.⁵¹⁰

Ateşli silahların kullanımında kilit rolü haiz barut, mühimmat malzemeleri arasında kuşkusuz önemli bir öneme sahipti. Kalede ne kadar havan ve/veya top konuşlu olursa olsun barutun yokluğu halinde kalan malzemenin bir anlamı kalmıyordu. Bu minvalde Navarin'le birlikte Modon, Koron, Balyabadra, Gördüs ve Kastel Anabolu kalelerinde barut stoklarında azalma meydana geldiğinden takviye edilmeleri şarttı ki öyle de olacaktı. 1772 yılı sonları itibarıyla yine bir dört yüz kantar barutun Selanik Baruthanesi'nden gönderilmesi emredilecekti. Ayrıca yüz kantar kurşun (5.644 kg) da buradaki Sidrekapısı Madenleri'nden temin olunacaktı. Şayet bunların nakilleri hususunda kara yolu tercih edilirse yük hayvanlarının kira bedeli, denizden gönderileceklerse de gemi navlun ücreti ortaya çıkacağından evvela taşıma masrafı olarak 4.501,5 kuruşun gerekli olduğu bildirildiyse de daha sonrasında bu bedel indirimle dört bin kuruş şeklinde mahsup olunacak; bu para Selanik gümrüğü malından karşılanacaktı.⁵¹¹ Dört yüz sekiz sandığa pay edilen söz konusu barutun, cebeci çorbacılarından Osman Ağa; kurşununa Yusuf Ağa aracılığıyla Anabolu Kalesi'nde cebecibaşı İbrahim Ağa'ya teslim edilmesi istenmekteydi. Mora'ya ulaşan malzemelerin adı geçen kalelere dağıtımına ise Mora Muhassılı Vezir Ali Paşa nezaret edecekti.⁵¹² İlaveten talep doğrultusunda daha pek çok harp malzemesi ile başka türden donatım malzemesinin bu süreçte sevki sağlanacaktı. Örneğin Kavala İskelesi'nden satın alınacak yüz kantar ham demir kayıklarla İzdin İskelesi'ne nakledilecek; buradan da demiri teslim almakla görevli Beyzade Yusuf Bey eliyle mezkûr kalelere irsal olunacaktı. Yine

⁵⁰⁹ Bahsolunan meblağın 2 bin kuruşu mukataa malından alınarak Dimcana malikanesi sahibine verilirken, meblağın kalanı ise hazineden daha sonrasında ödenecekti. BOA, C.AS. 615/25965 (21 Muharrem 1186/24 Nisan 1772).

⁵¹⁰ Esasında 700 baş beygir istenmişti lâkin kalanının sevki için ferman-ı âli gerekecekti. BOA, AE.SMST.III. 15/1001 (12 Şevval 1184/29 Ocak 1771).

⁵¹¹ BOA, D.BŞM.BRS.e. 2/17 (1 Muharrem 1187/25 Mart 1773).

⁵¹² BOA, AE.SMST.III. 342/27640 (12 Ramazan 1186/7 Aralık 1772); BOA, C.AS. 710/29797 (11 Zilkade 1186/3 Şubat 1773).

Eğriboz'dan ellişer kantar zift ile katranın yanı sıra yüz kıyye (yaklaşık 130 kg) nef t yağ ı da tedarik edilerek, kaleler cebecibaşı vekillerine ve dizdarlarına teslimi yönünde emirde bulunulmuştu.⁵¹³ Bu sevkiyata dair son olarak, aşağıdaki tabloda gönderilecek olan malzemelerin tamamına yer verilmiştir.

Tablo 9. Navarin Kalesi ile Diğer Bazı Mora Kalelerine Gönderilmesi Kararlaştırılan Donatım Malzemeleri (1772)⁵¹⁴

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Barut	400 kantar	Maslak	50 adet
Kurşun	100 kantar	Su kabı	25 çift
Kurşun kalıbı	100 adet	Su kovası	25 adet
Kurşun danesi	50 adet	Su semeri	25 adet
Ham demir	150 kantar	Torba	100 deste
Neft yağ ı	100 kıyye	Barutluk	10 adet
Kazgan	15 adet	Zift	100 kantar
Demir kazma	500 adet	Katran	50 kantar
Güherçile	200 kıyye	El humbarası	1000 adet
Kılar-meni	50 kıyye	Humbara nam lu tıpas ı	4500 adet
Çam sakızı	100 kıyye	Mısır fitili	250 kıyye
Sütunlu çadır	20 kıta	Keçe sarg ı	200 adet
Kükürt	100 kıyye	Barut kesesi	300 adet
Demir kürek	200 adet	Ağaç kürek	1500 adet

Ne var ki kalelerde bulunan top ve havan kundaklarını kullanmak olanaksızdı, yeni baştan yapılmaları gerekiyordu çünkü gönderilecek olan mühimmatın “*elyevm istimal olunan top ve havan kundakları nev'inden olmamaktan nâşi*” bunlarla birlikte kullanılması uygun değildi dolayısıyla da kendi mahallerinde hepsinin uygun bir şekilde yeniden imalleri gerekmekte idi. Bunun için gerekli levazımın İstanbul'dan tertip ve tanzim olunarak kalelere gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Yine kundaklar ile uyumlu olmak üzere

⁵¹³ BOA, C.AS. 677/28456 (29 Şevval 1186/23 Ocak 1773); BOA, C.AS. 677/28432 (29 Şevval 1186/23 Ocak 1773); OA. C.AS. 677/28428 (29 Şevval 1186/23 Ocak 1773).

⁵¹⁴ BOA, MAD.d. 2856, s. 418. Sevk olunan malzemeler en geç Ağustos 1773 itibarıyla Mora'ya varacaktı. BOA, C.AS. 1020/44720, s. 5 (3 Cemaziyelahir 1187/22 Ağustos 1773)

yeni baştan Pravişte Kârhanesi'nde yuvarlak ve humbara daneleri kalıba dökülecek ve üretilen mermiler kalelere gönderilecekti. Ocak tarafından bu mesele ile ilgilenmesi içinse özel olarak bir de mübaşir tayin edilecekti.⁵¹⁵ Bunun yanı sıra 1772 yılının sonbaharında yapılan keşif neticesinde Navarin Kalesi'nde yirmi altısı balyemez, altısı şâhi ve biri de havan olmak üzere mevcut 33 parça topun “arz üzerinde galtan” olduğu yani toprak üzerinde yuvarlanmak suretiyle bir yerden bir yere götürüldüğü tespit olduğundan kundağın yanı sıra tekerleğe de gereksinim olduğu anlaşıldı ve buraya on adet demir dingil gönderilmesi talep edildi.⁵¹⁶ Keza altı kıtası Muradına ermiş isimli tabyada konuşlu olan⁵¹⁷ topların kepçelerinin de (*kefçe*) yeniden yapılması gerekiyordu ancak bunun için kalede yeterli bakır yoktu. Hemen Tophane-i Amire nazırı Hacı Selim Ağa'ya bir yazı yazılarak ocak mevcudundan gerekli duyulan ham bakırın verilmesi talimat olundu ardından da kısa süre içinde adı geçen ağa elinden yirmi dört kıyye (30 kg civarı) ham bakır teslim alınarak kaleye yollandı.⁵¹⁸

3.2.3. Navarin Kalesi'nin Onarımı

Uzun yıllardır tamir ve tadiline yönelik eylem bir tarafa kayda değer bir teşebbüsün dahi olmadığı Navarin Kalesi, son ciddi onarımını Venedik'in elinden geri alındıktan sonra görmüş; bundan ayrı olarak sadece su yollarının iyileştirilmesine istenmişse de bu hayata geçirilememiştir.⁵¹⁹ Hâsılı o zamandan harp yıllarına gelinceye değin herhangi bir iyileştirme ya da yenileme yapılmadığından mütevellit -ki kuşkusuz bu süreçte yarımada meydana gelen depremin de kaleye az ya da çok zararı olmuştu-⁵²⁰ durumu zaten kötü olan kale, bu yetmezmiş gibi bir de isyanda büyük zarara uğradığından harap bir hâlde idi; acil olarak elden geçirilmesi gerekiyordu. Durumu daha da kötüleşen kalenin

⁵¹⁵ BOA, C.AS. 636/26815 (9 Ramazan 1186/4 Aralık 1772).

⁵¹⁶ BOA, KK.d. 4987, s. 19.

⁵¹⁷ BOA, KK.d. 4987, s. 6.

⁵¹⁸ BOA, D.BŞM.TPH. 6/31 (20 Zilhicce 1186/14 Mart 1773).

⁵¹⁹ Bundan önce 1756-1757 (h. 1170) senesi dolaylarında kale ileri gelenleri su yollarının tamire muhtaç olduğunu belirterek onarılmasına dair dizdara talepte bulunmuş ve ortaya çıkacak masrafı da karşılayacaklarını beyan etmişlerdi. Lâkin işler beklenildiği gibi gitmemiş ve dizdarın kendi malından sarf ettiği 3 bin kuruşu alan bu kişiler türlü bahanelerle işten kaçınmışlardı. OA. DVNSAHK.MR.d. 9, s. 20 (Evahir-i Recep 1179/2 Ocak-12 Ocak 1766). Daha sonrasında ise bu paranın tahsili için harekete geçilecek ve su yollarının keşfi yapılacağı ki bu bahse ileride tekrar değineceğiz.

⁵²⁰ 1743'te Mora'da bir deprem olmuş, depremin etkisiyle bölgedeki cami ve kalelerde hasarlar oluşmuştu. Bununla birlikte zelzele kuzey kesimlerde daha etkili olmuş olacak ki Anabolu ve Palamude gibi kalelerde oluşan zararı tespit etmek için keşiflerinin yapılması istenmişti. OA. C.DH. 69/3406 (4 Rebiülahir 1156/28 Mayıs 1743).

onarımına yönelik ilk girişimi başlatansa, öncesinde seraskerliği sırasında vaziyeti gözlemlemek fırsatına erişen ve bunu bir rapor ile İstanbul'a da bildiren Muhsinzade Mehmed Paşa olmuşsa da kaledeki Rus işgali buna imkân tanımadığından akim kalmış, tamir faaliyetlerinin vücut bulması ancak kalenin işgalden kurtarılmasından epey sonra mümkün olabilmıştır.

İstirdat olunması sonrası Navarin Kalesi'nin tamir ve tahkimine yönelik başlatılan çalışmalar kapsamında buraya Abdullah adında bir mimar halife,⁵²¹ bina emini olarak ise diğer bazı Mora kalelerinde de bu görevi yürüten Hafız Mustafa tayin edildi. Kendisinden kalelerin onarımına ihtimam göstermesi yönünde uyarılarda bulunulan bina emininin İstanbul'dan bazı istekleri olmuş, bunu hazırladığı liste ile başkente iletmişti. Bunlar arasında muhtelif türde alet edevatı da içeren çok sayıda yapı malzemesinin (çivi, kereste, kapı kilidi, menteşe, araba burgusu, çekiç, balta, çelik, demir, cam levha vs.) yanı sıra kalifiye ve vasıfsız iş gücü talebi de yer almaktaydı. Şantiyelerde istihdam olunacak zanaat erbabı arasında kalfalarıyla birlikte 40 marangoz, 2 taşçı, 4 camcı, 2 doğramacı, 2 badanacı, 11 lağımcı ve 3 kişilik başka bir grup daha bulunuyordu; ayrıca şantiye içerisinde malzemelerin sevk ve intikalini sağlaması için de -ki buraya kadar olan ulaşım ise Yenişehir'den kiralanan beygirlerce sağlanacaktı- on yedi hamal istenmişti. Başkentten talep olunan tüm bu inşaat malzemesi ile usta ve işçilerin hazineye olan masrafı ise toplam 2.996.340 akçe (24.969,5 kuruş) olarak kayda geçirilmiştir.⁵²²

İstanbul'dan temin edilen inşaat malzemeleri buradan bülbülce kayıkları vasıtasıyla Mora'ya sevk edilmekteydi lâkin bunların bir kısmının başına yolda iş gelebildiği gibi ulaşan bazı malzemeler yanlış gönderildiği ya da kalitesi beğenilmediğinden ötürü geri de yollanabiliyordu. Misal bir kısmı Navarin Kalesi'nde de kullanılacak olan çivi ve keresteleri taşıyan dokuz adet kayığın bölgeye varması sonrası yapılan inceleme neticesinde istenilen türde tahta yerine başka tahta gönderildiği ve çivilerin bir kısmının da eski olduğu anlaşıldı.⁵²³ Bina emini gönderilecek olan malzemenin kalitesinin önemli olduğundan hareketle buna dikkat edilmesini yetkililerden özellikle niyaz ediyordu çünkü

⁵²¹ BOA, C.MF. 142/7096 (20 Muharrem 1186/23 Nisan 1772).

⁵²² Bunun 357.000 akçesini işe alınacak usta, kalfa ve işçi dahil tüm inşaat elemanlarının giderleri oluşturmaktaydı. BOA, D.BŞM.d. 4107, ss. 2-3.

⁵²³ BOA, C.AS. 921/39803 (25 Cemaziyelahir 1184/16 Ekim 1770). Söz konusu malzemeleri ulaştırmaya memur çukadara 15 kuruş harcırah verilmişti. BOA, C.BH. 75/3576 (11 Cemaziyelahir 1184/2 Ekim 1770).

bu tarz yanlış sevkiyatlar kalelerdeki tamiratın uzamasına neden oluyordu ki hali hazırda işçi azlığı nedeniyle süreç zaten ağır işliyor, bazı kalelerde iş başı yapılamıyordu. Navarin, Koron ve Modon kalelerinde çalıştıracak amele bulmakta zorlanan bina emini vaziyetten şikayetçi olunca, Görice ve başka kazalar ileri gelenlerine (derbent bölükbaşları vs.) hüküm gönderildi. Onlardan, verilen emir gereğince adı geçen kaleler ile birkaç kalede daha iş başı yapmak üzere 500 dülger ve duvarcı amelesini ücretlerini de ödemek suretiyle bir an önce bölgeye göndererek Mora muhafızı ve aynı zamanda derbentler başbuğu da olan Vezir Osman Paşa'ya teslim etmeleri istendi.⁵²⁴

1770 yılı sonları itibarıyla Navarin, Koron ve Modon kalelerinde yürütülmesi planlanan onarım ve yenileme işlemleri için 75 bin kuruşluk bir ödenek ayrılmış, bu paranın darphane-i amire emini tarafından alınarak gereği üzere buraların tamirinden sorumlu Osman Paşa'ya teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵²⁵

Osman Paşa'nın Şubat 1771 tarihli kamesinde adı geçen kalelerin tamirine başlandığını haber etmesi,⁵²⁶ öncesinde buralarda fiili bir icraattan ziyade ön hazırlık mahiyetinde çalışmalar yapıldığının da bir işareti olsa gerek. Bununla birlikte kalelerin tamirine tam olarak ne zaman başlandığı hususu açık değildir. Zira daha geç tarihli başka bir vesikada yazılanlara göre tamirat çalışmaları hâlâ başlamamıştı.⁵²⁷ Bizim kanaatimize göre en azından aynı yılın sonlarına doğru ufak çaplı dahi olsa bazı yerlerde inşa faaliyetleri başlamış olmalıydı. Nitekim bina emini Hafız Mustafa tarafından Navarin Kalesi'nde bu tarz bir çalışmanın peyda olduğu bilinmektedir.

Görev tanımında Navarin Kalesi'ni tamir ve tahkim etmek de bulunan Hafız Mustafa'ya rikab-ı Hümayundan 20 bin kuruşluk ödeme yapılarak⁵²⁸ sorumlulukları bir kez daha kendisine hatırlatıldı, bu kapsamda Navarin şantiye sahasına gelen mezkûr bina emini burada da bazı çalışmalarda bulundu lâkin yaptıkları oldukça sınırlı kaldı. Yalnızca iç kalede İstanbul kapısının sol tarafına yeni bir beden inşa edebildi, ayrıca birkaç yeri de

⁵²⁴ BOA, AE.SMST.III. 4/217 (21 Şevval 1184/10 Aralık 1770); OA.D.BŞM.BNE. 14/33 (11 Şaban 1184/30 Kasım 1770).

⁵²⁵ OA. D.BŞM.BNE. 14/42 (24 Şaban 1184/13 Aralık 1770); BOA, AE.SMST.III. 24/1677 (24 Şaban 1184/13 Aralık 1770).

⁵²⁶ BOA, HAT. 8/277 (9 Zilkade 1184/24 Şubat 1771).

⁵²⁷ Kaled ekiler, yazmış oldukları mahzarlarında onarımın başlamadığından yakınıyorlardı. Bkz. BOA, D.BŞM.BNE.e. 15/56. (1185/16 Nisan 1771-3 Nisan 1772).

⁵²⁸ BOA, AE.SMST.III. 262/20966 (9 Zilkade 1185/13 Şubat 1772).

tamir etti.⁵²⁹ İlerleyen günlerde belki daha fazlasını da yapacaktı lâkin buna ömrü yetmedi, görevde iken vefat etti. Hafız Mustafa'nın ölümü henüz başlangıç aşamasındaki inşaatın aksamasına neden olurken, yerine İzdinli Beyzade Yusuf'un bina emini olarak tayin olunması iltimas edilmişse⁵³⁰ de üç senedir Navarin ve havalisinde bulunan Mimar Halife Abdullah'ın da bir süre sonra görevi bırakarak İstanbul'a dönmesiyle beraber⁵³¹ tamir faaliyetleri tamamen durdu. Nitekim kale, esaslı bir keşfinin yapılması sonrası yeniden işe başlanacağı 1772 sonbaharına değin kendi hâline bırakılacak ve Vezir Osman Paşa görevinden azledilerek sorumluluk Mora Seraskeri Ali Paşa'ya devredilecekti.⁵³²

Mali saiklerin gözetilmesi yanında kaleler tamiratının ne alemde olduğunu da içeren bir durum tespitinde bulunulması ve hazırlanan defterlerin İstanbul'a ulaştırılması emredilmiş idi. Bu bağlamda öncesinde verilmesi kararlaştırılan 75 bin kuruşun hakikaten Osman Paşa'nın eline geçip geçmediği, eğer onda değilse paranın kimin zimmetinde olduğu ve şayet parayı teslim aldı ise bunun ne kadarını onarım faaliyetleri için harcadığının Mora valisi tarafından bildirilmesi istendi; ayrıca tereke defterinin hazırlanması emredilen merhum Hafız Mustafa'ya verilen paranın akıbetinin ne olduğu, bu kişinin vefatına dek hangi kaleleri ne suretle tamir ettiği veya etmediği ile onarımı tamamlanmamış kalelerin hangi mahallerinin buna muhtaç olduğunun masraflarıyla birlikte ortaya çıkarılarak bildirilmesine dair de rikab-ı hümâyün kaymakamı Mehmed Paşa tarafından Mora Muhassılı Osman Paşa'ya hüküm gönderildi.⁵³³ Bunun üzerine Modon, Koron ve Navarin kaleleri defter kethüdası Numan Ağa ile başka kaleler ileri gelenlerinden Arnavutzade Mustafa Ağa ve Ebubekir Bey, Mora'da görevli bina

⁵²⁹ BOA, KK.d. 4987, s. 2, 19.

⁵³⁰ BOA, C. AS. 559/ 23479 (10 Zilkade 1185/14 Şubat 1772); BOA, D.BŞM.BNE.e. 15/73 (11 Safer 1186/14 Mayıs 1772).

⁵³¹ Mimar halifenin karısı Hanife Hatun'un kocasının yokluğunda müşkül durumda olduğu anlaşıldığından zevcesinin yaptığı izin başvurusu kabul edilerek kocasının İstanbul'a dönmesine müsaade edildi. OA. C.MF. 142/7096.

⁵³² BOA, KK.d. 4987, s. 2.

⁵³³ BOA, AE.SMST.III. 238/18890 (12 Zilkade 1185/16 Şubat 1772); BOA, C.AS. 559/23479; BOA, AE.SMST.III. 262/20966. Tereke defteri hazırlanacak olan mezkûr bina emininin ilk başlarda arkasında bıraktığı mal ve eşyalara el konularak tamirat masrafları için sarf edilmesi düşünülse de bunların değersizliği ve karısının zarureti nedeniyle bu işlemde vazgeçilecekti. BOA, C.ADL. 88/5292 (26 Safer 1186/29 Mayıs 1772).

eminlerinin yaptığı söylenen tamirat ve tadilatın gerçekten de yapılıp yapılmadığını tetkik edecekler, iki ayda bir kaleleri gezerek inşaat alanlarını denetleyeceklerdi.⁵³⁴

Mora seraskeri ve muhassılı Vezir Ali Paşa'ya gelen talimat, onun da görevlendirmesiyle birlikte Navarin Kalesi'nin bundan önce inşa ve tamir olunan yerleri ile artakalıp da onarıma ve yenilenmeye muhtaç olan mahallerinin nereler olduğu ve buraların masrafının ne tutacağını da içerecek şekilde bütünüyle keşfinin ve muayenesinin yapılması için çalışma başlatılmış; bu kapsamda bölgeye Mora divanından mübaşirler gönderilerek, Ali Efendi adında bir de mimar halife atanmış idi. Nihayetinde Mimar Halife Ali Efendi'nin vazifelendirmesiyle tüm kale ileri gelenlerinin toplanması ve hazır bulunmasıyla keşif eylemi gerçekleştirildi; hazırlanan keşif defteri Navarin Kazası naibi Abdullah Efendi'ye teslim edildi (Eylül 1772).⁵³⁵

Tertip olunan keşf-i evvel defterine göre Navarin Kalesi içerisinde yer alan askerî, dini, sosyal vs. ayırt etmeksizin neredeyse hiçbir yapı yoktu ki yeniden inşa, tamire veyahut berkitilmeye muhtaç olmasın. Söz konusu defterde geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kaledeki Leylek tabya, Zindan tabya, Zeytinli tabya, Yüksek tabya, Ağa tabya, Dizdar tabya, Muradına-ermiş tabya, Müdevver tabya ve Yedi toplar tabyasının tamamının onarımdan geçirilmesi şarttı. İç kaledeki top tabyalarından birinden ise geriye enkazdan başka bir şey kalmadığından keşfe dahil bile edilmedi, yalnızca bir yerinin keşfi gerçekleştirildi. Aynı şekilde buradaki Sultan Bayezid Cami ile mektep de harabeden farksızdı lâkin tabyanın aksine keşfe eklendiler. Caminin altında üç adet dükkân, yakınında da bir adet darı ambarı ile tabuthane vardı lâkin buralar da tahrip olduğundan caminin aslına uygun olarak yeniden ihyâsına karar verildi; bu iş için gereken meblağ 1.080.000 akçe idi. Bir başka dini yapı olan Sultan Ahmed Cami'nin durumu ise kısmen daha iyiydi ancak onun da bazı mahalleri tamamıyla yıkılmış idi. Bununla birlikte kaledeki top mazgallarının, beden ve duvar taşıyıcı kemerleri ile ayaklarının, top lumbar kapaklarının, siperlerin, binaların çatılarının, kapılarının, camlarının ve dâhi kaledeki kaldırımların yenilenmesi gerektiği gibi uğrun ve liman kapısının, kartal kanat kârgir

⁵³⁴ BOA, D.BŞM.BNE.e. 15/192 (1185/16 Nisan 1771-3 Nisan 1772). Navarin Kalesi dahil imparatorluktaki tüm kaleler hendeklerinin temiz tutulması ve içlerine hiçbir surette bina yapılmaması da öncesinde emredildiğinden, denetçiler tarafından bu hususun da gözetilmiş olması muhtemeldir. BOA, C.DH. 1164/51805 (25 Ramazan 1184/12 Ocak 1771).

⁵³⁵ BOA, MAD.d. 3160, s. 767; BOA, KK.d. 4987, s. 2.

olarak isimlendirilen duvarların, hisar-peçenin, dört karakolhanenin, koltuk ve barut cephanesi ile eski cebehanenin, kaptan kulesinin, küçük kulenin, çifte merdiven kulesinin, mühimmat mahzenlerinin, cebeci ve yeniçeri kışlalarının ve daha başka bazı yerlerin daha tamir görmesi icap ediyordu. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için sarfi lâzım olan meblağın toplamıysa 5.158.557 akçe, bir diğer ifadeyle 42.987 kuruş 57 akçe -ki bunun 8.350 kuruşu kaledeki binaların masrafıdır-⁵³⁶ olarak kayda geçirildi.⁵³⁷

Yapılan keşifte su yollarının da bir hayli kötü olduğu tespit edilmekle birlikte esasında buraların tamiri için harpten üç yıl önce ayrı bir keşif yapılarak çalışma başlatılmasına karar verilmişti. Fakat görülen o ki hâlâ bir netice alınamamıştı ve yine anlaşılan o ki bir iki sene daha alınamayacaktı. Zira öncesinde yapılan keşifte bu iş için 8.612,5 kuruşluk bir masraf ortaya konulmuş ve bu paranın Mora muhassıllığı faizinden alınarak Vezir Seyyid Ahmed Paşa'ya verilmesi kararlaştırılmış, paranın temin edilmesi sonrası da kale dizdarı Mehmed'in mübaşeretiyile tamire başlanması planlanmıştı. Oysa Ocak 1774'e gelindiğinde hâlâ malum keşif ve meblağ hatırlatılarak su yollarının acilen tamir edilmesinin elzem olduğu ifade olunacaktı. Dolayısıyla su yollarının harap hâli en azından savaş sonuna kadar aynı kalmaya devam etmiş olmalı idi.⁵³⁸

Tablo 10. Navarin Kalesi'nde Onarılması Gereken Belli Başlı Yapılar/Yerler ile Onların Boyutları ve Hesaplanan Masrafları (1772)⁵³⁹

Yenilenmeye muhtaç yapı/yer	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik	Meblağ (Akçe)
İç kalede İslambol kapısının solundan Leylek tabyası soluna değin uzanan dokuz adet top mazgalının set duvarı.	2,27 m (her biri)	1,89 m	1,51 m	27.945
İslambol kapısından Leylek tabyasının köşesine uzanan kârgir duvar.	75,8 m	75,8 cm	2,27 m	81.558

⁵³⁶ Modon Kalesi binalarının tamir masrafı 12.750 kuruş, Anabolu Kalesi'nin ise 76.500 kuruştur. Sırf bu üç kale binaları masrafı bile Mora kalelerinin hazineye olan yükünü göstermesi bakımından dikkate şayandır. BOA, AE.SABH.I. 282/18975 (23 Şevval 1189/17 Aralık 1775).

⁵³⁷ Örneğin camiler bünyesindeki abdesthaneler, şadırvanlar gibi yerler de elden geçirilecek yerler arasında idi. BOA, KK.d. 4987, ss. 2-6, 15-18; OA. MAD.d. 3160, ss. 767-774.

⁵³⁸ BOA, AE.SMST.III. 47/3450 (Evahir-i Muharrem 1179/9 Temmuz-19 Temmuz 1765); BOA, TS.MA.e. 788/10 (8 Zilkade 1187/21 Ocak 1774).

⁵³⁹ BOA, KK.d. 4987, ss. 2-6, 15-18; OA. MAD.d. 3160, ss. 767-773.

Leylek tabyasından Dizdar tabyasına varınca, dört adet top mazgalı.	4,54 m (her biri)	-	1,51 m	8.640
Leylek tabyasından Dizdar tabyasına varınca, altı adet top siperinin yukarı kârgir duvarı.	6 m (her biri)	1,51 m	1,51 m	41.400
Dizdar tabyasından Yüksek tabyaya gelince, dört adet mazgal.	4,54m (her biri)	75,8 cm	1,51 m	8.640
Zindan tabyası top mazgallarının kârgir beden seddi.	83,38 m	1,89 m	1,89 m	162.690
Zindan tabyası iç tarafı ile Dizdar tabyası arasındaki kemer ayakları.	3,79 m	1,51 m	4,54 m	252.000
Zikrolunan ayaklar üzerindeki kemerler.	3,79 m	4,54 m	13,6 m	94.500
Mezkûr kemerler yukarısındaki Kartal kanat kârgir duvarlar.	53 m	75,8 cm	2,65 m	36.760
Dizdar tabyasından Leylek tabyasına varınca, yedi adet kemerin kârgir ayakları.	3,79 m	1,51 m	4,54 m (temel ile)	33.6111
Düşmanın sıçan yolları açmak suretiyle hasara uğrattığı duvarlar.	-	-	-	120.000
Leylek tabyasının altı adet kemer ayağı.	8,33 m	1,51 m	4,54 m	150.480
Zikrolunan ayaklar üzerindeki kârgir kemer.	8,33 m	4,54 m	18 parmak	89.100
Zikrolunan kemerler yukarısındaki Kartal kanat kârgir duvar.	28 m	1,51 m	2,65 m	26.703
Yine iç kale kapısından Leylek tabyası köşesine doğru uzanan beden.	27,28 m	3,79 m	9 m	475.200
Zikrolunan iç kale kapısının sağ ve solundaki iki adet som ayak.	2,27 m (her biri)	1,51 m	30 m	14.400
İç kale kapısının sağ ve sol üstündeki top tabyalarının mazgalları.	30 m	2,27 m	2,27 m	73.440
Karakolhane üzerindeki Ağa tabyasının kârgir duvarı.	4,16 m	1,13 m	1,89 m	3.630
Müdevver tabyanın metris tarafındaki üç adet siperi.	11,37 m	-	2,27 m	16.216

Kaptan kulesi tarafındaki duvar seddi.	12 m	1,13 m	6 m	45.760
Kaptan kulesi bitişindeki barut cebehanesi.	11,37 m	1,89 m	7,5 m	90.000
Zikrolunan cebehanenin iki tarafındaki hisar-peçe seddi.	19,70 m	1,89 m	9 m (temel ile)	187.200
Yedi Toplar tabyasından Muradına Ermiş tabyasına doğru uzanan duvar.	60 m	75,8 cm	1,89 m	36.000
Muradına Ermiş tabyası karakolhanesi.	6 m	-	3 m	4.800
Çifte merdiven ve küçük kule tarafındaki kârgir duvar.	15 m	75,8 cm	6 m (temel ile)	57.600
Kaptan kulesindeki sekiz adet top lumbar kapakları.	75,8 cm (her biri)	-	1,13 m	8.400
Leylek Tabyası arkasından Dizdar Tabyası ile Yüksek Tabya taraflarına doğru uzanan merdivenler.	-	-	-	60.000
İç kalenin batı tarafındaki Uğrun kapısı.	7,58 m	37,9 cm	-	1.500
Muradına ermiş tabyası arkasından, Yedi toplar tabyasına doğru uzanan merdivenler.	181 m	-	6 m	115.200
Minaresi dahil Sultan Bayezid Cami.	-	-	-	1.080.000
İç kaledeki mektebin kârgir duvarı.	24 m	75,8 cm	4,54 m	28.800
Tophane tarafındaki mühimmat mahzeninin içi ve dışı.	30 m	-	4,54 m	28.800
Zikrolunan mühimmat mahzeninin kiremit çatısı.	11,37 m	7,58 m	-	30.000
Cebeciler kışlası.	17,4 m	9,85 m	-	106.560
Cebeciler mühimmat mahzeninin çatısı.	30 m	7,58 m	-	144.000
Tahta kaplı, kiremit örtülü, omurga kirişli, on iki arşın çifte köşeli ve oda kuburlu Ağa kapısı.	18,95 m	15 m	-	120.000

Ağa kapısı bitişiğindeki yeniçeri kışlası heyeti binası.	22,74 m	6 m	-	72.000
Zikrolunan kışlanın çatısı.	20 m	6 m	5,30 m	68.040
Barut cebehanesinin iki tarafındaki hisar-peçe kârgir duvarı.	19,70 m	1,89 m	9 m (temel ile)	36.600
Tatlı su yolu.	909,6 m	1,13 m	75,8 cm	144.000
...
Toplam				5.158.557

Mimar Halife Ali Efendi ve beraberindekilerce icra olunan keşfi sonrası süratle tamirine başlanması emredilen kaleye Nimeti Bey adında yeni bir bina emini atandı. Mora muhassılı Vezir Ali Paşa nezaretinde faaliyet gösterecek olan bina eminine, ilk aşamada baş muhasebeye kaydedilerek 5 bin kuruş verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴⁰ Eda edilecek paranın -bir kuruş 160 akçe hesabıyla 800 bin akçe- yarısı Mora gebran cizyesi (h. 1186 senesi), diğer yarısı da Mora avarız gelirlerinden (h. 1186 yılı) karşılanacak idi.⁵⁴¹

İş başı yapılmış, kalede inşaat sesleri yeniden yükselmeye başlamıştı. Bu kapsamda ilk iş durumu aciliyet arz eden yerlere müdahale ediliyor, buralarda kuvvetlendirme çalışması yapılıyordu. Ne var ki bu uzun sürmedi; tahsis olunması kararlaştırılan paranın sadece 2.500 kuruşluk kısmı inşaata aktarılabildiğinden ileride bu durum malzeme temini ile amele istihdamında problemler yaşanmasına neden olacak dolayısıyla da inşaatın seyri yeniden yavaşlayacaktı. Esasında paranın geri kalanının da malzeme ve işçi giderleri için kullanılması gerekiyordu lâkin Ali Paşa cizye gelirlerinden tahsil olunan tutarı Arnavut sekbanların ulufe ve sair masrafları için harcayınca, kalan kısım Nimeti Bey'in eline hiçbir zaman geçmedi.⁵⁴² Diğer taraftan geçmiş dönemden bu yana Navarin'le birlikte Kastel Mora, Modon ve Koron kaleleri tamiratında istihdam olunan marangozlar ile ameleler hak ettikleri ücretlerini bir türlü alamadıklarından yakınmaktaydılar. Haliyle bu durum, tamir ve tahkim faaliyetinin ilerleyişine sekte vurmaktaydı. Geçmiş dönemden alacakları olan 7.762 kuruşun kendilerine ödenmesini talep eden işçiler seslerini duyurabilmek için şikâyetçi olunca vaziyetten İstanbul'un da haberi oldu. Bunun üzerine

⁵⁴⁰ BOA, C.AS. 40/1811 (5 Zilhicce 1186/27 Şubat 1773); BOA, MAD.d. 3160, s. 767.

⁵⁴¹ BOA, AE.SMST.III. 177/13892 (21 Şaban 1186/17 Kasım 1772).

⁵⁴² BOA, C.ML. 669/27449 (25 Cemaziyelevvel 1189/24 Temmuz 1775).

derhal bir zamanlar bölgedeki tamirat ve tadilat çalışmalarının başındaki kişi olan Vezir Osman Paşa'ya hakikat hakkında rapor vermesi emredildi. O da defterdara gönderdiği takririnde işçilerin şikayetlerinin yersiz olduğunu zira kendisinden alacakları bir akçeleri dahi olmadığını, bilakis kendisinin hazine-i amireden 50 bin kuruştan fazla alacağı olduğunu yazmış, dolayısıyla eğer bir para tahsil olunacaksa da bunu eski bina emini Hafız Mustafa'dan almış olmalıydılar minvalinde bir savunma yapmıştı. Daha sonrasında ise gerçekten de işçilerin ücretlerinin ödeme sorumluluğunun bina eminlerine ait olduğuna, dolayısıyla da paşanın bir kabahatinin bulunmadığına, bunun için de para gönderilmesinin mevzubahis olmadığına, yine de şayet araştırma sonucunda adı geçen bina emininin bir kusuru olduğu saptanırsa zikrolunan paranın bu kişinin el konulan mallarından karşılanarak işçilere ödeneceğine karar verildi.⁵⁴³

Şubat 1773'te Navarin Kalesi bina eminliği bir kez daha el değiştirmişti. Nimeti Bey daha göreve getirilmesinin üzerinden çok geçmeden malen ve bedenen artık bu görevi sürdürecektir güce sahip olmadığını beyan etmiş, daha genç birinin görevi devralmasının kalenin tamiri için de daha hayırlı olacağını söyleyerek vazifeden affını istemişti. Bunun üzerine talebi değerlendiren İstanbul onu görevinden azletti, yerine yine aynı aileden birisi, mazul bina emininin kethüdası ve aynı zamanda oğlu da olan Mehmed Bey Navarin Kalesi'ne yeni bina emini olarak nasbedildi. Akabinde de babasına havale olunan paranın ona teslim edilmesi hususunda Navarin kadısı ile Vezir Ali Paşa'ya hüküm yazıldı.⁵⁴⁴

Mehmed Bey'in bina eminliği döneminde de benzer sıkıntılarla baş edilmek zorunda kalındı. Görice'den talep olunan beş yüz amele hâlâ gelmemiş nitekim kalenin tamirine *"mübaşeret olunalı bir seneyi geçmiş iken amelenin killetine binaen umur-ı bina ukde-i te'hire"* kalmış idi.⁵⁴⁵ Bahsolunan işçilerin gönderilebilmesi için ayrıca bir fermana ihtiyaç olduğu belirtildiğinden Görice Kazası naibine ve Rumeli mütesellimine hitaben yeni bir emir ısdar olunmuşsa da söz konusu amele taifesinin bölgeye varması için

⁵⁴³ Esasında işçilerin istediği ücret 13.328,5 kuruştur. Bahse konu para ise 5.566,5 kuruşluk tenzilat sonucu ortaya çıkmış idi. BOA, D.BŞM.BNE.e. 16/33 (27 Rebiülevvel 1188/7 Haziran 1774). Öte yandan Hafız Mustafa'nın terekesinin değersiz olduğunu ve bunların karısına bırakıldığından daha önce bahsetmiştik. Dolayısıyla işçilerin talep ettikleri bu paranın bu şekilde karşılanması da pek mümkün görünmediğinden, bu işin sonunda yine işçiler zararlı çıkmış olmalı idi.

⁵⁴⁴ BOA, C.AS. 40/1811.

⁵⁴⁵ BOA, C.AS. 879/37721 (18 Cemaziyelahir 1187/6 Eylül 1773); BOA, AE.SMST.III. 269/21569 (18 Rebiülevvel 1187/9 Haziran 1773).

anlaşılan o ki en azından bir süre daha beklemek gerekecekti.⁵⁴⁶ Ancak yine de Mehmed Bey'in hizmet ettiği süreçte Navarin Kalesi'nin tamirinde nispi bir ilerleme kaydedilecek ve bu kişi görevine savaş sonrasında dahi devam edecektir. Hatta Ocak 1775'te yapılan 5 bin kuruşluk yeni bir ödeme⁵⁴⁷ sayesinde işçilerin yevmiyesi kısmî de olsa verilecek ve şantiyede hareketlilik artacaktı. Fakat bahar mevsimi ortalarında sebebini tam olarak bilemediğimiz bir şekilde bina emini görevden el çektirilerek yerine Gördüslü Yusuf Bey adında birisi getirilecek, ardından da eski Mora mütesellimi Süleyman Ağa tarafından kalede şimdiye değin nereleri onardığını masraflarıyla beraber bir deftere kaydetmesi ve halefine vermesi istenecekti. Bu noktada ise Tırhala Mutasarrıfı Vezir Ali Paşa'nın yazdığı mektup kıymeti haizdir. Zira paşanın belirttiğine göre Mehmed Bey bina eminliğine tayin edildiği vakitten azline değin, elindeki senetlerden de anlaşılacağı üzere, kendisinden bekleneni fazlasıyla yerine getirmişti, bu yüzden lütuf ve ihsanı hak ediyordu.⁵⁴⁸

Yaz mevsiminin sonları itibarıyla İnebahtı Valisi Ali Paşa'ya verilen emir gereğince öncesinden bakaya kalan 2.500 kuruş da gönderilecek idi.⁵⁴⁹ Böylece Navarin Kalesi'nde yürütülen onarım için toplamda tespit edebildiğimiz kadarıyla en az 10 bin kuruş tutarında para tamir masraflarına ayrılmış bulunuyordu ki bu parayla durumu öncelik arz eden (barut cebehanesi gibi) çoğu mahallin tamirinin gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu pekâlâ söylenebilir. Öte yandan bahsi geçen bu meblağı kullanmak, eksik kalan tamirati tamamlaması istenilen Yusuf Bey'den çok, bu göreve yeniden getirilecek olan Mehmed Bey'e nasip olacaktı. Neden azledildi neden tekrar göreve getirildi bunun yanıtını vermek güç olsa da şurası kesindir ki 1776 yılı sonuna gelindiğinde Mehmed Bey, en azından kalenin ilk aşamada planlanan tamirini tamamlayan kişi olacaktır. Sonuçta, kalenin onarımdan geçirilen mahal ve mevzilerinin masrafı tahsis olunan parayı bir hayli aşacak ve mimarbaşının ilâmı gereğince toplam gider 16.992 kuruşa ulaştığından kalan gerekli 6.992,5 kuruş için hazineden destek istenecektir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Ameleler yarımada harbin son yılı ancak varacaklardı. BOA, AE.SABH.I. 44/3115 (18 Cemaziyelevvel 1188/24 Temmuz 1774).

⁵⁴⁷ BOA, MAD.d. 3160, s. 774.

⁵⁴⁸ BOA, D.BŞM.BNE.e. 16/43 (21 Safer 1189/23 Nisan 1775).

⁵⁴⁹ BOA, C.ML. 669/27449.

⁵⁵⁰ İstanbul, talep olunan para gönderilmeden önce kalede bir kez daha teftiş yapılmasını emredecekti. BOA, C.ML. 528/21632 (1 Zilkade 1190/12 Aralık 1776).

4. BÖLÜM

4.1. SAVAŞ SONRASI NAVARİN'İN VAZİYETİ (1774-1828)

4.1.1. Navarin'de Osmanlı Hâkimiyetinin Son Yılları

Osmanlı-Rus Harbi'nin sona ermesinden hemen sonra belli başlı kısımlarının tamirâtı gerçekleştirilmişse de Navarin Kalesi'nde elden geçirilmesi gereken hâlâ pek çok yapı ve yer bulunduğundan daha yapılacak çok iş vardı. Düşmandan temizlenmesi sonrası başlatılan onarım ve berkitme çalışmalarının savaşı sonrası yıllarda da sürdüğü kalede, son olarak bina emini Mehmed Bey öncülüğünde belirli bir aşama kaydedildiğinden bahsetmiştik ki çalışmalar ilerleyen süreçte de tedricen devam edecekti. Örneğin Ocak 1784'te Mora Valisi İsmail Paşa'ya yazılan bir hükümde; kaledeki "binaların" tamirâtının bitmeye yakın olduğu ve yaz mevsiminin yaklaşması hasebiyle de su yollarının imarına gayret gösterilmesi gerektiği ifade olunacak idi.⁵⁵¹

Bahse konu hükümden dört yıl sonra kalede ahali ve kadı eliyle yeni bir keşif yapıldı. Hazırlanan keşif defteri Ordu-yı hümayun mimarına yollanırken, masrafları baş muhasebeden hesap ettirilen tamirâtın 2.219,5 kuruşa mâl olacağı anlaşıldı. Mora Valisi Vezir Ahmed Paşa eliyle noksan kalan yerlerin tamirinin bitirilmesi sonrasında da keşif-i sâni⁵⁵² defterinin hazırlanarak gönderilmesi emredilirken, inşaat için lâzım olan paraysa Mora cizye gelirleri veyahut mukataa mallarından karşılanmak suretiyle havale edilecek idi.⁵⁵³ Şu da var ki malum keşfin yalnızca tamir edilmesi planlanan lokal bir yere ait olması kuvvetle ihtimaldir. Zira kalenin "asıl keşif defteri" tabir olunan kayıtlarında daha farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Ancak bunun nedeni pekâlâ aradan geçen yılların da etkisiyle tamir ve tahkime muhtaç yeni yerlerin peyda olması da olabilir. Nitekim 1797 yılına gelindiğinde esasında Navarin su yollarının keşif ve muayenesini yapmak üzere görevlendirilen Osman Ağa ve kalfası, bu sırada kale muhafazasına memur yirmi ikinci cemaat ile beşinci sekban ortasından yeniçeri neferlerinin oturduğu kışlanın duvarlarında yıkım meydana gelince keşif defterine burayı da eklediler ve sonrasında da tamirâtın 262 kuruş (10.840 para) ile mümkün olacağını bildirdiler. Her ne kadar neferlere şimdilik

⁵⁵¹ BOA, C.AS. 1112/49234 (1 Rebiülevvel 1198/24 Ocak 1784).

⁵⁵² İnşaat tamamlandıktan sonra işi muayene ve kontrol maksadıyla tutulan ikinci keşif defteridir.

⁵⁵³ BOA, C.AS. 264/10990 (4 Ramazan 1202/8 Haziran 1788).

kalacak başka bir yer sağlanmışsa da makbul olanı kendi yerlerinde kalmaları olduğundan harap hâldeki iki yüz zirâ (151,6 m) boyutundaki kısmın bir an önce onarılması talimat olundu ki aşağıdaki tabloda inşaat için sarf olunacak tutar ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte yapılan keşif neticesinde kaledeki çeşmelerin su yollarının büsbütün bozulmuş olduğu da tespit edilmiştir. Anlaşılan durumu iyileştirmek için yapılan çalışmalar herhangi bir sonuç vermediği gibi vaziyet daha da kötü bir hâl almıştı çünkü tamiratının 9.028 kuruş tutacağına belirtilmesi su yollarındaki tahribatın büyüklüğüne delalet ediyor. Nihayetinde buraların elden geçirilmesi, giderlerin üçte birinin mîrî, ehl-i islam ve reaya tarafından; üçte ikisinin ise ahalice karşılanması şartıyla Bâbîâlî tarafından kabul edilecek ve bu iş için özel olarak evvela azeban-i sâni ağası Ahmed Reşid Ağa bina emini tayin edilse de onun feragat etmesiyle görevi kale sakinlerinden Hüseyin Ağa devralacaktır.⁵⁵⁴

Tablo 11. Navarin Kalesi'ndeki Yeniçeri Kışlasının Onarımı İçin İstenilen Yapı Malzemesi, Yük Hayvanı ve Ustalar ile Bunların Giderleri (1797)⁵⁵⁵

Gider Kalemi	Miktar	Meblağ (Para)
Tavan için tahta	150 adet	2.250
Tabaka için tahta	20 adet	900
Taban için tahta	20 adet	500
Pedavra tahtası	400 adet	480
Muhtelif türde çivi	1500 adet	600
Kantar	50 adet	850
Perde ve saçak için kiremit	2.000	900
Duvarcı ve marangoz istihdamı	-	3.200
Katır kiralınması	20 adet	400
Diğer harcamalar	-	5.980
Toplam		10.840

⁵⁵⁴ BOA, C.BLD. 69/3436 (6 Cemaziyelahir 1212/26 Kasım 1797).

⁵⁵⁵ BOA, C.BLD. 69/3436

XVIII. yüzyılın sonuna yaklaşırken Navarin, Modon ve Koron kalelerinin inşa masrafları hasebiyle darlık çeken bina emini Mustafa Ağa'ya 10 bin kuruş gönderilmesi yönünde Mora Valisi Vezir Süleyman Paşa'ya emir yollandı. Adı geçen kalelerin yapılan keşif - 1772'deki keşif kastediliyor- sonrası inşaat masrafları 64.911 kuruşu bulmuştu lâkin bu zamana değin bu masrafın yalnızca 15 bin kuruşu teslim edilebilmiş idi.⁵⁵⁶ Diğer taraftan Eylül 1799 tarihli başka bir vesikada yer alan asıl keşif defteri başlıklı hesap dökümlerine göre Navarin Kalesi'nin eski bina eminlerinden Ahmed Ağa'nın elindeki makbuzların satılması sonrası kendi sözü üzere mirîden alacağı 3.890 kuruş bulunuyordu ki bunda bina emininin keşiften hariç olarak kendi başına tamir ettiği yerlerin/yapıların masrafı ayrı tutulmuştu.⁵⁵⁷

Zikrolunan kalelerin tamir ve tahkimine sonraki yıllarda da devam edildi. Hacegân divanı nazırlarından İsmail Taif Efendi ve mimar ağanın bildirdiğine göre 1803 yılı güzü itibarıyla buralardaki inşaat masrafları 69.654,5 kuruşa erişirken, bunun 45.042,5 kuruşluk kısmının hesabı kapatıldığı gibi⁵⁵⁸ eksik kalan 24.612 kuruş değerindeki meblağın da Hüseyin Ağa'ya teslim edilmesi gerekiyordu. Bununla beraber mezkûr bina eminine 3 bin kuruş peşin ödeme yapılmasıyla birlikte son kertede ödenmesi icap eden meblağ 21.612 kuruş olarak kayda geçirildiği gibi, kalan paranın da verilen emir doğrultusunda mirî mukataa gelirlerinden havale olunarak tanzimine başlanması hususunda irade buyrulacaktı.⁵⁵⁹

Navarin Kalesi'nde yalnızca tamire muhtaç mahaller değil top kundakları da onarımdan geçiriliyordu. Buna mukabil kaledeki bazı binaların tamir edilmesinin lüzumsuz olduğuna kanaat getirilmesi üzerine artık natamam olan mevzilerin tamir ve inşasına "öncelik" verilecekti.⁵⁶⁰ Mora kaleleri nazırı İsmail Taif Efendi'nin tahsil ettiği paraları teslim alarak bunun bir kısmıyla buraların tamir ve tadilatı için yapı malzemesi satın alan bina Emini Hüseyin Ağa, usta ve işçi de istihdam ederek planlanan çalışma programı çerçevesinde icraatta bulunuyordu. Satın aldığı malzemeler arasında; bir kantar ham demir, bir miktar kum, bir kantar kireç, bin adet kiremit, bir adet tulum, bir adet çivi

⁵⁵⁶ BOA, C.AS. 1050/46312 (15 Cemaziyelahir 1212/24 Kasım 1798).

⁵⁵⁷ BOA, TS.MA.e. 389/11 (8 Rebiülahir 1214/9 Eylül 1799).

⁵⁵⁸ Bu paranın önemli bir kısmı Mora cizyesi malından yarımada'daki kaleler masrafı için geçen sene gönderilen kırk bin kuruştan karşılanmış olmalıdır. BOA, C.AS. 123/5484 (24 Şaban 1216/27 Şubat 1802).

⁵⁵⁹ BOA, C.AS. 476/19871 (16 Recep 1218/1 Kasım 1803).

⁵⁶⁰ BOA, D.BŞM.BNE.d. 16093, ss. 2-4.

tahtası, bir kıyye pamuk, bir çift meşe taban, bir çift cam taban, bir tane urgan ve son olarak çeşitli çiviler yer almakta idi (Mart 1805). İş başı yaptırılan kişiler arasında ise bir duvarcı başı, bir duvarcı, bir marangoz ve bir taşçı ile birer kişi de bunların çırakları ve hariçten de on yedi amele bulunurken, bir adet de katır ile eşek kiralanmış idi. İstihdam olunan zanaatkârlar ve yanlarında çalışan kişilerin yevmiyesiyle birlikte yük hayvanları için verilen günlük kiralama bedeli ve tüm bunların hazineye olan masrafı ise şöyleydi:

Tablo 12. Navarin Kalesi Tamiratında Çalıştırılan Usta ve İşçilerin Yevmiyesi ile Kiralanan Yük Hayvanlarının Günlük Maliyeti (1805)⁵⁶¹

Duvarcı başı	50 para	Marangoz ustası	60 para
Duvarcı	40 para	Marangoz çırağı	20 para
Duvarcı çırağı	13 para	Taşçı ustası	60 para
On yedi amele	-	Taşçı çırağı	20 para
Eşek	17 para	Katır	20 para
Toplam günlük maliyet: En az 300 para (7,5 kuruş)			

Belirli aralıkla icra olunarak tamire muhtaç olan yerlerin ortaya çıkarılması kadar, gerçekleştirilen ya da gerçekleştirildiği ifade olunan işleri denetlemek amacıyla da yapılan keşiflerden sonuncusu -tespit edebildiğimiz kadarıyla- 1816'da yapıldı.⁵⁶² Mimar Halife Seyyid Abdülkadir Efendi tarafından hazırlanan keşif defterinin başkente gönderilmesine müteakip kaleye yeni bir bina emini atandı ki bu zat eski maden emini Hacı Yusuf Ağa idi. İstanbul'un atadığı son bina emini olmak özelliği gösteren mezkûr bina emininin nezaretinde kaledeki çalışmalar üç yıl kadar daha sürdü ve nihâyetinde eksik kalan yerlerin de onarımı büyük oranda tamamlanmış oldu. Nitekim Navarin kadısı da bu durumu tasdikler mahiyette Ağustos 1819'da ilam yazacak ve kalenin tamir edilmesinin yanı sıra su yollarının da temizletilmiş olmasından mütevellit, bölge ahalesinin Yusuf Ağa'dan hoşnut olduğunu aktaracaktır.⁵⁶³

⁵⁶¹ BOA, D.BŞM.BNE.d. 16093, s. 38.

⁵⁶² BOA, C.AŞ. 598/25207 (29 Cemaziyelevvel 1231/27 Nisan 1816).

⁵⁶³ BOA, HAT. 707/33910 (20 Şevval 1234/12 Ağustos 1819).

4.1.2. 1821 Rum İsyanı ve Navarin'in Kesin Olarak Elden Çıkışı

Bundan önce Mora'da patlak veren isyanın bastırılması için hizmetlerine başvurulmuş ayanlar, topladıkları kuvvetleri ile bölgede asayişin sağlanmasına büyük katkı sağlamışlardı, lâkin bu durum nüfuzlarını arttırmalarına ve gücü ellerine almalarına da imkân sağladığından ileride Bâbîâlî'nin başına dert açacaktır. Bilhassa XIX. yüzyıl itibarıyla Balkan Yarımadası'nın idaresi neredeyse tamamen bu kişilerden sorulur oldu. Osmanlı sarayının kararları tanımamakta direten bu kişiler ile bir çatışma yaşanması işten bile değildi. Nitekim aralarında belki de en kuvvetlilerinden biri olan Tepedelenli Ali Paşa, bir süredir İstanbul ile çatışma halindeydi ve tedibi için Mora Valisi Hurşit Paşa görevlendirildiğinden o da yarımadadan ve civar mahallerden toplayabildiği tüm asker ile üzerine yürüdü. Ali Paşa da üzerine gelen Osmanlı birliklerini başından savmak ve onları başka cephede meşgul etmek için Mora'daki Rumları kışkırtıyor, onları ayaklanmaya teşvik ediyordu. Bu arada Memleketeyn'de Osmanlı karşıtı bir bağımsızlık hareketi başlatan Aleksandr İpsilanti de Mora'ya adamlar göndererek halkı galeyana getirmekle uğraştığından, halihazırda Mora reayası arasında zaten bir huzursuzluk vardı. Mora valisinin bölgedeki neferleri de yanına alarak ayrılmış olmasıysa, isyan niyetindeki Rumlara arayıp da bulamayacakları fırsatı verince isyan da kaçınılmaz oldu, ayaklanma kısa sürede geniş alanlara yayıldı ve 1821 yılı Şubatının sonlarında artık hemen her noktaya sirayet etti.⁵⁶⁴

Tarih “gerçekten” de tekerrür etmiş, yarım asır sonra Mora bir kez daha Rum isyanının merkez konumuna dönüşmüştü. Bununla birlikte isyancıların ilk hedeflerinden birisi Navarin olmuş, kale asilerce kuşatma altına alınmış idi (29 Mart 1821).⁵⁶⁵ Asiler başlarda zahire ve mühimmattan yoksun olduğu hâlde kaleyi muhasara etmeye cesaret edememişlerse de bir müddet sonra bunu yapacak cesareti kendilerinde buldular. Bu suretle Arkadya'dan gelenlerin de sığındığı kale, dört ay boyunca muhasara edilmeye devam edilmekle birlikte müdafiler ve kale halkı direnmesini bilmişti. Ne var ki sürecin sonunda kaledekiler burada mahsur bir durumda iken zamanla erzak kıtlığı ve herhangi bir imdadın da gelmesine dair umutlar tükenince mevcut koşullar altında kaleyi teslim

⁵⁶⁴ Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1999, s. 68; Fevzi Kurtuluş, *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi*, c. I, İstanbul: Askerî Deniz Matbaası, 1944, s. 10.

⁵⁶⁵ Gökbilgin, *Navarin*, s. 133.

etmekten başka çaresi kalmayan savunmacılar, karşılıklı anlaşma üzere burayı düşmana teslim etmeye karar verdiler. Ancak her ne kadar kuşatanlar kaledekilerin güven içinde bölgeyi terk etmelerine müsaade edeceklerine dair söz vermişlerse de sözlerinde durmadılar, Ağustos ayında⁵⁶⁶ kaleye girdikleri vakit Müslüman ahaliyi kılıçtan geçirdiler; sadece çok azı kurtulmayı başarabildi, onlar da Avrupalı tüccar gemileri vasıtasıyla Batı Anadolu'nun bir sahil kasabası olan Kuşadası tarafına götürüldüler.⁵⁶⁷

Mora'da Yunanların bağımsızlık için isyan etmelerinin üzerinden yaklaşık dört yıl geçmişti, Avrupalı büyük güçlerin “el altından desteklediği”⁵⁶⁸ isyan tüm şiddetiyle sürdüğü gibi Navarin Kalesi de hâlâ düşmanın elinde bulunuyordu. Ayaklanmayı bastırmakla vazifelendirilen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Mart 1825'te yirmi beş gemi, bir miktar para ve altı yüz süvari neferiyle Modon'a geldiği vakit, ilk icraatlarından biri kaleyi istirdat etmek üzere buraya asker göndermek oldu.⁵⁶⁹ Paşa, süvarilerin bir kısmı ile takip harekâtı icra ettirdikten sonra neferlere Navarin Limanı'nı kuşatma altına aldırırken, Türk ve Mısır gemilerinden müteşekkil Osmanlı filosu ise Navarin ile Modon arasındaki güzergâhta volta atmak suretiyle sahil şeridini abluka altına alıyordu. Hem karadan hem de denizden muhasara edilen kaleye bir ara ablukayı yarmayı başaran birkaç düşman gemisi yardım ulaştırmayı başarabildiyse de herhangi bir sıkıntılı duruma mahal vermeden düşman uzaklaştırıldı ve kuşatmaya kalındığı yerden devam edildi. Kale, 1.200 kişilik bir hasım kuvvet tarafından müdafaa edilmekte idi. Bunun yanı sıra on iki topla mücehhez bin kişilik ayrı bir güç de Sphacteria Adası'ndan savunmaya eşlik etmekteydiler.⁵⁷⁰

8 Mayıs'ta Modon'dan hareket eden Mısır gemileri adanın güneyine asker çıkardı ve buradaki asiler kuzeydeki dar kanala doğru sürüldüler. Yaşanan hengamede üç yüz elli kadarı öldürülürken, iki yüzü tutsak edildiler. Bunun üzerine limandaki beş düşman

⁵⁶⁶ Kalenin teslim tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Gökbilgin 7 Ağustos'u işaret ederken, Kurtoğlu ise bu tarihin 19 Ağustos olduğunu ifade ediyor. Karşılaştırmak için bkz. Gökbilgin, *Navarin*, s. 133; Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi*, c. I, s. 22.

⁵⁶⁷ Canlarını zor kurtaran ahaliye devletçe 20 bin kuruş gönderilecekti. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şâni-Zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, c. II, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008, s. 1289.

⁵⁶⁸ İsyana Fransız, Alman, İngiliz ve sair olmak üzere diğer ülkelerden gelen kişiler de fiilen katılım sağlamışlardı. İsyanın seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, ss. 68-82, 98-162.

⁵⁶⁹ Gökbilgin, *Navarin*, s. 133.

⁵⁷⁰ Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl Harbi*, c. I, s. 50.

gemisi (brik), paniğe kapılarak mevkiilerini terk etmek pahasına limandan ayrılmak için manevra yapmaya kalkıştı, üzerlerine top atışında bulunularak engellenmek istendilerse de az bir zayıyla bölgeden ayrılabilirler. İsyancılar ile vuku bulan çarpışmalar bir müddet daha sürerken, günün sonunda Osmanlıların saldırıları karşısında daha fazla tutunamayan kaledekiler ve yöresindeki eşkıyalar teslim olmayı kabul ettiler. Evvela 19 Mayıs'ta Eski Navarin Kalesi yeniden zapt edilirken akabinde de yeni kale ele geçirilecekti. Rumların tüm silah ve mallarına el konulurken,⁵⁷¹ anlaşma gereğince Kalamata'ya gitmelerine izin verilmiştir.⁵⁷²

Navarin'in tarih sahnesinde adından söz ettirmesini sağlayan olayların başında kuşkusuz limanda demirli bulunan Osmanlı-Mısır donanmasının 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları tarafından baskına uğramak suretiyle yok edilmesi gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile ismi geçen ülkeler arasında ortada herhangi bir harp hâli söz konusu olmamasına karşın, limandan içeri giren müttefik donanması bu esnada burada hilal biçiminde üç sıra hâlde demirli bulunan birleşik donanmaya âni bir saldırı düzenledi; üç saat boyunca süren yoğun top atışları neticesinde de buradaki gemilerin büyük çoğunluğu yandı yahut battı. Çeşme vak'asından bile daha ağır kayıpların yaşandığı bu hadise neticesinde Osmanlı donanmasından otuz yedi, Mısır donanmasından ise on beş olmak üzere toplamda çeşitli tipteki elli iki gemi kaybedildi; ilaveten altı bin de denizci yitirildi ki Osmanlılar açısından bu tam bir facia idi.⁵⁷³

Söz konusu hadise sonrası Navarin Kalesi bir süre daha İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinde kaldıysa da bu çok uzun sürmedi. Müttefiklerin baskısı sonucu imzalanan tahliye sözleşmesi gereğince kale boşaltıldı ve 29 Ağustos 1828'de General Maison komutasında bölgeye gelen Fransız kuvvetleri tarafından teslim alındı; böylece tüm Mora'da olduğu gibi burada da kesin surette Türk idaresi son bulmuş oldu.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Gökbilgin, *Navarin*, s. 133.

⁵⁷² Eski kalede teslim şartları imzalandığı sırada 786 Rum muhafız bulunuyordu. Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl Harbi*, c. I, s. 51.

⁵⁷³ Bostan, *Navarin*, s. 443; Gökbilgin, *Navarin*, s. 134. Navarin baskını sonucunda kullanılamaz hâle gelen gemilerin ayrıntılı bir listesi için bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. I, (haz. Ahmet Hezarfen), İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 65.

⁵⁷⁴ Bostan, *Navarin*, s. 443; Gökbilgin, *Navarin*, s. 134.

SONUÇ

Navarin bugün daha çok Yunan Bağımsızlık Savaşı esnasında, Osmanlı-Mısır donanmasının herhangi bir savaş durumu olmadığı halde müttefik donanması tarafından imha edildiği yerin ismi olarak tarih sahnesinde kendisine yer edinse de⁵⁷⁵ kuşkusuz Osmanlı tarihi içerisinde başka bir hususla daha anılmayı hak ediyor. Her şeyden önce Osmanlı tarihçisi Selânikî'nin de ifade ettiği üzere burada, Mora'nın güneybatı ucunda yer alan hâkim bir tepe üzerindeki “*ol mahalde [Osmanlılar tarafından] kemâl-i istihkâmda bir kal'a binâ olundu ki dünyâyâ değer*” idi.⁵⁷⁶ Peki banilerince yapımı gerçekleştirilen Navarin Kalesi'nin (Anavarin-i Cedid) bu şekilde övgüye mazhar olmasının altında yatan sebep neydi ki müverrihimiz böylesi bir cümle kurmak ihtiyacı hissetmişti?

Bu noktada adı geçen tarihçi övgüsünün altında yatan sebebe dair herhangi bir ifade de bulunmasa da biz biliyoruz ki Navarin Kalesi, Osmanlı askerî mimarisi içerisinde müstesna bir konuma sahipti. Her ne kadar Batı kaynaklı *askerî devrim* tezinin geçerliliği özellikle günümüzde, giderek artan bir şekilde sorgulanır olsa da hâlâ bu tezin öne sürdüğü argümanlardan biri olan Osmanlıların uzunca bir süre modern kale yapım tekniklerinden bihaber olduğu ve *trace italienne* olarak bilinen bu kale yapım tekniğini uygulamada başarısız oldukları söylene gelmeye devam ediyor.⁵⁷⁷ Halbuki Avrupa'da da XVI. yüzyılın ikinci yarısında yayılım göstermeye başlayan bu yeni tarz kalelerden birisini yine aynı dönemde, görece erken bir tarihte Osmanlıların da inşa etmiş olması vaziyetin hiç de böyle olmadığını gösteriyor. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı kaleleri içerisinde Navarin Kalesi'nden önce söz konusu bu tahkimat sanatının doğrudan bir yansıması olan bir başka Osmanlı yapımı kale daha bulunmuyordu ancak tabii ki bu hususta yapılacak olan yeni çalışmalar ile tarihin daha öne çekilmesi ve de örneklerin artması da pekâlâ mümkündür.

⁵⁷⁵ Tanyeli, *Anavarin*, s. 85.

⁵⁷⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 87.

⁵⁷⁷ Parker'ın bu konuda artık klasikleşmiş eserinde Osmanlılar ile ilgili öne sürdüğü savları için bkz. Geoffrey Parker, *Askerî Devrim (Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800)*, (çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre Yayınları, 2018, ss. 240-243. Askerî devrim ve Osmanlı kaleleri bahsinin ele alındığı yakın tarihli başka bir değerlendirme için ayrıca bkz. Gezer, *Kale ve Nefer*, ss. 109-136.

Ancak yine de kalenin yeni usul tabyalarla korunuyor olması tek başına kuşatmacı güçler karşısında etkili olması için yeterli değildi. Aynı zamanda kalenin silah ve yiyecek temini hususunda her türlü donatımının sağlandığı, sayıca kalabalık güçlü bir garnizona da sahip olması gerekiyordu. Navarin Kalesi garnizonunun iaşesinde ve teçhizinde ise zaman zaman sıkıntı yaşansa da bunlar, kalenin düşmesinde hiçbir zaman “başat sebep” olmadı bilakis kalenin kaybedilmesinde esas etken dışarıdan yardım alamayan müdafilerin kaleyi teslim etmeye karar vermesi oldu ki nitekim dışarıdan destek görmeyen kale, ne kadar iyi tahkim ve teçhiz edilirse edilsin düşmekten kurtulamadı. Bunun yanı sıra kalede görevli muhafızların sayısında uzun yıllar boyunca kayda bir değişiklik olmadı ki esasında ihtiyaç da yoktu. Zira Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu iki yüz yılı aşkın sürecin (1579-1686/1715-1770 ve 1770-1821)⁵⁷⁸ büyük bir kısmında İstanbul’un bu hususta adım atmasını gerektirecek hadise vuku bulmadı. Bununla birlikte kaledeki neferlerin mevcudundaki asıl önemli artış bariz bir şekilde evvela Venediklilerden geri alınması, sonrasında da Rus-Rum işgaline son verilmesi akabinde gerçekleşti. Öyle ki muhafızların sayısı her iki süreçte de bir anda iki ilâ dört kat arttı ve belli bir süre, en azından mevcut tehdidin son bulduğuna kesin kanaat getirilene dek- bu uygulamaya devam edildi ve ilerleyen yıllarda muhafız sayısı önceki mevcuduna doğru kademeli bir biçimde tekrar düştü. Hatta öyle ki 1800’lü yılların başında kaleyi ziyaret eden Pouqueville, kalenin altmış yeniçeriden ve yaklaşık iki yüz kadar da Arnavut askerden oluşan bir muhafız kıtası ile savunulduğu yazmaktadır.⁵⁷⁹

Diğer taraftan defterde yazan rakamlar ile hakikatte kalede görevinin başında bulunan nefer sayısı arasında bazen ciddi farklar olabiliyordu. Navarin Kalesi’nde de diğer kalelerde olduğu üzere firar önemli bir sorundu ve tüm önlemlere rağmen bu tarz vakalara burada da rastlanıldığından vaziyet karşısında yeni nefer yazılarak kalenin muhafaza gücünün arttırılması yoluna başvurulmuştu. 1770’teki Rus işgaline son verilmesi sonrası garnizonun mevcudunun arttırılmasının yanı sıra kalede o güne kadar ki en kapsamlı tamirat faaliyetine girişildi ve XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk yıllarında da süre giden hummalı çalışma neticesinde kale büyük oranda elden geçirilmiş oldu.

⁵⁷⁸ İnşaatın büyük oranda tamamlandığı 1579 yılı, kalenin Osmanlı hâkimiyetindeki başlangıç yılı esas kabul edilmiştir.

⁵⁷⁹ Pouqueville, *Travels through the Morea*, s. 13.

Gelgelelim kale 1821’de meydana gelen ihtilal dolayısıyla bir kez daha yıkıma uğradı. Bununla beraber sonrasında Fransız birlikleri tarafından tamir edildi⁵⁸⁰ ve sur içinin yeniden yapılandırılması kapsamında Fransız mühendislerce bir de planı (bkz. Ek. 3) hazırlandı. Bavyeralı mühendislerce 1840’larda hazırlanan bir başka plandan (bkz. Ek. 4) anlaşıldığı kadarıyla bugünkü şekline büyük oranda kavuşan Navarin Kalesi, 24 Nisan 1830’da Bâbiâli’nin kabul etmek zorunda kaldığı bağımsız Yunanistan Krallığı’nın⁵⁸¹ egemenliği altında ilerleyen yıllarda bir kale-kent olmak özelliğini tamamen kaybedeceği gibi artık sadece görevli askerler burada ikamet edecekti ve bölgedeki sivil nüfus daha çok sahil kesiminde inşa edilen yeni kent merkezinde (Pylos) yoğunlaşacak idi.⁵⁸² Öte yandan Navarin-Pylos *Tourkokratia*’nın ardından krallığın önemli bir idari birimi haline getirilecek⁵⁸³ ve bu kapsamda da kale, -en azından bir süre daha- askerî-idari açıdan önem arz etmeyi sürdürecekti.

⁵⁸⁰ Bory de Saint Vincent, *Relation du voyage de la commission scientifique de Morée dans le Péloponnèse, les Cyclades et l’Attique*, 1836, s. 100.

⁵⁸¹ Örenç, *1827 Navarin Deniz Savaşı*, ss. 78-79.

⁵⁸² Kontogiannis, *To Niókaskatros Pýλου*, s. 224.

⁵⁸³ Béés, Savvides, *Navarino*, s. 1040.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâb-ı Asafî

Defterhane-i Amire Kalemî Defterleri (A.DFE.d.)

A.DFE.d. 262, 263.

Divan-ı Hümayun Kalemî (A.DVN.)

Divan-ı Hümayun Kalemî Mora Ahkam Defterleri: A.DVNSAHK.MR.d. 9.

Divan-ı Hümayun Defterleri (A.DVNS.)

Mühimme Defterleri: A.DVNS.MHM.d. 22, 27, 126.

Bâb-ı Defteri

Küçük Kale Kalemî Evrakı (D.KKL.e.)

D.KKL.e. 194/84, 200/53, 202/33.

Küçük Kale Kalemî Defterleri (D.KKL.d.)

D.KKL.d. 32892, 32893, 32902, 32909, 32913, 32914, 32922, 32924, 32931, 32933, 32934, 32940, 32942, 32945, 32949, 32953.

Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.)

Başmuhasebe Kalemî Defterleri: D.BŞM.d. 1600, 3049, 3129, 3401, 3541, 3793, 3869, 4107, 4183, 4200, 4269, 4270, 4271, 4274,

Başmuhasebe Kalemî Bina Eminliği Defterleri: D.BŞM.BNE.d. 16093.

Başmuhasebe Kalemî Bina Eminliği Belgeleri: D.BŞM.BNE. 14/33, 14/42, 15/56, 15/73, 15/192, 16/33, 16/43.

Başmuhasebe Kalemi Cebhane-i Amire Eminliği Defterleri: D.BŞM.CBH.d. 18461, 18465.

Başmuhasebe Kalemi Selanik Baruthanesi Belgeleri: D.BŞM.BRS. 2/17

Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d.)

D.MKF.d. 29241.

Piyade Mukabelesi Kalemi Defterleri (D.PYM.d.)

D.PYM.d. 35217.

Tophane-i Amire Eminliği Belgeleri (D.BŞM.TPH.)

D.BŞM.TPH. 6/31.

Yeniçeri Kalemi Defterleri (D.YNÇ.d.)

D.YNÇ.d. 33794, 33795, 34234, 34481, 34488.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

KK.d. 781, 4978, 4979, 4980, 4987.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d.)

MAD.d. 177, 822, 1717, 2856, 3160, 4305, 4416, 4524, 4821, 4851, 5571, 6284, 6689, 6714, 6715, 6781, 10394, 17158, 17216, 17279, 17314, 17334, 21459.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)

Sultan Ahmed III: AE.SAMD.III. 59/5927.

Sultan Mahmud I: AE.SMHD.I. 75/4947.

Sultan Mustafa III: AE.SMST.III. 2/57, 4/217, 15/1001, 19/309, 24/1677, 47/3450, 48/3499, 62/4595, 77/5687, 79/5836, 83/6182, 116/8842, 116/8895, 177/13892, 210/16558, 234/18483, 238/18890, 262/20966, 269/21569, 270/21605, 302/24166, 342/27640.

Sultan Abdülhamid I: AE.SABH.I. 44/3115, 131/8829, 265/17832, 282/18975, 301/20206, 345/24173.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Askeriye: İE.AS. 65/5884, 67/5015, 76/6804.

Dahiliye: İE.DH. 7/683.

Maliye: İE.ML. 108/10299.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Adliye: C.ADL. 88/5292.

Askeriye: C.AS. 24/1053, 35/1594, 40/1811, 47/2157, 55/2571, 50/2332, 57/2692, 58/2734, 78/33050, 123/5484, 214/9141, 233/9868, 264/10990, 311/12841, 355/14701, 378/15633, 436/18134, 448/18682, 465/19383, 476/19871, 614/25886, 559/23479, 598/25207, 605/25528, 615/25965, 626/26424, 636/26815, 653/27445, 677/28428, 677/28432, 677/28456, 710/29797, 756/31880, 781/33056, 796/33756, 800/33942, 823/35011, 879/37721, 916/39553, 921/39803, 976/42504, 991/43300, 1020/44720, 1030/45192, 1050/46312, 1112/49234, 1121/49667, 1164/51811, 1171/52166, 1180/52602, 1200/53709, 1203/53881,

Bahriye: C.BH. 75/3576.

Dahiliye: C.DH. 69/3406, 197/9823, 1164/51805.

Maarif: C.MF. 142/7096.

Maliye: C.ML. 44/2003, 426/17263, 528/21632, 669/27449.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri (HAT)

HAT. 8/277, 8/293, 654/31962, 707/33910, 1415/67850.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.)

TS.MA.e. 389/11, 501/21, 519/18, 544/23, 699/24, 730/31, 788/10, 880/24, 979/80.

Yayınlanmış Kaynaklar

- Ahmed Câvid Bey. *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, (haz. Adnan Baycar), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet*, c. I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c. I, (haz. Ahmet Hezarfen), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları-YKY, 1999.
- Ahmed Vâsîf Efendi. *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehasinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (haz. Nevzat Sağlam), Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Ahmet Resmî Efendi. *Hulâsatü'l- İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (haz. Osman Köksal), Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- Çâkerî İsmail Efendi ve Seyyid Mehmed Tâhir. *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, (haz. Tefvik Temelkuran), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Çeşme Deniz Muhârebesi Fâciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması: Bir İngiliz Deniz Subayının Hâtıraları, (çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul: Deniz Matbaası, 1943.
- de Bory Saint Vincent. *Relation du voyage de la commission scientifique de Morée dans le Péloponnèse, les Cyclades et l'Attique*, 1836.
- de le Motraye, Aubry. *Travels Through Europe, Asia, and into part of Africa*, c. I, Londra, 1723.
- de Tott Baron. *18. Yüzyılda Türkler*, (çev. Mehmet R. Üzmen), İstanbul: Tercüman Yayınları, yıl belirtilmemiş.
- Enverî Sadullah Efendi. *(Vekayi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182- 1188 / 1768-1774)*, (haz. Muharrem Saffet Çalışkan), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Evliya Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. VIII, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Gell, William. *Narrative of a Journey in the Morea*, Londra, 1823.

- İbn-i Kemâl. *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, (haz. Ahmet Uğur), Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Kâtip Çelebi. *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetül Kibar Fi Esfaril Bihar)*, (haz. Seda Çakmakcığlu ve Çetin Şan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Koca Hüseyin Efendi. *Bedâyiü'l-Vekâyi (17.Yüzyıl), (346a-375a), (Metin-Dizin-İnceleme)*, (haz. Sinem Günerli), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Leake, William Martin. *Travels in the Morea*, c. I, Londra, 1830.
- Marsilli, Graf. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Vaziyetine Kadar Askerî Vaziyeti*, (çev. M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkâniharbiye Matbaası, Ankara, 1934.
- Matrakçı Nasuh. *Tarih-i Sultan Bayezid*, (haz. Reha Bilge ve Mertol Tulum), İstanbul: Giza Yayıncılık, 2012.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ*, c. III, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, 2007.
- Mehmed Emin Recâî Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına dair mecmuası (Değerlendirme-çeviri metin)*, (haz. Engin Çetin), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Piri Reis. *Kitab-ı Bahriye*, (ed. Bülent Arı), Ankara: Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, 2002.
- Pouqueville, François. *Travels through the Morea, Albania, and Several Other Parts of the Ottoman Empire to Constantinople during the Years 1798, 1799, 1800, and 1801*, London, 1806.
- Randolph, Bernard. *The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponnesus*, Londra: Will Nots, 1689.
- Râşid Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, c.II, (haz. Abdülkadir Özcan ve Yunus Uğur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. I, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (haz. Mehmet Topal), Ankara: TÜBA Yayınları, 2018.

- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Süleyman Penah Efendi. *Mora İhtilâli (1770)*, (haz. Abdullah Zararsız), Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Osmanlı Yer Adları*, (haz. Murat Şener ve Salih Dutoğlu vd.), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2017.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Şânî-Zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)*, c. II, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: Çamlıca, 2008.
- Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevârih*, c. II-A, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevârih*, c. II-B, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980.
- Thukydides. *Peloponnesos Savaşları*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1976.

Araştırmalar

- Ágoston, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Ágoston, Gábor. "Top", *DİA*, c. XLI, Ankara, 2012, ss. 240-242.
- Ágoston, Gábor. *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Aksan, Virginia. *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı, Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Aksan, Virginia. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Aktepe, Münir. "Çeşme Vak'ası", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, ss. 288-289.

- Anderson, M. S. "Great Britain and the Russian Fleet, 1769-70", *The Slavonic and East European Review*, c. XXXI, sy. 76, Londra, 1952, ss. 148-163.
- Anderson, R. C. *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*, Princeton: Princeton University Press, 1952.
- Andrews, Kevin. *Castles of the Morea*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1978.
- Aydemir Oğuz ve Ali Rıza İşipek, *1770 Çeşme Deniz Savaşı/1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2006.
- Aydemir Oğuz ve Ali Rıza İşipek, *1770 Çeşme Deniz Savaşı, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları/1768-1774 Ottoman-Russian Wars Battle of Cesme 1770*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2010.
- Aydın, Mahir. *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Aydın, Mahir. "Kaleler", *Osmanlı Askeri Tarihi*, (ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 15-45.
- Aydüz, Salim. *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK Yay., 2006.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, c. IV, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000.
- Balta, Evangelia. "Settlements and Population In the Morea 1645", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, İstanbul, 2004, ss. 53-63.
- Bayrak, Meral. *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1999.
- Bées Nikos A. ve Alexis Savvides, "Navarino", *EI2*, c. VII, Leiden, 1998, ss. 1037-1041.
- Bées Nikos A. ve Alexis Savvides, "Mora", *EI2*, c. VII, Leiden, 1998, ss. 236-241.
- Bennet, John, Jack L. Davis ve Deborah K. Harlan. "The Fortress of Anavarin-i Cedid", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 241-264.
- Bennet, John, Jack L. Davis ve Deborah K. Harlan. "The Fortress of Anavarin-i Cedid (Renkli Sürüm)", (haz. Evi Gorogianni ve John Wallrodt), *Hesperia*, c. XXXIV, 2005, s. belirtilmemiş.
- Bennet, John, Jack L. Davis ve Fariba Zarinebaf. "Pylos Regional Archaeological Project, Part III: Sir William Gell's Itinerary in the Pylos and Regional Landscapes in the

- Morea in the Second Ottoman Period”, *Hesperia*, c. LXIX, sy. 3, Atina, 2000, ss. 343-380.
- Bennet, John, Jack L Davis, ve Fariba Zarinebaf. “An Analysis of the Ottoman Cadastral Survey of Anavarin, 1716”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 151-210.
- Bostan, İdris. “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, c. XXII, Ankara, 2000, ss. 287-289.
- Bostan, İdris. “Navarin”, *DİA*, c. XXXII, Ankara, 2006, ss. 441-443.
- Bozkurt, Fatih ve H. Ahmet Arslantürk. “İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi’ne Dair Kayıtlar”, *History Studies*, c. IV, sy. 1, Samsun, 2012, ss. 47-88.
- Braudel, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara: TTK Yay., 2010.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara: TTK Yay., 2011.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara: TTK Yay., 2011.
- Çelebi, Hacer. “XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora'nın Venedikliler Tarafından İşgali”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 1426-1443.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Davies, Brian L. *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, Londra: Bloomsbury Publishing, 2016.
- Davies, Siriol. “Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies of Athens*, c. LXXIII, sy. 1, Atina, 2004, ss. 59-120.
- Demir, Uğur. *1768 Savaşı öncesi Osmanlı diplomasisi (1755-1768)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Demlikoğlu, Uğur. “18. Yüzyılda Van Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 46, 2019, ss. 73-98.

- Demlikoğlu, Uğur. *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013.
- Doğan, Güner. *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna (17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Duffy, Christopher. *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, c. I, Londra: Routledge & Kegan Paul Books, 1979.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2007.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. “Mora'da Osmanlı-Venedik Mücadelesi (1684-1715)”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, (ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse), İstanbul: Yeditepe Yay., 2011.
- Fedakar, Cengiz. “Limni Müdafaası (1770)”, *History Studies*, c. XI, sy. 5, Samsun, 2019, ss. 1555-1574.
- Fedakar, Cengiz. “Mora İsyanı (1770)”, *Abdülkadir Özcan'a Armağan Tarihin Peşinde Bir Ömür*, (haz. Hayrunnisa Alan ve Ömer İşbilir vd.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, ss. 587-605.
- Finlay, George. *The History of Greece under Othoman and Venetian Domination*, Londra: William Blackwood, 1856.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Gezer, Ömer. “Pasarofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücü: Niş Kalesi ve Garnizonu Örneği”, *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yay., 2019, ss. 171-182.
- Gezer, Ömer. *Kale ve Nefer Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Gök, İlhan. *168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Gökbilgin, Tayyip. “Navarin”, *İA*, c. IX, İstanbul, 1964, ss. 127-135.
- Guerlac, Henry. “Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi”, *Modern Stratejinin Ustaları*, (ed. Edward Mead Earle), İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2007.

- Gündoğdu, Birol. *Ottoman constructions of the Morea rebellion, 1770s: a comprehensive study of Ottoman attitudes to the Greek uprising*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto Üniversitesi, Toronto, 2012.
- Gündoğdu, Birol. “The Question of Ottoman Ignorance before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents”, *Middle Eastern Studies*, c. LI, sy. II, 2015, ss. 238-253.
- Hammer, Joseph Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. II, (çev. Mehmed Atâ Bey), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998.
- Hammer, Joseph Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VIII, (çev. Mehmed Atâ Bey), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998.
- Hawley, John M. *Coasts and Islands of the Mediterranean Sea*, c. IV, Washington: Government Printing Office, 1883.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, c. III, (çev. Berkay Ersöz), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- İzgi, Şuayib. *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri (s. 201-400) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, (çev. Nilüfer Epçeli), c. IV, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Jørgensen Christer ve Michael Pavkovic vd. *Dünya Savaş Tarihi (Erken Modern Çağ 1500-1763)*, c.II, (çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Timaş Yay., 2021.
- Kayapınar, Levent. *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.
- Kayapınar Levent ve Arslan Kılıç. “Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, c. I, (ed. Hatice Oruç ve Muhammed Ceyhan), Ankara: Akçağ Yayınları, 2016, ss. 521-560.
- Kiel Machiel ve John Alexander. “Mora”, *DİA*, c. XXX, Ankara, 2005, ss. 280-285.
- Kiel, Machiel. “İnebahtı”, *DİA*, c. XXII, Ankara, 2000, ss. 285-287.

- Kiel, Machiel. “Gördüs”, *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, ss. 154-156.
- Kiel, Machiel. “Construction of the Ottoman Castle of Anavarin-i Cedid”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 265-282.
- Kılıç, Ahmet. *23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri / s.1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2018.
- Kırca, Ersin. *168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 1-200) (1183-1185/ 1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Kontogiannis, Nikos D. “To Niókασκατρος Πύλου μέσα από τα σχέδια των στρατιωτικών μηχανικών του 17ου-19ου αιώνα (The Fortress of Pylos -Niokastro-based on Military Architectural Plans of the 17th-19th Centuries)”, *Μελέτες προς τιμήν της Ελένης Δεληγιάννη-Δωρή*, Atina, 2010.
- Kontogiannis Nikos D. ve Ioanna M. Grigoropoulou vd., “From Mosque to Church and Back Again: Investigating a House of Faith in Post-Medieval Pylos”, *Hesperia*, c. LXXXIV, Atina, 2015, ss. 771-856.
- Kopčan, Vojtech. “Uyvar”, *DİA*, c. XLII, Ankara, 2012, ss. 253-254.
- Köse, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlîli-Tatbîki)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1997.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Kurtoğlu, Fevzi. *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi*, c. I, İstanbul: Askerî Deniz Matbaası, 1944.
- Kurtoğlu, Fevzi. *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1942.
- Kürkman, Garo. *Anadolu Ağırılık ve Ölçüleri*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003.
- Malliaris, Alexis. “Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715”, *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, Atina: ASCSA Publishers, 2007, ss. 97-109.

- Massie, Robert K. *Çariçe Katerina*, (çev. Hakan Abacı), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Massie, Robert K. *Büyük Petro*, (çev. Hakan Abacı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Miller, William. "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", *The English Historical Review*, c. XXXV, sy. 139, Oxford, 1920, ss. 343-366.
- Molin, Kristian, *Unknown Crusader Castles*, Londra: Bloomsbury Publishing, 2001.
- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2007.
- Nagata, Yuzo. *Muhsinzade-Zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi: İzmir, 1999.
- Nagata, Yuzo. *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.
- Necipoglu, Nevra. *Byzantium Between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, New York: Cambridge University Press, 2009.
- Nicolle, David. *Osmanlı Kaleleri 1300-1810*, (çev. Kahraman Şakul), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Örenç, Ali Fuat. "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 46, 2007, ss. 37-86.
- Özcan, Abdülkadir. "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, c. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 177-181.
- "Özgüven, Burcu. *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (çev. Ahmet Maden, Sertaç Canpolat), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- Parker, Geoffrey. *Cambridge Savaş Tarihi*, (çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.

- Parker, Geoffrey. *Askerî Devrim (Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800)*, (çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Pinzelli, Eric. *Venise et la Morée: du triomphe à la désillusion (1684-1718)*, (Yayınlanmamış? Doktora Tezi), Université Aix-Marseille, Marsilya, 2003.
- Renatus, Flavius Vegetius. *Roma Savaş Sanatı*, (çev. Samet Özgüler ve Kutsi Aybars Çetinalp), İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Sarıkaya Hüseyin ve Veysel Göger, “Mora'nın yeniden fethine dair Osmanlıların hazırladıkları fetihnâme (1715)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 67, İstanbul, 2018, ss. 101-124.
- Savvides, Alexis. “On Pylos-Navarino-Zonklon In the Byzantine Period (late 6th-early 13th centuries)”, *Byzantina*, c. XVI, 1991, ss. 337-338.
- Sertoğlu, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Setton, M. Kenneth. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.
- Sevinç, Tahir. “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *International Journal of History*, c. II, sy. 3, Samsun, 2010, ss. 285-306.
- Stein, Mark L. *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- Şahin, Rahman. *22 Numaralı Mühimme Defterinin (h.981/m. 1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s.1-107)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Şirokorad, A. B. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Tansel, Salahattin. “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *DTCF Dergisi*, c. VIII, sy. 4, Ankara, 1950, ss. 475-536.
- Tanyeli, Gülsün. “Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı: Anavarin Örneği”, Prof. Doğan Kuban'a Armağan, (haz. Zeynep Ahunbay ve Deniz Mazlum vd.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*, c. II, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Sultan III. Mustafa'nın Hüzün Verici Bir Borç Senedi”, *Belleten*, c. XXII, sy. 88, Ankara, 1958, ss. 595-597.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c.III/1, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Wagstaff, J. M. “War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, c. III, sy. 3, 1978, ss. 295-308.
- Wolpert, Aaron D. “The Fortress of Anavarin-i Atik”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: American School of Classical Studies at Athens (ASCSA) Publishers, 2005, ss. 223-240.
- Wolpert, Aaron D. “Anavarin-i Atik (Renkli Sürüm)”, (haz. Evi Gorogianni ve John Wallrodt), *Hesperia*, c. XXXIV, 2005, s. belirtilmemiş.
- Zangger, Eberhard, Michael Timpson, Sergei Yazvenko, Falko Kuhnke ve Jost Knauss. “The Pylos Regional Archaeological Project: Part II: Landscape Evolution and Site Preservation”, *Hesperia*, c.LXVI, sy. 4, Atina, 1977, ss. 549-641.
- Zarinebaf, Fariba. “Soldiers Into Tax-Farmers and Reaya Into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 9-49.
- Zarinebaf, Fariba. “Translations of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina: ASCSA Publishers, 2005, ss. 49-111.
- Zarinebaf, Fariba. “On the Edge of Empires: Dubrovnik and Anavarin between Istanbul and Venice”, *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, (ed. Vera Costantini ve Markus Koller), Leiden: E. J. Brill, 2008.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

İnternet Kaynakları

<https://www.gallica.bnf.fr> (Son erişim 26.06.2021).

<https://www.rgavmf.ru> (Son erişim 26.06.2021).

<https://pahor.de/product/russo-turkish-wars-battle-of-chesma-turkey-lemnos-greece-1770-plan-des-schlosses-lemnos-welches-d-4-8br-1770-capitulirte-plan-du-chateau-des-lemnos-qui-capitula-ce-4-8br-1770-besch/> (Son erişim 26.06.2021).

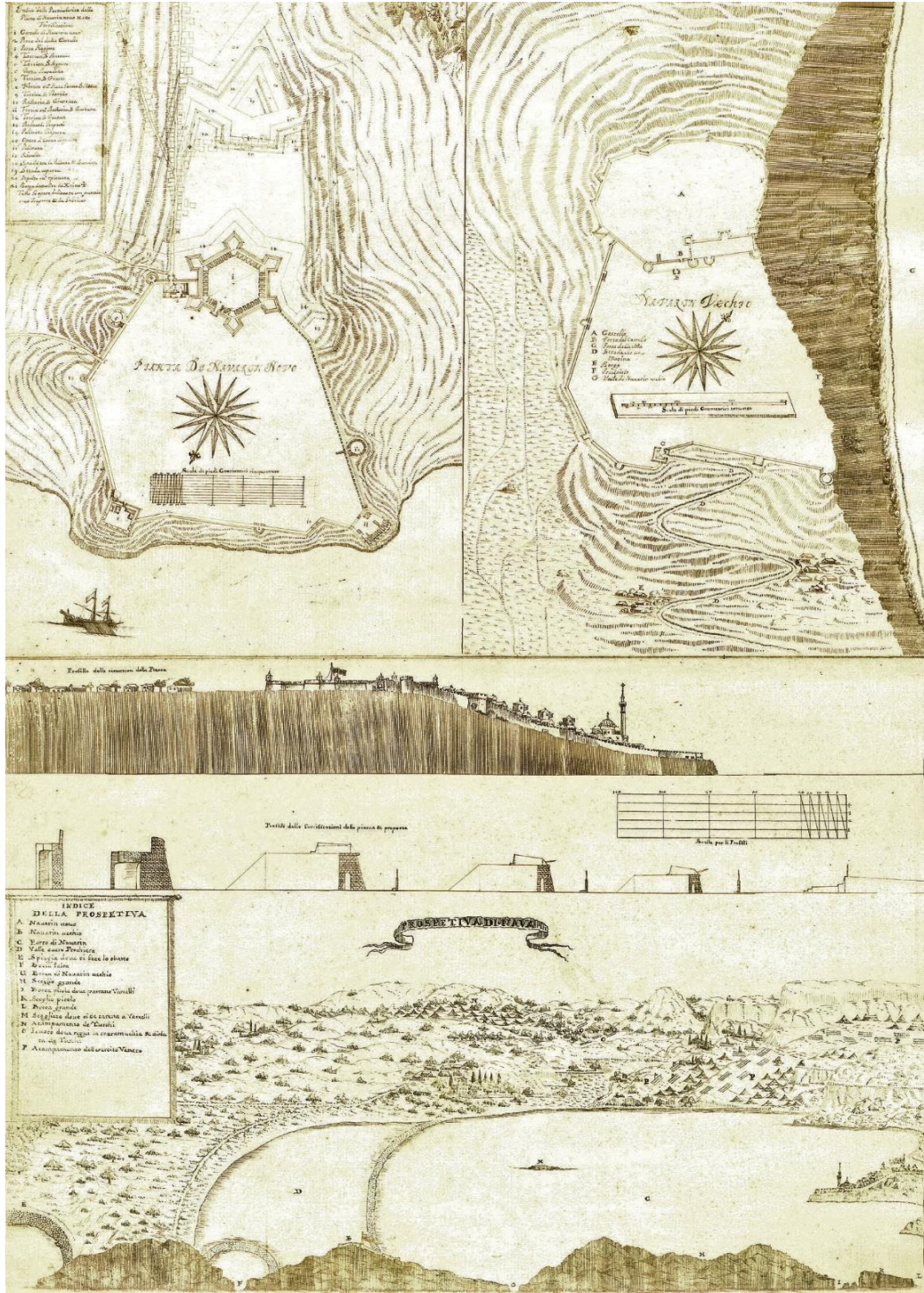
<https://www.hungaricana.hu/> (Son erişim 26.06.2021).

EKLER

Ek 1. Navarin Kalesi Planı (1686)⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Ek 1-4 için bkz. Kontogiannis, *To Niókaskatrs Pólou*, ss. 204-223.

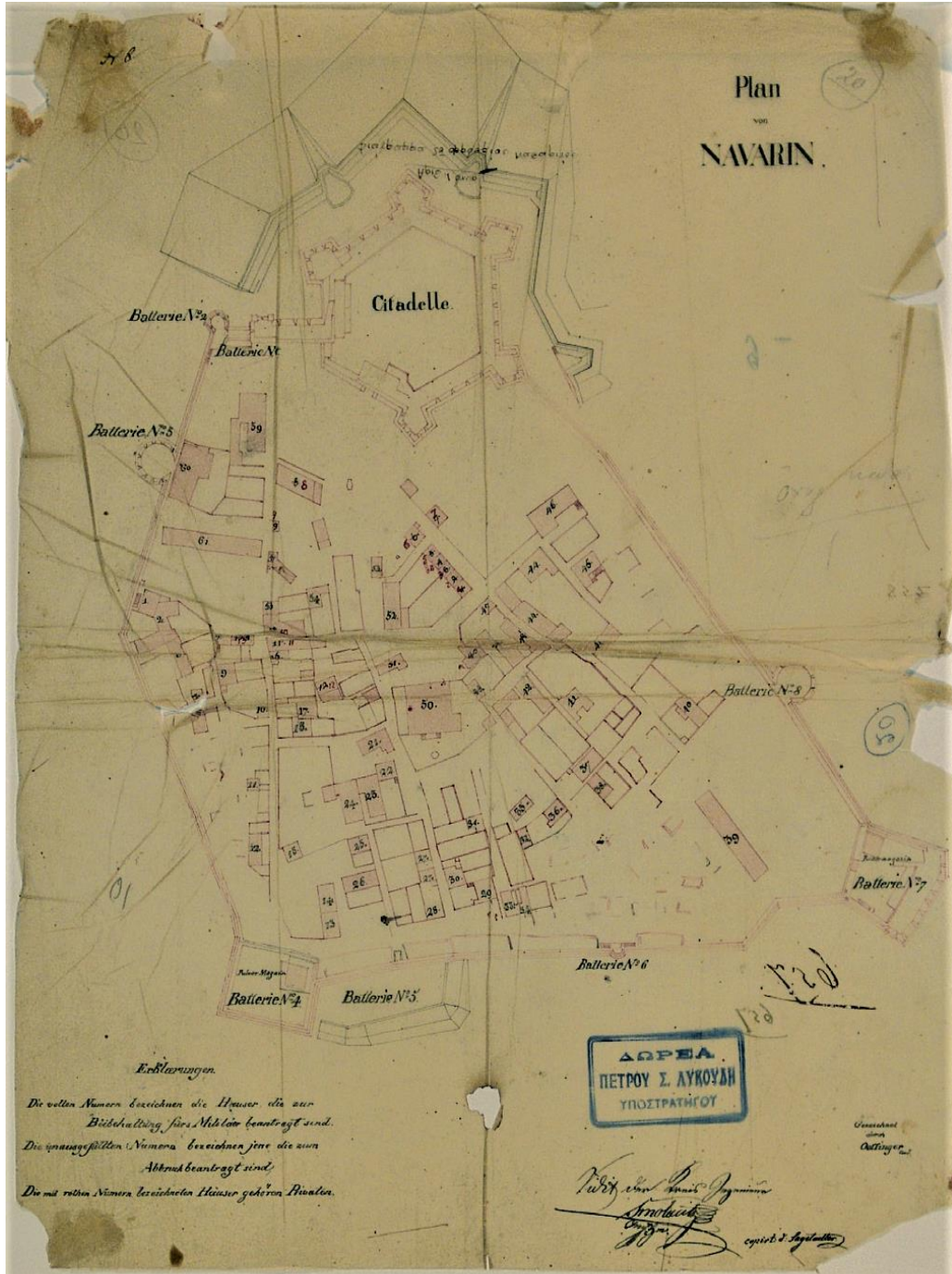
Ek 2. Eski ve Yeni Navarin Kaleleri Planları (1684-1697)

Ek 3. Navarin Kalesi Planı (1828-sonrası)

Ek 4. Navarin Kalesi'nin Planı (1840'lar)

Ek 5. Navarin Kalesi Envanteri (1742)⁵⁸⁵

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Ham Demir	6 kantar	Keçe sargı	100 adet
Köhne kılıç	171 adet	Çuval	20 çift
Tüfek	211 adet	Eski sincan bezi	130 top
Tatar yayı	48 adet	Eski torba	1000 adet
Tatar oku	500 adet	Eski garar	100 adet
Köhne kirbas	20 top	Eski urgan	15 adet
Kavsale	3 adet	Eski gaytan	15 kıyye
Vezneli silah	50 adet	Seyis urganı	60 adet
Kâğıt hartuç	80 deste	Sâlâr urganı	40 adet
Çaprast saka	5 adet	Meşin kese	115 adet
Eski arka kabare	5 adet	Maslak	4 adet
Meşk	13 adet	Demir kürek	70 adet
Eski fitil	18 kantar	Mızrak temreni	94 adet
Testere	82 adet	Köstere	9 adet
Rende	9 adet	Kazma küreği	30 adet
Macari balta	10 adet	Odun baltası	48 adet
Çeşitli burğu	101 adet	El keseri	50 adet
Taşçı çekici	23 adet	Çelik keser	13 adet
Çatal çekiç	20 adet	Ferhâdi kazma	59 adet
Kinnâb	15 kıyye	Küskü	8 adet
Lağım burğu	3 adet	Meşale	13 adet
Eğе ...	10 kıyye	Yağ güğümü	1 adet
Terementin	12 kıyye	Frengî çelik	28 kıyye
Demir kazma	2322 adet	Demir kanca	132 adet
Çengel	7 adet	Neft yağı	55 kıyye
Bezir yağı	63 kıyye	Süt yağı	25 kıyye
Kurşun	99 kantar	Ağaç kürek	2000 adet
El humbarası tıpası	1050 adet	Sırık	225 adet

⁵⁸⁵ Okunamayan malzemeler (...) işareti ile gösterildiği gibi, okunduğu halde tam emin olunamayan bazı malzemelere de (?) işareti koyulmuştur. Listede birden fazla kez yazılan aynı malzemeler ise (testere gibi), toplam değerleri alınarak tek şablon üzerinde gösterilmiştir. BOA, D.KKL.d. 32933, ss. 12-13.

Harbe kabzası	300 adet	Maden kabza	2000 adet
El humbarası şişesi	500 adet	Tulumba	250 adet
Çivi	16,5 kantar	Demir kenar	2000 adet
Demir küskü?	300 adet	Kazma kabzası	2500 adet
Sergi-i barut	3 adet	Kara barut	298 kantar
Kurşun kalıbı	50 adet	Kurşun tanesi	30 adet
Çam sakızı	10 kıyye	Mastaki	1,5 kıyye
Kibrit	4 kıyye	Anzarot	4 kıyye
Kardeş kanı	0,5 kıyye	Kıbrıs zaçı	5 kıyye
Züncüfre	0,5 kıyye	Kılar-meni	10 kıyye
Mekke kınası	5 kıyye	Kükürt	3 kıyye
Cıva	0,5 kıyye	Sülümen	0,5 kıyye
Sıçanotu	0,5 kıyye	Mısrî keten	4 kıyye
Mercimek unu	10 kıyye	Tıraş-serv	10 kıyye
Ham pamuk	3 kıyye	Tutkal	5 kıyye
Tıraş-çam	10 kıyye	Bakla unu	10 kıyye
Arpa unu	15 kıyye	Büyük manivela	2 adet
...	7 adet	...	3 adet
...	2 adet	Tomar	10 top
Top kefçesi	26 adet	...	350 adet
Köhne alât	0,5 kantar	Demir çalpâre	40 adet
Vezne	20 top	Çuvaldız?	2 adet
Kebir burgu	2 adet	Fitil	3 adet
Varya	1 adet	İsparçine aleti	3 kangal
Palamar aleti	2 kantar	Kefçe çivisi	3800 adet
Serander aleti	4 kangal	Büyük sırik	20 adet
Top iğnesi	90 deste	Tomar top	65 çift
Küçük sırik	30 adet	Çiriş	15 kıyye
Kâğıt hartuç	5 adet	El keseri	10 adet
Marangoz baltası	5 adet	Demir toplu zincir	400 adet
İki türlü keser	5 adet	... demiri	5 adet
Daldız	5 adet	Çatal maça	4 adet
Hazar bıçkı	1 adet	Kulağuz burgusu	5 adet

Araba burgusu	5 adet	...	30 adet
Çeşitli burgu	11 adet	Sünger?	5 adet
Küçük manivela	20 adet	Dingil	10 adet
...	5 adet	Sahan	50 adet
Yuma	2 adet	Kefçe-i top	23 adet / 100 kıyye
Tahta kundaklık	10 adet	Humbara dânesi	400 adet / 32 kıyye